

Claus Rønlevs bibliotek

Denne søgbare PDF-fil er downloadet fra min personlige hjemmeside www.ronlev.dk.

Dan Christensen har oversat det historiske kildeskrift og doneret sin oversættelse til mig. PDF-filen kan downloades til personligt brug.

Besøg www.ronlev.dk. Måske er der andre af mine mange tusinde artikler og scannede bøger, der har interesse.

Mange venlige hilsener

Claus Rønlev

Forord

Foreliggende bog, udgivet i 1729, er forfattet af præsten **Anders Matthisøn Hiøring**, som var tæt på begivenhederne, da kong Carl X Gustav af Sverige indledte sit andet angreb på Danmark i 1658.

Præsten, hvis levned i øvrigt er ret ukendt, beretter selv i bogen om sit motiv til at skrive den:

” Enddog mit forsæt udi denne liden tractat, haver ikke været at skrive noget diarium eller historie, men alleene at fremviise til at beskue GUDs underlige gierninger, os beviiste i denne tid.”

Bogens titel er afledt af den gamle græske skik med at sætte en laurbærkrans på hovedet af vindere som et sejrstrofæ. En **”Lejers-Krantz”** er simpelthen en **”symbolsk sejrskrans for afvisning af en belejring”**.

A.M. Hiøring var præst i Ny **’Vartov’**, som er den base fra hvilken han mest oplever og skildrer belejringen af København fra august 1658 til maj 1660. Oprindelsen til navnet **’Vartov’** er ikke præcist klarlagt.

Lokaliteten **’Vartov’** har flyttet sig i historiens løb. Vartov blev oprettet som hospital, det vil sige plejehus for fattige, syge og gamle, i 1607 i Hellerup. I 1630 flyttede hospitalet til området mellem Trianglen og Sortedamssøen på Østerbro; et stykke udenfor Københavns volde og blev kaldt Ny Vartov. Det blev under belejringen delvist ødelagt, og beboerne med præst flyttet til København.

Det var ret enestående at hospitalet, med sin egen kirke, blev placeret midt inde i en fremskudt befæstning, Ny **”Vartov skanse”**, udenfor Københavns volde.

Her sad præsten i begyndelsen under periodevise svenske okkupationer af skansen og følger belejringen herfra og senere fra København med sine optegnelser; disse blev offentliggjort første gang allerede i 1660.

A.M. Hiøring kalder i sin bog konsekvent **’Vartov’** for **’Varto’**.

Foreliggende **’oversættelse’** er alene en **’gotisk’** → **’latinsk’** skriftlig transskription af bogstaver, tilføjet nødvendige små **’ordforklaringer’** i skarpe parenteser, for at lette læsningen af 1729 udgaven.

Fremgangsmåden er valgt ud fra den observation, at den originale tekst sine steder fremtræder knudret, usikker tegnsætning/stavning og bogtrykkerfejl. Teologiske betragtninger fylder meget. Teologiske moralske overvejelser er overalt i teksten indskudt punktvis som præstens personlige tilkendegivelser. Igennem hele bogen kontrasteres danskernes gerninger og holdninger mod svenskernes ditto.

De deraf efterfølgende moralsk/etiske vurderinger, udtrykkes som oftest i dansk patriotisk og absolut antisvensk ånd.

Desværre har A.M. Hiøring ikke systematisk inddelt bogen i normale kapitler med hver sit afgrænsede tema – kronologien er heller ikke altid konsistent, som berettet i hans motivation til værket.

For at lette forståelsen under læsning, er her valgt at inddele bogen i **’Afsnit’**, hvor et indledende **’opsummering’** giver en forklarende overskrift for dele af afsnittets indhold, kronologisk.

Med dette ekstraudstyr vil hovedparten af den herværende **’latinske’** oversættelse kunne forstås af den ærede læser med interesse for danske historiske tekster.

Lejers=Krantz/

Det er :

**Hvor underligen Gud
haver hjulpet og bevaret det
kongl. Huus og residentze-stad
Kiøbenhavn i denne belejringstid/**

**Fra den 11 august 1658, indtil den
27 maj år 1660.**

**Alleene til den ende og af
den aarsage, at Gud af alle, ja
end af dem som ikke endnu ere fødte,
skal have ære.**

**Enfoldigen samlet, og som en kort
memorial sammenskrevet
af
Anders Matthisøn Hiøring.**

Med kongel. Allernaadigste privilegio

KIØBENHAVN,

**Trykt udi h.k. maj. privileg. Bogtrykkerie,
1729.**

Indholdsfortegnelse

sider	TITEL
Afsnit 1 : 03 - 07	- Dansk-svenske relationer ved krigens start.
Afsnit 2 : 08 - 29	- Belejringen første faser og fynske felttog.
Afsnit 3 : 30 - 39	- Forsyninger. Hollandsk engelsk indgreb, Fyn.
Afsnit 4 : 40 - 44	- Præsten proponerer, giver sin mening tilkende.
Afsnit 5 : 45 - 50	- Kort gennemgang af 30-års krigens forløb.
Afsnit 6 : 51 - 72	- Carl Gustav krigenes kronologiske forløb 1657, 1658.
Afsnit 7 : 73 - 84	- Carl Gustav krigenes kronologiske forløb 1659-1660.
Appendix :	1 -- Kobberstik af København med Vartov skanse i forgrund. 2 -- Kort over Københavns belejring. 3 -- Kobberstik af Vartov skitseret af svenske E. I. Dahlbergh.

Afsnit 1: Dansk-svenske relationer lige før, under og efter krigen.

Opsummering:

Koncentret omrids af danskernes og svenskernes positioner før, igennem krigen og efter belejringens og krigens resultater.

Svenskernes invasion og involverede militære styrke.

De danske forsvareres første reaktion på den svenske invasion.

Overvejelser omkring københavnernes manglende forberedelse ved invasionen.

Svenskernes militære overmagt og dens konsekvenser.

Vil en patient, naar hand er lægt, agte sin skade ringe, og sine kræfter store til at imodstaa sygdomme, da faaer lægen ikke sin tilbørlig ære.

Dette haver rettelig sin udtydning i dette fald i denne belejring; thi ville vi i Kiøbenhavn beskrive os af stor magt, stærk befæstning, overflødig proviant, mangfoldige soldaters og krigs udrustning til at tage imod sliig en mægtig og klog fiende, som var moxen [=næsten] al verden til forskrekkelse, og et *Gorgonis Caput*, og en redekyvsel [=skræmsel], det første vi fornåm fienden ville os besøge: Da berøver vi GUD sin ære, og maa frygte, GUD kommer igien, og giver os i vor egen magt, at hand viger fra os, og lader os hielpe os selv. Men naar vi ville, GUD skal have alleene ære for al dette verk, betænker vi, hvad fordeel fienden tog os med, og vi undrer saasom vi ikke selv vide eller betænke kand, hvorledes vi saa længe haver holdet det ud, vi af rood og grund overvejer vor formue, og giver agt paa, hvor merkelig [tydeligt] og ubegribelig dette verk af GUD er dreven, at den fiende, som tænkte at udtære og udæde os, og paa os at indlegge sig udødelig ære og navn, er tid efter anden selv udtæret, ja haver svekket sig selv, og indlagt sig ævig beskiemmelse. At saa højt som hand var af alle anseet og ophøjet, før hand begynte belejringen for Kiøbenhavn, saa dybt er hand af al verden nedtrykt med forundring over saadan forandring, at den som tilforn ikke torde see paa svensken vredelig, sætte sig nu op mod hannem, som at vil træde paa hannem dristelig. Og om vi voris indgangs lykke i vores Siælland vilde maale og veje efter deris udfart her af landet igien, maa vi staa som bestyrket, og vide ikke, hvad vi skal sige om den lykke, de havde at komme her ind med. Det syntes ligesom 6 dage vare dem for lange, før de komme her ind, nu syntes 7 uger dem alt for korte at komme her fra igien, nu her er nogle tusinde slagne for Kiøbenhavn, nogle tusinde slagne og fangne i Fyen, nogle mange døde her i landene, nogle mange af dem aftakkede og bortløbne, og end dertil med saa mangfoldige fartøj af skuder, prammer, ferier, smakker og skiberum [=skibe], baade af fremmede, hollænder og andre, som lader sig nok see med umage at

bringe dem her fra landet: Saa at, naar mand ligner og regner det eene mod det andet, maa mand i højeste maade forundre sig, hvorledes de kunde saa snart og gesvinde komme hid, efterdi de med slig langdrægtighed komme bort herfra igien. Dog landsens fede kost savnes i sin tiid. Hvo maa sig ikke herover forundre, og sønderlig naar vi overvejer efterfølgende omstændigheder.

Der fienden ankom for Kiøbenhavn, dend **11 august 1658**, var voris soldater og ryttere udlagte i landet, nogle mange overskibet til Fyen og til Jylland, hvilke stæder fienden endda beholdte, alligevel der for et halv aar tilforn var gjort en evig fred: Og da paa det at svensken ikke skulle have aarsag til ringeste mistanke om nogen ufredstanke, lod voris naadigste konning meestendeel soldaterne komme ud i landene i qvarkeer, som svensken havde inde, og dertil med aldeles aftaklede alle orlogs-skibene, lagde dem ind, tog stykkerne af dem, og gjorde dem slet bare, saa vi og ej kunde mistænke nogen fiendlig indfald i vores lande. Alt dette voris folk, baade rytter og soldater beholt svensken, uden nogle faa officerer og ryttere, som havde qvarkeer her udi Siælland nær omkring Kiøbenhavn, som sig i en hast her ind reritererte. Men her var nogle faa ringe agtede jydsk dragoner, Norrebager og nogle arme dollige [=usle] Siælands soldater og et compagnie gynger [=gønger] tilsammen 400 soldater, foruden nogle ryttere, som af landet, der fienden indfaldt, kom her ind. Alle disse soldater vare fra bønderne udskreven, og ikke her var i byen en eeniste gammel gevorben [=hvervet] soldat, saa at regne. Hvorfor og svensken mod sit krigs-folk, som alle vare gamle forsøgte karle, ikke agtede dem vid sine gamle sko: Men langt meere holdte det for utroeligt, at indbyggerne i Kiøbenhavn torde mod hannem med saadan foragted besætning begynde nogen modstand.

Saa kunde her og ikke andet, over saadan hastig uformodende indfald, end være stor skrek iblandt alle, som vare udi Kiøbenhavn: En deel deraf, de vidste at svensken var baade en klog og mægtig bevæbnet fiende, og vi vare blotte, ikke vandt ved kanon og skud, ikke heller vandt natte og dage tillige at staae udi post imod fienden. Endeel deraf, at det var paa den tiid at fetalie [=mad], foderatz og brende-veed var slet udtærede: Saa at, dersom den eftersiun og beskrivelse, som efter øfrighedens anordning blev gjort 2 dage førend fienden var her for byen, hvor lenge hver indbygger var forsørged til nødtørftig huusholdning, var for alle publiceret, skulle hver eftertenke, som veed hvad en belejrt stad behøver, vel sige: Det er utroeligt eller umueligt, at de udi Kiøbenhavn haver tænkt paa nogen krig eller fejde, og at det kunde ikke andet end være forskrekket, efterdi der var ingen fetalie: Thi en part af de rigeste vidste sig ikke for deris huus forsikret med 14 dages fetalie, og mange gemeene almues folk ikke med 4 dages fetalie, at det var som et mirakkel af, at de torde tale om nogen modverge, efter slig ringe forraad, ja er ald verden til forundring, at de af ringe, ja

som ingen forraad havde, torde begynde beleyringen, ja hvorledes de kunde holde det ud, nu saa nær to gandske aar omkring.

Saa kunde og aldrig svensken ramme en belejligere tiid, og sig meere til fordeel, at belegge Kiøbenhavn. Nu vidste hand vi ventede fetalie, brendevad, skuder fra Island, Ferrøe, Norrig, Jylland og andre stæder, hvormed vi os til vinteren skulle forsiune. Dennem hindrede svensken.

Nu stod kornet på marken for vore øjne, hvoraf vi ventede god nødtørft til øll og brød: Det skar svensken os af, saasom hand ville vi skulle slet svelte til døde: Men GUD vilde det ikke saa. Og paa det vi fra Danzig eller andre stæder skulle intet faa, lagde hand nu sin stærke svenske skibsflode her uden for byen på strømmen, at hindre os ald tilførsel.

Men over alt da var det hannem det allerbelejligste og som den fornemste fordeel at betage os med. Her var paa den ene side af byen nogle nyligen begyndt og uforfærdigede volde og graver, mangesteds tørre og mestendeel ikke vand udi dennem over en mands knæ, mangen steds ingen brystverk i og hvor der var brystverk var de ikke saa høje, som de skulle verge for beenene, ingen batterier, ikke en stormpæl og ej heller palisater, saa dersom GUD ikke sønderlig havde holdet svensken tilbage og hindret hannem hans løb, forsæt og fart, maatte hand ved den ene side af byen med alt sit rytterie over volde og grave riddet, og paa den anden side med soldater og fodfolk lettelig have bestormet og opstiget dend første nat eller dag de ankom, og ikke troligt nogen skulle knasted imod hannem, om hand saaledis vilde fare fort i en hast, og ikke for længe raadført og bespurt sig: hvoraf det kom hannem for ørne, som et middel GUD vilde bruge, der skulle giøre hannem hans første tog disputeerligt, at hand skulde have noget at ventilere og pynse paa, indtil GUD fik foreenet alle byens indbygges aande, og ladet saa den indtagne skrekken falde fra deris hierte, og oprettede dem til mandelighed.

Forfarenhed [=erfaring] udviser det, at det saaledes med det modgengeligt [=i modgang], som skeer hastigt, at det giver frygt og skrekken, end for dem, som have nok mod og mands hjerte: Men naar mand derudi lidet bliver øvet, saa kommer mand til at recoligere [=samle] sig, oc frygt oc skrekken lætter oc sagter sig med tiden. Saa gik det med Kiøbenhavn.

Saadan hastig uformodende indfald kunne ikke andet, end have givet vel de sterkeste og mægtigste skrekken: Thi der mand tænkte paa modverge, saae mand ikke volde oc graver, ikke batterier mand kunne have nogen sikkerhed inden fore, men var ligesom voris bare legemer skulle baade være vern og værge. Stykkerne mand skulde bruge paa volden, laa endnu ureede i tøjhuuset, mange foruden lader og hiul. Der vi skulle mod saadan en mægtig bevæbnet oc udrusted fiende

giøre modstand, skulle vi paa en tid baade verge os, oc søge efter det vi skulle verge os med, oc tillige med een haand bygge på vores volde, oc med een anden passe paa fienden. Saa det er ikke troligt, mand haver hørt nogen stad i ald verden, der torde med slig tilredelse, vern og guarnison, mod saadan en mægtig, klog oc sterk fiende anfange en belejring: Om mand end ti gange havde ventet sig succurs [=undsætning] anden steds fra, som ikke kunde komme snart samme tiid. Der kunde alt have været giort med os, førend vi kunde faaet bud efter succurs, havde GUD ikke af naade afverget det.

2. Efter saadan udgang spørgis, om det var svenskens fulde villie, sind oc forsæt, at hand ville bemægtiget sig Kiøbenhavn: Thi mangel eenfoldig, som veed oc læser denne lejlighed, om end ikke nogle spitzfindige af svensken selv, til den spot at afstryge GUD haver giort dem for Kiøbenhavn, skulle torde sige: Havde det været svenskens alvor og fulde villie, eftersom hand vidste ald slig Kiøbenhavns beskaffenhed, at hand vilde bemægtiget sig Kiøbenhavn, efterdi der var hannem intet i vejen, havde hand vel angaaet den strax, oc indtaget den.

Hertil svares: Af svenskens særdelis eget hiertis tanker dømmes vi, ikke af hans hierte, som vi ikke seer, men hvad hans villie var, lod hand see aabenbarlige af hans forsæt, verk og gierninger (havde det ikke været hans fulde villie oc forsæt, havde hand vel agtet saa mangel brav karls, mangel herres og brav kavaleers blod højere, end føre det an til at udgydes og spildes udi Kiøbenhavns graver, oc paa dend vide aaben mark, og ikke nogle faa, men nogle hundrede, ja nogle tusinde menniskers blod udgydet for Kiøbenhavn, vil visselig raabe oc skrige, ja saa stor en hob oc mengde i hundrede tal, der laa for den klare sool, som hand stormede Kiøbenhavn med, bær noksom vidnisbyrd om svenskens hierte og tanker, hvor gierne hand vilde haft Kiøbenhavn, om hand den kunde faaet: Om end kongen selv ikke beseglet samme sin villie med eget blod og død: Det staar i GUDs domme. Men lad det saa være og det altsammen gaae forbi, sætter jeg et eeniste, som for ald verden gjør det beviisligt, at det var svenskens fulde alvorlige og uigienkaldelige villie at vilde have Kiøbenhavn, jeg vil ikke sige hvor snart, som jeg selv hørte med mine øren, inden tre dage, og i det længste inden otte dage. Der rygtet kom den **8. august 1658** til Kiøbenhavn, at svensken var udi Siælland indfalden, blev strax tvende af voris de fornemste rigens raad udsikkert til kongen, at afbede krigen og blodsudstyrting, og bede om fred, da vidste vel svensken, der hand saae voris gesandter, som nogle højbetrængte supplicanter, at hand kunde have faaet af os, hvad hand hafde vilde begiære, uden aleene kronen, kongen, Kiøbenhavn og Siælland; havde hand begiert hellers derforuden hvad det havde været, havde det før bleven hannem indrømmet, før vi skulle torde begyndt en belejring at udstå mod hannem: Da viiste hand dem saa meget haanligt af, som den

der vilde vel snart uden dennem faae, hvad hand vilde, og blev strax for alle aabenbaret, om hand det tilforn for sig og sine holdt det hemmeligt, at det var Danmarkis krone hand vilde have, og det kongelige huus at ruinere og udslette af Danmark; siden vilde hand selv raade som hand lystede. Dette ene noksom udviser, hvor alvorlig det var svenskens villie, at vilde have Danmarkis krone, hvortil hand meente Kiøbenhavn var nøgelen og laas. Jeg vil her intet tale om, hvor ofte jeg med mine øren hørte, at de svenske selv sagde og brammede [=pralede] der af, de vare herind kommen, at vilde giøre og handle med kongen og kronen af Danmark, som danske dronning Margrete mod kongen og kronen af Sverrig. De agtede ikke det stod til GUD hvad hand vilde giøre, og ikke til dennem.

3. Efterdi svensken havde en saadan villie, og dertil slig fordeel og lejlighed, monne der ikke have været fejl på hans magt? Hertil svares: Der svensken udi **januar 1658** kom ind udi Siælland over isen fra Fyen, havde de ruineret vores armee udi Fyen, og kom en miil nær Kiøbenhavn med sin fortrop og magt, enddog her var da udi byen saadan en armee, som vel torde see fienden under øjen, var svensken af magt saa stor, at hand var os til største forskrekkelse, at vi maatte bede om freden. Der hand skulde drage af landet, maatte vi give ham af voris folk fire tusinde mand, hvad andet folk vi havde igien af voris armee, blev udlagt i landene, som oc blev svensken til deel, uden alleene 400 og nogle ryttere, som sig herind retereret, som tilforn er sagt. Nu kan enhver eenfoldig eftertænke, hvad magt hand havde: Tilforn havde hand saadan en armee, som moxen ald Europa var til forskrekkelse, ja end tyrken gruede der for, og da havde de lagt i vores lande, udspekkt og udmunderet sig, oc siden sig forbedret med voris egen store armee, som i velstand nok kunde bestaaet hannem: Jeg vil intet tale om, at der lever endnu de, som kunde være det bekiendt, at de havde hørt af svenske kongens egen mund, at hand havde iblandt andet 5000 mand, som han selv førde, med hvilke hand torde gaa den gandske romerske kejsers magt under øjen. Hvad ville vi da giøre hans magt disputeerlig, at hand ikke fik Kiøbenhavn. Men vi ville beskue GUDS gierning og give GUD ære.

Afsnit 2: Belejringen første faser og fynske felttog.

Opsummering:

De svenske styrkers ankomst til København.
Lignelser fra bibelen.
Etableringen af belejringen omkring København.
Svensk recognocering og strategiske overvejelser om angrebstidspunkter.
Fordeling af de militære styrker på positioner.
Vartovs situation og besættelse.
Begyndende angreb, udfald og kampe fra begge sider.
Strid om prammen ved Vartov.
Bombardementer af København og følgerne deraf.
Fortsatte kampe og teologiske tanker derom.
Felttoget på Fyn.

4. Nu maa de enfoldige, som vil hos mennesken følge søge nogen aarsag til, at svensken efter slig fordeel og magt ikke fik Kiøbenhavn og Danmarkes krone, give skyld paa lykken. Dennem svaris og indstilles selv at eftertænke: Var det svenskens fulde attraa og villie, at hand vilde bemægtige sig Danmarkis krone, da var det jo en stor lykke for hannem, at hand blev moxen alle Danmarkes soldater og krigsfolk mægtig, førend hand lod sig merke at vilde tentere [=forsøge] *extrema*, med Danmark sig at underlegge. Dernest, at hand havde alle fæstninger og lande borte, som kunde være til hans lykke, undtagen de to ringeste i Siælland. Der hand nu vilde skikke sit folk, og føre over til Siælland, var fartøj, skibe og skuder hannem saa rede og belejlig, som hand meest ynske vilde. Der de vare færdige at sejle, var vind og vejr hannem saa ynskelig, at lykken siuntes skinbarlig at føre hannem an: Der hand kom til Siølands land, var alting hannem saa belejligt, at ikke en mand af hans folk var behindret og ufærdig, ja ikke saa meget som en hund giøde mod hannem til nogen viderværdighed, at det siuntes ligesom lykken selv havde givet den, som kunde tilforn havde været halv død, frisk lif og helbred, til at følge troppen, at alle raabte fort, fort til Kiøbenhavn, at ingen bad hale, holde sig besinde; men da var det alt saa betænkt at løbe ind i Kiøbenhavn. Der hand var paa vejen i fuld god mars, møtte hannem ikke fejdebrev eller bud, som forkyndede hannem modstand, men som bad om raade oc fordrag, alle ynskte til lykke, oc lode porte oc dørre op for hannem, at tage vel imod hannem, uden Kiøbenhavn. Ja lykken var saa med de svenske, at ald menneskelig fornuft kunde ikke andet siunes, end at hand skulle været dend anden Cæcar Julius, der alting skulle ganget til fode, det første hand kom her for oc saae det an. Og derfor siuntes det, som den vidunderligste ting for ald verden, at en aaben flekke med borgere, studentere

oc handverksbursse [=håndværkssvende], uden soldater oc forberedning, torde byde saadan en herre, som de uovervindelige gamle jomfruer havde lagt under aag, nogen ringeste modstand. Og end der de kom for Kiøbenhavn, fandt de volde og verk for sig, som de kunde bruge til deres nytte og fordeel. Saa det siuntis udi udgangen intet andet end idel lykke.

Herpaa vil jeg alleene fremsætte tvende beviisninger paa GUDs merkelige gierninger, som jeg selv saae med mine øjne, oc hørde med mine ørne af troværdige got folk, oc end af svenskens egen mund; som det oc er aabenbare af breve fra svensken til Sverrig, som af voris folk blev optagen. Der svensken den **11. august 1658** kom her for Kiøbenhavn, havde de meget skiønne heste, som hver maa troe; Thi de beste heste af Polen, Prydsen, Pommern, Holsteen, Jylland, Fyen, Lolland, Falster, Møen, Siælland, var kommen dem til deel: Saa havde de oc dem i vore feede lande vel udspekke; oc der de komme her for byen, stoed agrene oc marken runden om fuld af sæd oc korn, hvor de oc sloge deres rytter-lejer, i det beste korn i byens vange og om Uterslev, Ladegaardsmarken, Valby oc Gammel Varto. Dog alligevel vandtrivedis deris heste, og af den store gode landsens fedme, blev saa afmægtig og slunken, at de selv syntis som forbandelse oc ulykke var over dem, hvilket de og klagede end i deris skrivelser til deres venner: At hvo der vilde have deris heste anseelig, maatte de lade dem staa stille paa stalde oc bruge den maadelige, oc i den sted bruge andre, som de toge i landet. Oc saadant hængte over dem, indtil de begyndte at handle om fred.

Dernæst, eftersom de meente sig at skulle beholde landet, havde de meget viiselig dispenseret [=disponeret] hos bønderne med commis [=bemyndigelse] til soldatesken [=tropperne], som hver ottende dag skulle ydis oc leveris til proviantmesteren. Da saae vi med vores øjne, at brød nogle læs tillige, strax efter at det af bønderne var ydet, blev mullen [=muggen], rodden oc fordervet, at soldatesken ey to dage havde got af den commis, de skulle have at holde sig med otte dage, at der blev mange læs brød mullen oc rodden oc fordervet, at soldaterne ey to dage havde got af den commis, de skulle have at holde sig med otte dage, at der blev mange læs brød mullen oc rodden udkast, oc udbaaren paa marken oc i gaarden, baade i Varto fra den guarnison, saa oc i Utersløf af det magasinhuus, at vi saae oc hørde soldaterne lide saadan nød, som havde det gode feede land for sig, at det var baade at ynke og undre, saa de belejrede i Kiøbenhavn aldrig lidde saa stor enten hunger, sult eller tørst.

5. Nu skeer det ofte, at mangel mand haver baade lejlighed oc lykke, villie oc magt, oc kunde vel fortbringe sit forsæt, men fejler paa raad oc anslag; maatte derfor nogen spørge, om det fejlede ikke hos svensken ? Hertil svaris først exemplariter: Der David gik en blot oc bar mand ud fra hans

søn Absolon, som hannem vilde fordrive og omkomme, oc i hans sted vilde være konge, uanseet David vidste fuld vel, at ald Israel hængte efter Absolon, oc at hand havde baade magten oc fordeelen, var David ikke saa bange oc bekymmerlig for ald Absolons magt, som for det raad Achitophel kunde give imod David til at fremme Absolons foretagende. Oc troe det at David var bange oc frygtagtig for, at Achitophel gav Absolon det raad, at hand strax paa frisk fod skulde forfølge David. Da beder David først hand hørde, at Achitophel var med Absolon, at GUD skulle giøre Achitophels raad til dårlighed, oc var David glad hand havde Husai, som dertil kunde bruges af GUD. Var det ikke da merkeligt, der Achitophel raade, Absolon skulde aabenbare paa taget ligge hos hans faders medhustruer, bliver derom intet bespurt: Men der Achitophel kommer frem med dette raad, og siger: Jeg vil udvæle mig tolv tusinde mænd, oc giøre mig reede oc forfølge David i nat, oc jeg vil overfalde hannem den stund hand er træt og mødig. Dette siuntes Absolon oc alle de ældste i Israel at være got: Oc siunes af skriften, ligesom dend samtykker det, at Absolon havde fuldt dette raad, havde det været hannem got, saa det havde gaaet an, og David havde blevet omkommet: Men hvad siger skriften? Herren skikkede det saa at Achitophels gode raad blev forhindret, at Herren skulde føre ulykke over Absolon. See og merk her udgangen, tilforn blev her Achitophels raad intet disputeret eller ventileret; men nu dette raad kom, blev Husai kaldet og frittet hvad hans meening var. Da gaar det ud der paa, at David fik tiid og rum at betænke og colligere sig, samle sin magt, tage GUD med sig og bie Absolon, saa David bliver alligevel en konge, der Absolon, som hannem vilde fordrive, var sin vej.

Nu veed vi at svensken forsagde ikke kundskab og raad; men hvo der hannem kunde bringe kundskab oc give gode raad, dem ærede han, i hvo de vare. Det allerførste svensken kom til Vartou om natten, havde en svensk oberst-leutenant ved navn Johann Hausern ordre af kongel. Majest. af Sverrige, som selv da var i nærværelse i Utersløf, en god fierding vejs fra Kiøbenhavn, at hand strax skulde gaa det næste hand kunde under byen, at forkundskabe i hvad continentzie oc forhold hand fandt og fornam besætningen, oc hvorledes det med graven og volden var beskaffed. Denne oberst-lieutenant var en graahærdig mand, havde længe tient i krigen, og tilforn været fangen baade i Glyckstad oc Krempe, oc af de svenske ransoneret: Han forsømte sig intet, men strax samme nat tager tvende overgivne vovehalse til sig, hvilke samme første nat gik hen for hannem og hand efter dennem under volden, oc selv vadt frem oc tilbage over graven oc forsøgte vandet oc dybet, ja som hand selv paa sit yderste bekiendte, da hand blev beræt, og det med høj eed bekræftet, at hand var oven paa Kiøbenhavns vold, neden for Øster Port mod stranden imellem vagten, og saa sig nøje for, dog hand havde derover nær faaet ulykke: Men der hand kom derfra, foer hand strax til den svenske konge, og gav ham all lejlighed, saasom hand selv havde forfaret, tilkiende, og dertil med

præsenterede sig og bad at kongen vilde lade udvæle 2000 mand, og dermed tilstæde, da det var saa slet med byens besætning, strax at gaa an paa byen, der, som hand selv havde forkundskabet, og tilstæde Wrangel skulle med nogle tusinde mand forsøge ved Vester Port og giøre allarm, da ville hand see tid og lejlighed uden uden Øster Port mod stranden under de smaa skanzer, at bestige volden med sine to tusinde, oc de vilde forsikre det ved liv oc velfært, at hand skulle levere kongen af Sverrig Kiøbenhavn. Dette raad og anslag blev sagt forvist, at skulle været Wrangel og en stor deel af de høje personer saare tækkeligt [= behageligt], og saare gierne det havde i verk fulddrevet. Strax om morgenen kom nogle fornemme personer fra kongen til Varto, og lod præsten, som da var hos sine fattige, til sig paa volden udfordre. Hannem iblant andet tilspurde de: Om der kunde bringis meere vand i graven for byen end der var? Derpaa blev der svaret: Der var adskillige demninger lagt mod stranden, bleve de udskaaren, da maaskee de fik højere vand i graven. Og strax derefter blev samme demninger af byens folk opgraven, at vandet siuntes højere. 2. Om borgerne vilde giøre modstand? Derpaa blev svaret: Borgerne vare givne nye privilegier, som de meente, at ingen potentat dennem skulle unde, dersom de opgave staden; derfor vare de resolvered til modverge. Dette var dem saa betænkeligt, at en af de fornemmeste svarede: Dersom borgerne gjorde modstand, og de svenske fik staden, hvilken de sagde de fik visselig, skulle ikke sparis det barn i vuggen laa. 3. Blev adspurgt, om der vare nogle steder betænkte at reterere sig hen, om de bleve dreven af volden? Blev dem svaret: Der gik tale om et castel skulle være ved stranden, oc om den runde kirke oc kongens have, at de der kunde legge stykker at beskyde volden, inden hvilke folket fra volden sig kunde reterere. Hvorledes sligt blev af kloge svenske optagen, blev det saa tagen i agt, at der kom hastig bud fra den svenske konge, ikke efter præsten som dette havde sagt, men efter forstanderen oc en anden ung mand, som da var udi Varto, at de skulde komme til hans kongel. Majestæt. Og tog kongen selv fat paa den unge mand, at hand maatte paa papiir for hannem afritze dette castel, og viise hvorledes de af det kunde beskyde volden, med andet, hans majestæt spurde, om borgerne vare bereed til modverge, og anden slig lejlighed, saa dersom det var hans majest. af Sverige hid indskikket, hvorledes Kiøbenhavn til modstand var resolveret, var udridtset, skulde mand sige ringe middel, som kunde giøre kloge gode raad for svensken disputeerlig.

Der vare høje personer, som højligt urgerede denne Hauserens raad oc anslag: Men GUD gjorde det disputeerlig oc til intet, ikke som nogle meene, at kongen af Sverrig skulde lade sig betage af den lyst og lejlighed som kunde følge af Cronborg. Thi baade vidste hand selv bedre, saa og lagde de hannem det noksom fore, som drev oc urgerede Hausers raad oc anslag, at højeste magt laa paa Kiøbenhavn, fik de ikke den, da havde de kun liden fordeel af Cronborg. Oc fortrød det mangen svensk herre, saa og kongen selv omsider allerhaardest, at de ikke fulde Hauserens anslag.

Men det var det, som GUD gjorde Hausers til daarlighed ved, at kongen havde ladet sig forsikre, at borgerne var resolveret til yderste modværg, og at der var betænkt paa de stæder hvortil de sig kunde retirere, og svensken torde ikke eventyre de folk hand da havde hos sig, fordi hand frygtede, skeede modstand, vidste hand ikke saa lige om det kunde saa lykkis for hannem, at hand kunde gaa fort, med mindre hand havde andre, som dennem kunde secundere; forsøgte hand det, oc blev afslagen, kom der forskrekkelse iblant hans folk, og dis større frimodighed iblant borgerne, og saa skulle de allierede snarere falde os bi udi Kiøbenhavn. Oc det var et med de fornemste som forsikrede kongen, at hand fik modstand, som var at forstaden blev afbrændt. Men kongens meening var, at hand skulde faaet Kiøbenhavn uden blod: Saasom hand oc var i fuld forhaabning, at hollænderne skulle ikke torde assistere os: Oc om de end vilde, ventede hand alt snarere at have bragt det til ende med Kiøbenhavn, end der skulle komme os succeurs til af Holland. Derfor blev det ofte spargeret [=udbredt] at baade Kiøbenhavn oc Cronborg vare over, at hollænderne skulle efterlade deres succeurs. Oc end derfor, som hand vidste borgerne vare resolveret til modværg, laa hand endda her for i nogle dage, førend hand for alvor anfangede med Cronborg, i det haab, at hand ventede, borgerne skulle besinde sig oc frygte for hans magt, oc give byen over: Men der hand fornam idel halstarrighed og ingen beqvemmelighed, torde ikke heller vove sig at følge Hauserens raad, resolverede hand sig for alvor at angribe Cronborg, oc dog i forhaabning holt hand Kiøbenhavn belejret. Hvorom alting er, var det alleene GUDs eget synderlige verk, at denne Hauserens raad, som mange fornemme høfdinger urgerede [=fremskyndte] saare yderlig, blev til intet, at Kiøbenhavn fik tiid oc rom til at bebygge sig, hvilket som indtil døden er baade af herrer oc knegte, ja af gandske Sverriges rige højligst paa-anket oc fortrødt. Men GUD gjorde sin villie, hannem bør ære.

6. Saa mange som vidste svenskens trekker [=bedrag], kand ikke negte, hand jo haver været baade klog oc listig med pratiqver oc anslag. Vil jeg derfor fremsette tvende stykker, som svensken havde anslaget, og hand meente var saare klogelig, til at besnære de belejrede med. Til at fremviise GUDs barmhertighed og forsyn for Kiøbenhavn, til at gjøre fiendens anslag til daarlighed. Den **17 august 1658** lod de med villie og fuld forsæt en officerer, som var en schergant, oc ret en vovehals, gaa fra sig fra Varto ind ad Kiøbenhavn oc den samme kom igien paa fierde dag derefter. Den samme nat efter hand var gaaen fra Varto, kom der en stor hob baade af fodfolk og ryttere til Varto, oc flere var i reserva udi Bryggervangene, oc blev der, indtil samme overløbere kom igien, da marcherede de bort, fordi de kunde ikke være mange ved Varto, for den idelige skyden af byen, at naar de skød paa husene og steenene, gjorde stenene dem mere skade end kuglerne. Saa bleve de

ikke igien i besætningen over 100 musqveterer. Og holdt de denne træk saa forborgen, ikke soldaterne lod sig merke at vide hvad det skulle betyde, at de saa hastig kom saa stærke, oc saa snart kom bort igien. Da blev sagt, de skulle til Cronborg, derfor skulle saa mange bort. Dismidlertid var her hos en mand som boede uden Øster Port tilforn, og som hand var hos sit gods, der blev reddet fra ilden, oc skaffede noget efter haanden deraf med hustru oc børn ind ad byen, oc hand ventede vognen igien at skulle hente meere gods ind, blev porten tillukt for hannem, at hand ikke kunde komme ind, som det oc gik med andre, derfor søgte hand tilflugt hos de fattige, men intet af sit gods fik hand deri ind, men kom ikkun selv der ind. Denne fattige mand kunne intet komme fra fienden, derfor, som hand da var en tydsk af nation, var der iblant andre af de svenske een hans landsmand, som sage, at hand saa jamrede sig altid, hand gaf sig i tale med hannem, oc udspurde, hvorfor han jamrede sig? Der hand svarede, det var for hustru og børn som hand ikke kunde komme til i Kiøbenhavn. Fiorten dage derefter gik denne leutenant fra Varto, oc blev borte i fem uger, da kom hand igien til Varto, oc bekiende hand, at denne hans landsmand havde talt med hannem, oc hand havde lovet at hielpe hannem ind i byen, oc da sagde denne leutnant, hvorledes til var gaaen, hvilket denne hans landsmand borgeren aldrig vidste, ikke heller kunde hand eller nogen eenfoldig det tænke eller vide, førend denne lieutnant det selv for mig bekiendte: Oc var dette et merkeligt stykke af de svenske, som vi oc siden bedre kunde tænke. Thi som denne mand, indvaaner udi Kiøbenhavn, gik saa oc jamrede sig, at hand ikke kunde komme ind i byen, blev det saa bestillt, efter denne leutnants tilbringende, at en dag bad commandanten tiennerne i Varto at gaa udi den vang som ligger til Verner Klaumands have under volden ved Varto, oc var saaed med hauvre, at indhente foderaste til heste, da fik denne mand leilighed at gaa med som en tienere at hente hauvrefoer ind i Varto. Der hand kommer der ud, lagde hand sig ned i et dige, som er om denne liden vang, indtil hand saae officererne vare af Vartoes vold, at hand kunde liste sig om Klaumands have ind ad byen. Denne svenske leutnant fortalte mig det fem uger der efter, svoer hand ved højeste eed, det var et oplagt træk af svensken, ellers sagde hand, maatte vi, som vare tilstede, ventet os noget andet af svensken, fordi de kiendte manden, oc brugte hannem ogsaa for sproget skyld, dog imod hans villie; hvilket vi nu kan eftertænke oc give magt; thi havde de ikke haft noget der under, havde de ikke haft fornøden, der at hente foderaste, oc lade det indebære udi armene, thi her var heste oc vogne i Varto, som de kunde have brugt, enten til Vartoes vange eller byens vange, oc der uden fare hendt foderaste: Men strax der manden var borte, samme aften kom en stor mangfoldighed, oc end var fra svenskens skibe udcommanderede soldater, til Varto, der til med holdte deres rytterie ferdig: Saa en fornemme indfød svensk sagde i troemaal [=oprigtigt], at der var denne nat kommen til Varto over 3000 soldater, foruden rytterie, som holdte neder ved rigens hofmesters park, oc det alt i den meening, at de ventede, de da af byen paa Varto skulle giøre

udfald, efter denne mands beretning, thi de vidste vel, hand blev overhørt, saa vidste de oc vel, hand kunne ikke sige andet end det hand saae for sine øjen, derfor havde de taget folket fra Varto, at der ikke var over 100 soldater, der denne mand gik bort. Men nu er GUDs raad oc underlige domme at merke, hvorledes hand, ja hand alleene, gjorde dette fiendens anslag til daarlighed, oc bevarede vores naadigste herre med de faa ryttere oc soldater hand havde. Det hver retsindige af sine sandfærdige omstændigheder kiende oc dømme GUD til ære oc lof. Denne mand lever endnu, oc vidste aldrig, at fienden ville bruge slig en træk med hannem. Jeg troer det oc aldrig hand veed det endnu; Men at det er saa skeet oc tilgaaet, skal ingen billigen kunde modsige, men hver som agter omstændighederne, giver det magt; thi den **23 august 1658** gik hand fra Vartov, ved den middel som før er sagt. Den **24 august**, som var Bartholomæi dag, blev hand forhørt af Gyldenløve; samme dag blev betænkt oc raadslaget et udfald paa Vartov, hvortil blev soldater oc ryttere udcommanderet af hver compagnie den **25 august**. Den **26 august** om aftenen gik den præst, som var forordnet tienisten ved den runde kirke, bud, at hand tilig om morgenen, som var den **27 august**. skulle være derude paa posten tilstæde, at raade de udcommanderede til mandelighed, oc bede GUD om hielp, oc lyse Herrens velsignelse over dem: Oc da var hans majestæt selv i kredsen med, oc der præsten var noget vidtløftig, bad majestæten hand vilde giøre formaningen kort, oc gaae til bønnen oc velsignelsen: Og dette var en fredags morgen. Der de udcommanderede tog ud til marken, oc majestæten oc Gyldenløve var selv med, blev voris folk vaer, at en raqvæt eller andet fyr, som et særdelis tegn opfløj eller afgik, hvilket gjorde voris naadigste herre mistanke om forræderie, strax bleve de udcommanderede kaldet tilbage, som nogle vare uden porten, oc nogle vare inden for, oc blev enhver igien dimitteret til sin post. Dermed strax paa stand blev randsaget i Ulfeldts gaard i Løvestrædet med stor flid for mistanke skyld, om nogen sig der skulle sig forborget, saasom det lod sig tilsyne, ligesom dette tegn derfra skulle kommet. Men hvorom alting var, da havde GUD sit synderlige verk derudi. Thi havde voris paa den tid oc dag kommet ud til Varto, om end de havde væretr 2000 mand sterk, som de dog ikke var over fem hundrede, havde svensken ladet dem gaa ret passagen ind, oc siden havde nep [=næppe] et menneske kommen fra dem, de jo enten havde bleven fangen eller dræbte. Thi disse dage fra den **23** til den **27 august**, hvilket jeg særdeles observerede, vare de svenske saa mangfoldige oc sterke, som aldrig tilforn paa denne sted, oc var saa stille oc parat, som der ikke var 20 mand der lod sig see paa voldene at gaae, eller uden om at ride: Men der den **27 august** var forbi, smellede oc bandede de, oc vare utaallige og ilde tilfreds. Oc der med samme nat skildes de ad fra Varto hver paa sin post, undtagen den sædvanlige besætning oc ryttervagt. Hvad synes dig menneske om saadant er verk? Var det ikke GUDs skinbarlige gierning? O giv GUD ære, oc see hvad for en ædel ting det er at forlade sig paa Herren. Saa legges ofte en snare, som end de gudfrygtige ikke kand merke, men GUD bevarer sine derfra.

7. Der vi nu saae fienden for vores øjne i saadan postur, vi vidste hans store magt, vi vidste oc vel hand var klog, som moxen i alle krigsstykker var forsøgt, skulle vel all fornuft have viist os hen til mistrøstelse, at staae, som bestyrte, og vente hvad fienden vilde giøre, oc hvorledes hand det med os vilde have: Da kommer GUD, driver al fornuft bort, ja end synes at have taget fiendens fornuft slet fangen, saa at de eenfoldige, som saae hans anslag oc hørte hans tale, maatte en stor deel forundre sig ret over daarlighed udi hans gierninger oc anslag, saa mand maatte spørge hvor hans viisdom oc klogskab var udi mange hans foretagende stykker. Da sende GUD ret en eeniste aand ud over vor konge, over raadet, over høfdinger oc herrer, geistlige oc verdslige, borgere oc gemeene, studenter og haandverksburs, ja end de fattige folk, som uden portene havde mist all deris formue, glæde sig ved de kunde holde fienden ude: Oc det udi saadan fyrighed oc correspondentz, at ingen fandtes den anden for viis, ingen af særdelis indbilding egensindig, ingen søgte egen ære oc berømmelse, ingen syntes det umuligt at afverge fienden, den eene vilde være snarere færdig end den anden, den med raad, den med daad, at ej gemeene, men end fornemme borgere gik selv ud til de afbrændte huse uden porten, ej saae ved, at fienden laae der uden fore, oc derfra paa deris ryg oc axel indbar til palisater, stormpæle oc brystvern, selv gravede, selv skuffede ved nat oc dag: Ja end generalspersonerne, som da var her udi byen, selv tog i med haanden, selv arbejdede oc hialp til, at inden 14 dage havde de saa forbygget oc beskanzet sig, at de torde trodse imod fienden: At end selv fienden maatte sig forundre, hvorledes vi inden saa faae dage fik saadant et arbejde giort. Oc vi end selv, naar vi agte hvor snart oc gesvinde det gik for sig, sønderlig der mand saae intet for sig ligge til rede af dette, som skulle bruges; Men hver skulle søge oc leede, hvor hand det kunde sanke og finde, da maa vi højlig forundre os, ikke selv at vide hvorledis det gik saa fort og vel til, oc det alt med saadan eenighed, at mand ikke hørte af nogen, nogen uvillighed eller vederknur, ja end ikke derover blev skift noget fortrøden eller modtvillig ord: Men maa kiende GUDs synderlige haand, ja een eeniste eenige aande af GUD, over alle til saadan byrde, ja til saadan fare ved hine lange kolde nætter oc dage sig at paatage oc undergive.

8. Men maa vi ikke da sige GUD til ære, at GUD havde ret ladet fienden betages med daarlighed, oc vi eenfoldig maa spørge, hvor fiendens klogskab var i det stykke. Hand vidste voris bestyrkelse var hans skade oc bestemmelse, oc han laa saa digt [=tæt] her under volden runden om, saae med sine øjne oc vidste til fulde at Kiøbenhavns folk gik uden porten til de afbrændte huuse, oc derfra indhente stolper oc bielker, som ikke vare slet forbrændte, oc hugge piletræ i haverne at indbringe til palisater oc stormpæle, til brystvern oc batterier; Ja de saae, at de af byen gik for deres øjen uden for volden oc portene, oc der arbejdede paa revelinen [=trekantet ø i voldgrav], gjorde 8

eller 10 færdige uden for voldene, oc de dog ikke hindrede dem eller gjorde indfald paa dem, eller forsøgte at ruinere saadanne udenverker, men lode dem gaa saa sikke, ligesom de af GUD havde haft ordre, at de skulle lade dem gaa uhindret, oc fare fort med deres verk. Men derimod saa snart vore saae, at fienden med noget verk kom dem for nær, strax var de ude at hindre det. Jeg vil troe dette, dersom fienden ret til fulde saae alt dette verk an, som var gjort her for byen ikkun dend første maanedes tiid, fra den første dag hand begyndte belejringen, skulle hand vel staa slet bestyrt, oc tænke, hvor mon voris klogskab oc forsigtighed have været? Hvor mon vores betænkning oc gamle fyrighed have været? Der vi gave dem rum oc frist til saadan verk at fuldfærdige. Jeg er visse paa, at alt verk som blev gjort fra Nørre Port hen om Øster Port indtil stranden, ikke ved et eneste skud af fienden blev hindret. Men hvor om alting er, hvo dette eenfoldigen betænker, oc vil tage sig umage til at eftersee, saasom det endnu for øjen er, maa hand tilskrive det GUDS synderlige forsyn, oc ikke saadan en klog oc dreven fiendes uagtsomhed. Hertil er det oc meget at betænke, vores folk af byen gik ud i Sortedam, oc de slog det lange græs til foderaste, oc de gik ud i korn-vengene, oc hente kornet ind, oc laa digt ved siden af Sortedam, oc de ikke endda hindrede byens folk derfra, enten ved skud eller udfald paa dem. Vi som saae det med vores øjen, kunde ikke andet end forundre os, oc tilskrive det GUDS synderlige naade mod en belejret bye. Fienden laa her for byen alleene i den intent [=formål], at hand udi alle maader ville gjøre byen afbrek, oc at afverge det der kunde komme byen til nytte oc dog hverken hindret det, som var til fortification eller anden nytte, saasom de vel kunde fundet lejlighed til.

Vi deris arme fanger hørde ofte adskillige officerer, som de gik i gangene oc kirken i Varto, bespurte sig med høje svenske commanderere, hvorfor de lod saa byens folk ubehindret forbygge sig; dem blev af stoor overmood svared: At det var svenskens villie de maatte gjøre deris beste i Kiøbenhavn, siden vilde de snart bringe det paa engang til ende efter deris egen villie, oc saa skulle de belejrede faa dis større beskiemmelse, naar all deris umage ved svensken var gjort til intet, oc svensken indlegge sig dis større ære, naar det kunde hannem eftersiges, at hand ikke vilde gjøre alvor med Kiøbenhavn, før de udi byen havde gjort det alleryderste oc beste de kunde at bebygge oc beskanze sig. Saa vi som hørde deris ord, hørte intet andet, der vi saae hvor flittig byens folk vare, end idel overmod oc stolt indbildning af svensken. Men naar GUD vil hindre oc afvende noget, giver hand vel tilladelse oc lejlighed.

9. Hvo der eftertænker, hvad frimodighed voris faa, oc tilforn ringe agtede soldater, ja end borgerne, studenterne oc handverksburs havde, at fremtræde udi udfald mod svensken, oc agtede, hvor gierne borgerne ville selv gaet af volden, ud at secundere voris udfald, havde ikke majestæten

selv oc generalen det formeent, ja end hvor frimodig qvindekjønnen tilraade, oc vilde at deres mænd skulle angribe fienden, maatte med største forundring bekiende GUDs egen gierning ved en eenig frimodig mand udi de belejeredes hierter.

Tvende stykker kand jeg her ikke gaa forbi, som vi sønderlig maa tilskrive den aand af GUD, der i farlighed, naar stor nød er, giver frimodighed.

Det første skeede den **23. august 1658** da gjorde vore soldater, studenter, baads- oc handverksfolk et udfald, oc borgerne paa volden saa, at der kom nogle sterke parthier svenske ryttere ind ad det hul, som natmanden havde til udførsel, vare nogle hundrede borgere ret af egen frivillighed, hverken begiert eller tilsagt, for udgangen i porten, vilde de været ude oc secunderet voris folk, saa at generalen havde nok at bestille med dem, at hand kunde holde dem inde, at de af det svenske rytterie ej skulde overrumplés; ja de vare saa ivrige, at mand maatte lukke porten til for dem, at de ej skulde komme ud mod fienden. Denne synderlige frimodighed maatte mand gjøre en forundring over, at saa stor dristighed var at finde udi saa gemeene borgere, som svensken tilforn agtede at kyse.

Den anden dristighed var endda større, thi borgere, studenter, oc handverksbursse, som havde de farligste poster fra bryggerset, paa Sviin-batteriet, hen ad Løngangen, om ad Vester oc Nørre Port, hvilke poster svensken heftigt angreb oc beskiød, hvorfor kongl. Majestæt oc raadet betænkte borgernis vilkor for hustru oc børn, vilde derfor have dem henflyt fra Rundeelen oc batterierne, hvor stykkerne laae, som altid fyrede, oc hvorhen svenskens skud var meest dirigeret, til de poster som vare mindre uden faer oc paaskud, da vilde de med stor rødmon forlade deres pladzer, som dem først var tilskikket, men vilde der blevet oc holdet sig som ærlige mænd. Dog var dette borgerne til nytte viiselig betænkt af den høje øvrighed, som vel saae, at det var bedre at en eenlig karl eller soldat var i fare oc blev, end en borger fra hustru oc børn. Oc endda efter at de var flyt fra Rundelene oc farligste poster, havde de dog saa resolverede oc uforsagde hierter, at de ofte besøgte deris gamle poster, om de med raad eller daad kunde gjøre fienden afbrek, indtil nogle fromme borgere kom over deres formastelse oc dristighed i skade, blev døde oc qvæstede; at høje officerer havde nok at bede dem, de ikke vilde sætte sig i fare, førend den yderste nød det højligere udkrævede. Er dette ikke at undre, at være saa dristig udi slig fare, hvor naturen giver frygt oc afsky.

Hvor spodsk svensken var over vore soldater, borgere, studenter oc handverksbursse, at de skulde torde see hans gode gamle soldater under øjen, oc fienden derover fattede tryghed, som den der aldeles intet frygtede for vore folk, oc ej ventede de sig nogen besøgelse af dem: Der til med

havde fienden saa forgravet oc forskanzet sig, at dersom byens folk vilde forsøge noget mod dem, meente de saaledes dennem at afviise, at de ei skulle lystis ved at komme igien: Saa de meente sig at være nogle rette gorgoner, som vare beskikket til at ræde og kyse folk. Da gjorde GUD det saa, at voris kommer her ud, ret saa modige og lystige som til danz, griber fienden an i hans beste fordeel om høj lys dag, gaar ind i hans graver oc rævehuuler til hannem, slider oc slaar omkring sig, ret som nogle løver, slaar fienden ned, som de vare nogle hunde, de skulle slaa paa, driver dem fra deris stykker oc faar dem ind i byen med sig, nogle hundrede sloge de ihjel, oc nogle hundrede svenske, dreve de fangne ind for sig, som mand driver en flok gedder, hvoriblant vare mange høje, oc underofficerer: Da fik svensken tvende stykker at biide paa, først maatte hand tage imod det hand ikke tænkte: Thi mindst troede hans os til, at vi saa skulle have giested hañem, eftersom hand ej tænkte, at nogen af Kiøbenhavn torde see vredt til det sted hand stod paa, men de tvert imod kommer af staden oc gjør hannem vred. Dernest fortrød det hannem, at de danske ikke kom ud til hannem med bøsser oc gevehr, som mand kommer til gamle soldater; men de kom med morgenstierner, brede øxer som halve maaner, leer og skiæreknive udrakte paa stager, ret ligesom til nogle hunde, ej saa meget at skyde, som at hugge oc slaa for panden, at de svenske saaledes maatte undgielde deris egen spot, ligesom en straf af GUD; thi de tilforn ej agtede os anderledes end hunde, nu skulle de selv antastis oc medhandlis ret som nogle hunde. For det tredje, da vilde de svenske (som tilforn holdt andre for giekke) selv gjøre sig til aber efter voris folk, i det hand strax derefter lod gjøre sig øxer, leer oc morgenstierner. Oc var her intet andet at see, end GUDs egen gierning, der satte mod i voris folk, gav dem lykke, oc selv drev verket for dem, at de, som før syntes at grue for at see en død mand, skulle da med frimodighed faa lyst at dræbe oc slagte fienden for fode.

De som var med, oc kom uskadde ind, kand ikke andet end fortælle GUDs gierninger i dette fald: Een af vores udcommanderede, en capitain, som udi udfaldet gik foran, oc en fyrverker hos hver hans side, om høj lys dag, som mig er sagt med forundring. Da kom frem fire svenske musqveterere i et lidet gat [=smal åbning], oc gaf fyr paa capitainen, oc ikke ramte det ringeste nogen af dem, da traade to af vore soldater frem, oc i en hast skiød dem alle fire, derefter kom fyrverkerne frem, gav løs iblant de svenskes hob, som da stillede sig i gevehr, med sine haandgranater, hvoraf hver fyrhverker havde sex paa sig; da granaterne gik løs, oc spillede iblant de svenske, kom de i saadan hastig forskrekkelse oc confusion, at de meere søgte efter at undløbe oc bede om qvarter, end at værge sig. Med forundring kand ingen udsige, hvor ivrig vore folk angreb oc ruinerede de svenskes pallisater, som var sat om deres graver oc kuler, de gjorde sig ikke umag at hugge dem ned, men med hænderne rev dem under, oc rykte dem ned, at det var ei anderledes for dem at omrive, end det havde været nogle smaa kiæppe: Hvorover oc svensken blev dis snarere

overrumplet, thi de meente, de havde sat deres pallisater end saa faste, at vore folk skulde vel lade dem staae. Oc endnu et, til forundring over det sind og mood, GUD da i begyndelsen, førend vi fik nogen succurs, havde givet vore danske oc norske karle til at gaae den stolte fiende under øjen. En norsk capitain, ved navn Peter Nordmand, gik i forbemeldte udfald for sin trop, havendes hos sig 2de fyrverkere, een ved hver side, oc hver med 6 haandgranater. Da de nu havde nedrevet pallisaterne, oc besteget volden, kom en svensk officerer frem, oc gjorde angreb med sit efterfølge, paa den danske oc hans parti; da fyrverkerne saae dette, kaste de løs med deres granater, oc bragte de svenske in confusion, imidlertid blev den svenske capitain igiennemboret af den danske, som stak ham med sin partisan [=lanse], oc i det de continuerede med granaterne paa de svenske, blev nogle døde, nogle blev qvæste, oc nogle undløb, da den danske capitain saae, at hand beholt valpaldsen, bad hand fyrverkeren, at hand skulde plyndre den svenske capitain, som laa klæd i en fløjels kiortel, eftersom hand havde ingen flere granater at kaste, men soldaterne befalede hand tillige med sig at forfølge fienden, mens fyrverkeren havde meere lyst al følge med troppen oc forfølge fienden, end at plyndre capitainen. Oc var det merkeligt, at endskiønt vore folk var ene, oc havde ingen succurs, torde angribe fienden, slaa ham, oc hevde mere lyst at forfølge hannem, end søge efter bytte. Men siden der de kunde ikke længer forfølge fienden, fik endda fyrverkeren den fløjels kiortel af den ihielstukne svenske capitain, oc førde den med sig her ind i byen; saa at baade capitainen oc den ene fyrverker kom uskad til Kiøbenhavn; Men den tiid de svenske fik succurs, maatte vi retirere os, oc i retiraden opholdt den ene fyrverkere sig for længe efter byttet, hvorover to svenske kom over hannem, oc gjorde hannem saar, da de danske, som var noget fra hannem, saae dette, gik 4 af dem hen oc frelste den halvdøde fyrverker fra de svenskes hænder, sloge nogle ihiel, tog byttet fra dem, fyrverkeren bar de til Kiøbenhavn, hvor hand blev cured, oc kom til sin helbred.

Udi disse puneter [=punkter] er intet andet, end at forundre sig over GUDs gerning.

10. De som saae oc hørde svenskens adgang mod den pram som laa neden for Varto, oc gjorde dem stor afbrek paa deres besætning, kand ikke andet end undre sig over GUDs eget verk. Den **13 september 1658** lod de svenske opføre et batteri paa Vartois vold, oc lagde 10 stykker derpaa, hvormed de vilde beskyde oc splindre prammen i tusende stykker, begynte at skyde paa den den **14 september** oc continuerede i tre til paa den fjerde dag, saa at efter deris constablers reigning, er hver dag af hver stykke giort 36 skud paa prammen, oc endda laa den baade da, oc to aar der efter til vern imod dem, uden ringeste skade i nogen maade. Om denne sag findes vidtløftigere skreven i de tragediske tractater. Men der var intet at see, uden GUDs synderlig forsyn, at GUD vilde tage

den spot, skam oc skade, de tænkte at giøre kongl. Majestæt paa den pram hand havde ladet udlegge til at bryde dennem med, oc at giøre de got folk, den capitain oc constabler, som var paa denne pram, at svensken selv fik ret største spot oc end større skade paa fornemme canstabler oc folk ud af prammen. Saa vi, som saae og hørde deres adgang og begyndelse i trusel, tale oc anfang, hvormed de havde deres lyst at bryde os fattige fanger, oc vi siden saae og hørde, der de havde ladet af, hvor skamfuld de dreve bort oc førde deris stykker derfra, oc hvor svage de blev i deres tale, og vi som hørde adskillige tale oc domme af svenskens egne officerers munde om samme verk, kunde ikke andet, end undre os over saadan forandring, der vi end hørde hvorledis de berømmede den capitain, som var der paa, oc de constabler som betiente stykkerne. Var det oc ikke i højeste maader at undre sig over? Svensken havde slige skionne 10 store støkker paa fast land paa volden, oc der omkring bygte med fasciner og jord, oc træverk til batterier, som de kunde staa inden fore, oc med hver skud sigte paa prammen, hvor dem siutes, oc hvor de vilde, oc prammen laae slet bar aaben, havde ingen vern for sig, uden GUDs beskiermelse, oc hvor de ramte paa prammen, kunde ikke være andet mueligt, end der maatte gaaet store splindre af ved skuddet, som maatte have giort meere skade end kuglerne oc saa mange uafladelige skud paa fierde dag blev giort; Hvo skulle efter fornuften kunde troet, at folkene paa prammen, som laae stille for aaben skud, skulle kunde baret sig ved at regiere støkkerne, oc endda holdt det ud, uden afladelse mod svensken, og svarede til hver skud, ja ofte gav to mod et, saa at mangen brav karl maatte paa Vartoes vold ved skud af prammen lukke øjene. Saa at de svenske vare glade de fik ordre de kunde komme der fra.

Tænk hvor visse de vare paa prammens hastige og snare ruin og undergang: Den første dag de skulle fyre oc flyde af Vartoes vold paa prammen, kom ordre fra kongen af Sverrig, de skulle ikke fyre før de fra hannem fik bud, fordi hand selv vilde see sin lyst, hvor den pram oc de folk der paa kunde tumlis: Derfor begynte de ikke strax tiilig om morgenen at skyde: Saa det var deris meening, som de aabenbar sagde ud med ordene, at prammen ikke skulle staa for slige deris stykker to salver. Ligesom kongen oc de høje officerer ikke skulle faa at se hvor den blev af, om de skød for tiilig. Oc gik kongen selv paa de banker uden for gammel Varto med andre generalspersoner oc førster, hvor Vartoes hyrdedrenge holt nogle af deres heste. Hvad tænkte vi for haanhed GUD gav dem, der de saae prammen saa holde det ud, oc endda blev liggende, da de maatte vige.

I got folk, som da var paa samme pram, saae GUDs underlige beskiermelse imod ald menneskelig forhaabning: Ikke havde svensken tænkt en mand af eder skulle saa bleven frelst, det første hand begynte, maa skee end ikke nogen af eminenzie udi Kiøbenhavn, der saae, hvor I blev tracteret, som forstod sig paa hvad det var saa at ligge for skud, som et vist maal for fienden, havde tænkt enten nogen mand, eller noget af prammen skulde bleven salveret, forglemmer ikke at tale om det GUD gjorde der. Vi som med vore øjen saae, hvorledes der blev skienket i til eder, havde ikke

tænkt, at fienden paa eder skulle have indlagt sig saadan spot, oc I skulle undkommet med saadan ære, kongel. majestæt, som eder oc prammen havde udredet, til største reputaz. Det er GUD alleene, som bør ære oc tak.

Nu vilde svensken, der de havde bragt til ende med Cronborg, for alvor gjøre det til ende med Kiøbenhavn, derfor ankom høje officerer her til Varto, at besigtige Kiøbenhavns fortification, da der de saae, hvorledes de belejrede havde bebygget og forskanzet sig, og de fornåm, at vi var resolveret til modvern, oc havde voris vold oc udverk i stand som vi vilde have dend. Da fortrød det de svenske, at de havde ikke adlydt Hauserens oc Wrangels raad, oc ikke givet Kiøbenhavn saa lang tiid oc respit at beskanze oc bebygge sig, da kunde mand af alle omstændigheder forfare, at de svenske var resolveret til at sette ild paa byen. Derfor lod svensken gjøre alle de kugler gloende, som hand skiød med, oc der til med lod gjøre stor omkostning paa granater, fyrmørsere oc fyrkugler, som aldrig tilforn meentest at være seet i Danmark, oc sparede intet paa mestere, kunstnere oc vovehalse, som sig for den svenske konge angave, til at bringe byen i brand; Thi svensken ved sit liv ikke vilde have den spot, byen skulle ikke blive hannem til deel, enten øde eller afbrendt. Da saae vi ret idel mirakel af GUD, til at bevare denne by fra ulykke. Det kand ikke nægtes, her skeede jo skade, men baade vi selv saa oc fienden skulle have forsoeret, der disse kugler i stor mengde ved nat oc dag idelig tillige med granater oc fyrkugler indkastes, at der ikke skeede større skade. Oc umueligt havde det været andet, dersom GUD ikke selv skinbarlig havde gjort ilden lædskelig [=som kan slukkes], oc disse gloende kugler uskadelig, uden nogen effekt, der jo havde skeed større ulykke. At end svensken selv førde det hen til nogle særdeles [=særlige] personer, at skulle vide den konst, at dæmpe oc slukke ild oc brand, eftersom hand saae oc fornåm sig over samme sin fyrverpen slet beskæmmet, for hand ikke kunde naae oc fremme sin villie.

Hvad for instrumenter svensken havde ladet anrette, oc hvad hand brugte, findes noget omtald herefter udi dages optegnelse. Men det maa oc vil vi troe oc tænke, det vi, som vare fangne i Varto, hørte med vore ørne, at førend de svenske skulle have forladt byen, oc dermed ikke forsøgt det yderste der kunde være optænkt til byens ruin oc brand, oc det alt til den ende, hand over den skulle ikke have det rygte, hand skulle gaaet derfra med skamme, skulle hand førre havet eventyret Sverriges krone: Hvis eventyr hannem noksom blev spaet, oc haver GUD det skinbarlig i alle stykker, siden hand kom for Kiøbenhavn, ladet svensken see for øjne, at over den belejring stod Sverriges krone i fare, havde alleeneste hollænderne hiulpet vores egn, oc vore allieredes armeer maatte komme fort over til fienden på Siælland, oc der fra til Skaane. Men hvad vil vi sige andet, end dette? Udi alle gierninger som GUD gjør, oc som hand tillader, haver GUD sin hemmelighed oc hemmeligt raad, som for fornuften er skiult oc forborgen. Havde GUD ikke beholdt sig noget hemmeligt i dette verk, saasom hand gav lykke oc fremgang, havde det vel bleven videre, end det

blev. Vi nøjes med GUDs villie, oc giver hannem ære oc priis, der hjalp os, oc dermed synderlig gjorde sin egen gierning.

Udi en fornemme mands huus her i byen, tænde en fyrkugle ild, der var adskillig tør materie, som var let at brænde, oc dog blev ilden lædsket, at den ikke gjorde synderlig skade. De got folk, som det saae, oc vidste al beskaffenhed udi huset, kan ikke noksom forundre oc prise GUDs naade i saadan fare; oc haver got folk derfor ikke til nogen bravering, men til GUDs gierningers ihukommelse, ladet indmure oc indsætte disse kugler hvor de tørnede [=stoppede]. Den **21 august** blev en gloende kugle indskiødt i Vor Frue kirke, oc skiød en stang sønder af sprinklet [=gitterværket] for koret, oc tørnede paa en træ-pille, gjorde dog ingen anden skade. Dette at ihukomme, er en drejet kugle sat paa pillen som den tørnede. Et stykke maa jeg her fremsette, som et mirakel af GUD, GUDs navn alleene til ære. Her laae udi byen en fattig gammel mand syg paa et loft, der blev en gloende kugle af fienden indskydt. Denne syge mand agtede det ikke, men folkene i huset oc naboerne fornam der kom en kugle ind, løb derfor strax op, oc søgte, om der blev skade giort. Der de kommer til den syge mand, lugtede branden af sengeklæderne, men kuglen saa de ikke. Derfor toge de manden op, oc søgte i klæderne, som de da rystede dynen, falder kuglen ud af dynen paa loftet, oc sviiede tegn i fiælene [=plankerne], saa hed var den endda, at folkene da ikke strax kunde røre ved den, før den blev sval. Det var jo skinbarlig at see GUDs gierning, hvorledes hand gjorde fiendens ild ikke brændende. Dend syge mand, som kuglen falt paa, fik ingen skade, oc ikke fængde den an, oc dog gjorde den tegn paa loftets fiæle.

Iblant andre hytter paa volden bygte, havde tre borgere, alle tre vel bekiendte, bygget sig en hytte paa volden; som de een dags morgen var fastende, lod de hente sig brændeviin oc kringler, i det samme kom hans kongel. majestæt oc Gyldenløve ridende paa volden, da de fornam kongens ankomst, gik de alle tre hannem til ære udaf hytten. De var aldrig saa snart trint udaf hytten, før en kugle kom fra den svenske lejer, oc skiød deres hytte neder, at hver stykke fiæl foer sin vej, oc tillige med en bysse [=bøsse] som hængte derinde, saa smaa splittet, at det fløj om deres øren, men brændeviinet oc brødet stod uskad paa bordet. Men dette var deres lykke, at de skulde trine ud for kongen, ellers havde de alle tre bleven dræbt i hytten, da de saae, hvorledes tømmeret af hytten var adspredt, oc brændeviinet oc brødet stod uskad paa bordet, oc de selv vare frelste, kunde de ikke andet end forundre sig derover, oc holt dette for et mirakel af GUD. Saa kunde mand oc gjøre sig tanke, at denne kugle maaskee var mere sigted efter kongen, som da reed paa volden, end efter hytten.

Her var nogle got folk med en hel hob børn udi en hermands gaard i Kiøbenhavn, did faldt idelig de svenskes granater, iblant andre faldt en stor granat ved vinduerne oc døren paa huuset, ved den stue hvor qvinden med børnene var inde, men manden var paa sin post paa volden. Da denne

granat sprang i stykker, slog den saaledes til vinduerne, at karmen oc jernstængerne med glas oc alt foer ind i stueen, oc blev splittret iblant børnene oc qvinden, saaledes at det var tilsyne paa guly, veg og loft, men qvinden oc børnene fik aldeelis ingen skade, som naboer, gienboer oc folk fra gaden berette, som strax løb ind i huuset at see, om nogen der inde havde faaet skade, men uden for paa gaden blev et qvindfolk dræbt, da granaten sprang i stykker.

Endnu vil jeg fortælle videre, GUD alleene til ære, at kiende GUDs beskiærmelse for flere. Paa Nørregade uden for en god from dannemands huus, faldt en granat meget stor, indskydt af svensken den **20 oktober 1658** oc gik der løs, slog alle vinduer i stuer oc kamre i stykker, og saaledes smellet allevegne om i huuset. Og verten i huuset gik selv i forstuen, oc havde uden dørrn taled med en fornemme mand, oc strax efter, som de vare fra hverandre skilt ad, faldt denne granat, oc ikke noget menniske i hans huus fik skade.

Dog hvad ville vi sige, skulle vi ret regne alle slige mirakler op, som GUD lod skinbarligen tilsyne for menniskens øjen, vilde det blive en meget stor bog: Dog efterdi GUD var os betrængte oc belejrede saa god, at hand lod slige gierninger skee for voris øjne oc ørne, skulle oc burde vi af højeste pligt, som dennem vide, ikke spare umage med at skrive oc tegne dennem. Thi der GUD lod saadant skee for os, lod hand os jo see, hand vilde selv for os imod fienden indlegge ære, oc derover lade fienden blive beskiæmmet, som oc skeer, saa ofte mand hør eller læser dette. Men om vi havde i den sted, som voris gierninger vel havde forskyldet, faaet aarsag at skrive: At ikke noget skud fra fienden var forgiæves, saa mange tusinde sloge oc dræbte de kugler, de granater etc.. Det havde været fienden en ære, at hand saaledes kunde dirigeret sine piile oc skud, efter hans intent oc villie, at de skulle blive drukne af blod. Men Herre, Herre, du alleene, ja du alleene Herre Zebaoth bør at æris af Kiøbenhavn ævindelig. Vi have rettelig fundet voris piile oc skud haver ikke været forgiæves, det gjorde GUD alleene. Hvorom vi noget herefter vil høre; men endnu ville vi for den Herris skyld, som det gjorde, betænke efterfølgende: Her var udi en geistlig mands huus een student, som laae i sin seng paa et kammer oven paa et loft, der blev indkast en meget stor granat fra de svenske, som faldt ned igiennem taget oc loftet paa gablen [=gavlen] ved sengen, som denne student laa udi, oc gjorde et stort hul neder i gulvet, oc da den gik løs, slog den baade loftene i stykker, saaledis at studenten oc sengen faldt ned igiennem loftet, oc bielker oc fiælerne af begge loftene faldt oven paa studenten, legterne, fiæler og steenene af taget blev saa adsplittet, at ingen vidste at samle det igien, et stykke af sparlagenet [=sengeomhænget], som var om sengen, hengte allerøverst oppe paa rygaasen [=tagets overkant]; Da denne tumult var overstaet, gik verten i huuset tillige med en anden student hen at see hvad skade som skeed var, da de kom til steden, hørde de, hvorledes studenten laa oc gav sig under bielkerne oc fiælerne, saa de med stor besværlighed maatte arbejde ham ud, imidlertid de var i arbejde med at frelse ham, spurte de

hannem om hand skade noget, men hand sagde, hand ikke vidste det førend hand kom ud. Da hand nu var kommen ud, fandtes hand ej mere at være beskadiget, end at der fandtes en gandske liden rible [=skramme] paa hans eene ben, som i faldet var reven af et bret; samme student levede endnu i det aar **1660**. De maa vel tale om dette ret som et mirakel, oc takke GUD, som frelste ham fra skade.

Dette saae jeg med mine øjen, at en kugle kom ind i Varto i en seng, som en syg qvinde laa udi, oc tørnede paa muren ved siden af qvinden, oc sprang tilbage paa qvindens side, oc blev liggendes hos hende side, hun vidste det ikke, oc ikke gjorde hende ringeste skade: Vi tog den op, oc vejede den 24 pund. Derforuden faldt en kugle i en qvindes skiød da vi holdte bøn, oc gjorde ingen skade.

En anden gang derefter faldt en stor granat ned i de fattiges kiøkken, laa der saa længe oc snurrede, indtil de fattige, som var 12 eller 14 personer, var udgangen, imidlertid gik kockepigen hen, tog en spand fuld med vand oc slog paa den, løb derfra ind i et lidet kammer strax hos, i det samme brast granaten i stykker, slog sønder alt hvad i kiøckenet var, slog en jern kackelovn i stykker, som stod i stuen ved kiøckenet, tænde ild i skorsteenen, oc ikke et menneske fik skade.

For fornuften synes dette utroligt, er dog i sandhed saaledes: Oc bør at tegnis alleene til at til at kiende oc agte hvad GUD kand gjøre, naar hand vil, til at vende det, som mennesken foruden hannem slutte oc sig foretage. Hver GUDs barn, som vide slige mirakler, som overgaar all fornuft, spare ikke umage at lade efterkommerne vide, hvad GUD haver giort. Her maa det og bekiendes, som en sønderlig GUDs gierning. Fienden tænkte med saadan uafladelig ildspruden at indjage borgerne frygt, men GUD derved gav dem saadan frimodighed, at end qvinder oc børn ikkun loe af de gloende kugler, naar de kom, og end spottede svensken til med: Det var jo en ting, som var imod ald fornuft. Thi fornemmelig plejer qvinder oc børn at forskreckes over ildskyden, men her bleve de dristige oc med latter ansaa det. Oc om end hos nogle foraarsagedis sorg, saa fik de dog meest hierte oc mood.

Herimod maa vi forundre os over GUDs gierninger for os, at hand saa underlig dirigerede vores skud her fra byen paa fienden, at det skeede, hvor de ikke ventede føre, blev mangan cavaleer, mangan høj herre oc brav heldt, dend end det gandske Sverrig maatte beklage, for dyd oc mandelighed, maatte uformodentlig af vores skud lukke øjnene til. Den svenske generallieutenant de la Garde gik ved volden uden Vester Port, hvor hand saaledes blev hilset af vores pram, at de vende hans tarme, oc hand, imod forhaabning, maatte vende næsen i væjret. En anden brav helt, ved navn Banner, blev af en kugle fra Kiøbenhavn løft af hesten, hand red paa. Var det tegned, hvor ofte vore kugler fra Kiøbenhavns splittede Vartoos tagsteene iblant de svenske, saa at baade kugler oc steene gjorde liust iblant dem, saa at mange soldater oc ryttere maatte bukke. De svenske beklagede selv,

at de ei kunde vide, hvorledes det var fat, at der, som de meente sig at være fri for de danske kugler, der leed de den største skade af dem: Hvor om noget videre udi specificationen er indført. Men hvorledes vore kugler i den mørke nat kunde ramme i stormen, det er ej at begrunde, men maa GUD alleene tilskrives: Oc hvor visse vores piile oc skud var i byen, er højligt at takke GUD for. Men tegne det som en beskæmmelse for en klog fiende, som havde ord for, at hand havde øjen baade for oc bag at see sig for: En part af vores ryttere gaaer ud her fra byen ind udi fiendens qvarteer, da hen ved 4 miil, da over 9 miil herfra, tager skiønne heste oc bytte fra fienden, oc rider om høj lys dag ad landevejen igiennem fiendens vagt, oc tog hestene fra fienden, oc førde dem til Kiøbenhavn. Ja hvor visse vore skud treffede i udfaldene paa Amager, er at forundre, oc GUD at takke for.

12. Al Verden maa forundre sig, oc give GUD ære: Den tiid svensken laae digt under Kiøbenhavn, oc havde plantet sine stykker, oc skiød daglig ind med gloende kugler oc granater, oc fyrkugler af fyrmørsere, ja havde gravet sig saa nær under volden, at hand af sin forvagt kunde snakke oc tale med vores folk paa voldene, oc vi havde da ingen succurs faaet fra nogen i 12 ugers tiid, oc svensken da meer skulle frygte for indbyggerne oc den ringe besætning vi havde, oc ikke torde vove et anløb, der hand tillige kunde bruge baade folk, stykker, skud oc al krigsverk. Men der hand var langt borte fra byen, oc ingen nytte kunde have af sine stykker oc skud, oc her var da kommen en meget sterk succurs af skibe oc folk fra Holland, hand da skulle forsøge, sig til ulykke, en generalstorm. Oc hvo der agtede slig tapperhed af svensken i denne storm, oc vidste der til med forrige lejlighed, kand ikke andet, end med forundring sige oc give det magt: Dersom hand ivrigen havde gaaet an paa Kiøbenhavn, det første hand ankom, oc fandt for sig øde volde, ufuldferdige skandser, oc mangesteds tørre graver, havde Kiøbenhavn, ja mest det kongelige huus, staaet i højeste fare.

13. De som saae oc agtede, hvor ivrig fienden brugte sig, der hand for alvor forsøgte en generalstorm på Kiøbenhavn, oc som læste de ordre, som den svenske konge selv havde givet de høvdinger, som skulle dirigere verket, oc hvad der udi var sluttet om Kiøbenhavn, oc de saae hvad instrumenter hand havde lavet sig paa, oc hvilke ny inventioner hand havde af fyrkugler oc granater, foruden haandgranater med allehaande krigsrustning: Oc der hos agtede med hvad lykke, fordeel oc frimodighed fienden kom an om nattetid, ey alleene ind under volden oc stykkerne, men end oc ind udi ravelinen til os under volden, oc der fra bort jog vore soldater, kom inden for pallisatterne oc hug dem af, oc end nogle vare komme oven paa volden paa de spanske ryttere som laae paa volden,

at svensken vidste ikke andet af saadan lykke oc fordeel, som hans fortrop gik fort med, enten de allerede var inden volden, oc derfor skyndede de disflere efter de forrige til at secundere oc indtage staden. De som sligt ret grant [=omhyggeligt] betragte, kand ikke andet end undre sig der over, hvorledis det gik til som ikke af voris, men af GUDs egen synderlig direction oc dispensation. Thi som fienden kom saa under stykkerne, og meente det var hans største lykke, gjorde GUD det saa, at det som hand holte for hans lykke, blev hans største ulykke, thi under volden, der som fienden gik an, i saadan haabetal oc mængde, inden for ravelinen og inden for palisaterne, laae en stor deel smaa feldtstøkker, som oc udi Løngangen, der voris folk gav løs oc fyrede med de stykker, som alle vare ladde med skraa, som oc folkene uafadelige med musqveter, da faldt svensken i en hast i haabetal, at alle som det saae forundrede sig. Oc det saa merkelig, at ikke over 20 mænd, baade af skibene oc paa folkene bleve døde oc qveste af vore folk, men ofver 4000 af de svenske døde, fangne oc qvest. Aldrig troer vi eenfoldige, sligt at være hørt tilforn om en generalstorm, af slig en klog, forsigtig oc mægtig en fiende.

O underligt, idel GUDs verk oc finger: Voris folk kunde intet see for sig, hvor de ramte, fordi det var idel mørk, oc efterdi det var stor snee, havde de svenske klæd sig i hvide skiorter over deris klæder, men skiød ikkun saa hen, oc dog ramte saa overflødige, at de som vare nær derfor, skulle ikke andet sige end vi ramte. Det var endda meget at bekiende GUDs gierning i dette verk. Der fienden allergrueligst i denne storm oc anløb, spillede med skyden oc sprudede med ild, vare voris folk allerlystigst oc frimodigst, med høj røst oc med frydefuld stemme raabte svensken an, ja som af en aande forbandede hannem der hand flyede, at hand ikke biede, til det blev lius dag, de kunde see paa hannem. Og intet andet end GUDs gierning, GUD indlagde sig ære for den arme betrængte bye oc stad. Da gik vi ud om morgenen, ikke af overmod eller hunger, men med forundring at see hvad GUD havde giort, saa vi det ikke vidste hvad om natten var skeed, førend vi saae dette om dagen med voris øyne, hvor tykke de laae i vandet oc paa isen, saa mirakkels viis skudt oc dræbte, at de laae paa deris kroppe som opbrændte, klæder oc skiorter paa deris bare legemer brændte, armene, beenene fra skudte, hiernerne udskudte oc paa isen omsprede, hovederne underlig afskudt oc adskilde, at vi ikke nok kunde forundre os, hvorledis saadant kunde bleven dem vederfaren, ligesom ved blind skud udi et meget svar mørke.

O GUD det var din kraft, din magt, din aand, dig allene bør ære, som for os drev dette svenskens forretagende til saadan en ende: Der lodst du dem falde i deris grav, de gravede til os.

Endnu her beskue GUDs gierning samme tid, lang tid havde svensken bereed sig paa et extraordinarie fyrverk, at hand paa paa en tid baade paa saadan en kostbar skibsflode som her for byen laae med fuld rustning, saa oc paa byen kunde have kast ild, oc med en umag ruineret baade skibene oc byen. Dette fyrverk havde hand sat paa sleder oc sluffer, saa som det var samme tid

saadan en skøn sledeføre, som ikke havde været bedre i lang tid, at dette skulle føris frem til de steder, hvor hand det vilde bruge. Som de komme noget fra deris leyer, gaar det moxen som Pharao der forfulde Israel, at sleder oc sluffer gaar sønder, at de ingensteds kunde komme der med: Oc dog varede de saa forhærdede, at de saadan GUDs gierning ikke vilde legge paa hiertet til at forandre deris forsæt. Nu var der ingen tvivel, svensken jo havde ladet slige sleder oc sluffer berede, som hand kunde lide paa.

Her til havde de lavet store broer til, foruden dem, som de brugte for Løngangen oc Øster Port, som skulle omkring ad Kalleboe at bruges for Christianshavn, dem havde de lagt paa vogne, med 6 heste for hver vogn. Som de med dem kom paa isen i Kalleboe, brast isen, at de siunke med baade vogne oc heste, folk oc broer, at slig skadelig verk maatte slugis af havet. Det var ikke andet end et mirakkel, som hver der vide leyligheden, kand ikke andet end der sig forundre. Thi svensken begyndte ikke da først at prøve iisen, men havde vel en hel maanet tilforn i tusinde tal rustede krigsfolk, moxen hver dag frem oc tilbage over iisen i Kalleboe faret, aget oc redet, oc vare aldeelis forsikred den skulle holde dem. Dertil med havde de selv gjort deris yderste fliid med halmknipper oc fasciner at slenge paa iisen, at saa som det sneede oc blæste, skulle sneen samlis der, oc som solen ofte tøde der, oc det frøs igien, oc dertil med rede de om dagen der over, oc med hestene traade de sneen oc halmen oc fascinerne tilsammen, at det desto snarere skulle fryse sammen om natten, saa det siuntes umueligt andet, end at iisen, som saaledis var bundet, jo skulle kunde holde. Det er oc saa meget dis troligere, at jo vel gjorde de sig forsikrede om isens holdelse, saa som de baade havde tid oc leylighed at forsikre sig med deris verk, dog frygted byens indvaanere sig ikke for dennem: Men GUD lod dem ved Pharao mirakkel advare, at deris forset blev til intet, oc meget blods udgydelse blev frelst, men havde deris forhærdelse ved Christianshavn, skibene, Kiøbenhavn oc andre stæder faaet sin fremgang, havde det med deris rustning, fyrverk oc andre instrumenter flyed os nok at bestille, saa det maaskee ey havde gaaet som det gik. O lader os kiende GUDs egen synderlige gierning, oc takke hannem alleene. Thi dette var siunlig GUDs finger for os mod fienden.

14. Ville vi eenfoldig betænke det fynske tog [=felttog], kand vi ikke andet end tale om GUDs eget synderlige verk, som aldrig bør glemmes. Her maa fremsettis omstændighederne, hvor udi GUD synderlig drev dette verk, oc gjorde fiendens gamle tredskhed til daarlighed. Det andet vil jeg fremsætte iblant de tragoedische acter.

Fienden vidste længe tilforn, at vore folk oc allierede ville besøge hannem paa Fyens land, thi berede hand sig som en klog fiende at tage imod deris ankomst, hvor ved hand agtede, at

indlegge sig stoor ære, at om hand ey aldeelis kunde faae Dannemark, skulle dette tog dog hjelpe ham at faae sin villie baade imod Dannemark oc de allierede, derfor havde hand hemmelig tid efter anden overskibet at sit beste folk ryttere, dragoner oc fodknegte, gamle oc vel udmunderede ved 7000 mænd, af dem hand før rosende sig med 5000, at gaa imod 10000 keyserlige, ja torde vove at gaa den gandske keyserlige magt under øyen. Saa der paa den tid var de som torde sige, om vore folk oc allierede, som var 8000 mænd, havde vidst, at fienden var saa stærk oc velforseet at tage imod dem, havde de betænkt sig, at kaste i land: Thi vore bestod af ny gevorbene danske oc tydske, saa oc nogle hid commanderede keyserlige, brandenborgere oc polakker, hvor iblant var 3000 udvalde hollændere. Nu var de svenskis orde saaledis: At de kun skulle lade os allesammen komme paa landet, siden ville de levere os et slag, oc der udi ruinere os saaledis, at ey en eeneste skulle komme derfra. Andre af de svenske herrer raade saaledis, at det var bedre at ruinere et partie efter et andet, alt som de ankom, før end de blev samlede, siden ville de nok bie Skak, som commanderede paa landet. Men GUD gjorde deres anslag til daarlighed paa denne maade. Thi da vore folk ankom, gik de i land paa tvende steder, Ebersteen landede ved Hindsgavel oc Skak ved Kierteminde, oc de vilde samle sig ved Odense. Da de svenske fornam dette, udcommanderede de et mægtig stoor oc sterk parthi, som skulle skære passen [=passagen] af for Ebersteen, at hand ey skulle komme til at samle sig med Skak, hvilket oc havde skeed, thi de vare langt sterkere end Ebersteen, oc hannem gandske nær, i det samme fik de ordre at gaa tilbage oc lade Ebersteen fare, thi de ville lettelig ruinere den danske armee naar de havde conjungeret sig, hvor paa de svenske forføyede sig tilbage igien. Imidlertid havde de svenske raad et andet parti at gaa imod Skak oc ruinere ham, før end Ebersteen kom. Men GUD gjorde der saa, at deris raad om Ebersteen oc Skak at overfalde, blev hos de svenske forvendt til en hofmodighed, at de gjorde det ikke, men efter deris indbildninger holte raadeligt, at lade begge vore armeer komme sammen, oc da ruinere os paa engang. Da de svenske nu havde besluttet, at opbie [=afvente] den danske armees ankomst, kom de danske marcherende oc fandt fienden fordeelhaftig posteret, dog gjorde de danske angrebet oc attacqverede de svenske, oc de svenske ligeledis de danske, med saa furiøs en mandighed paa begge sider, at ingen vilde vige hinanden, hvilket dog ey varede længer end een time, da var den svenske armee totaliter ruineret, fangen oc slagen, at af 7000 mand ey meer undkom end to personer, af alle de gamle vel excercerede oc forsøgte [=erfarne] krigsfolk hand paa den tid braverede [=udfordrede] Fyen med, men maatte alle blive paa valsteden. Omerkeligt, de truede, at ingen dansk mand skulle frelse sit liv fra deris sverd. Men GUD skifte set saa, at ingen svensk mand undkom for de danskes sverd. Saadant et mirakel var aldrig før hørt i Dannemark, oc menniskens svage troe kunde paa den tid ikke fatte GUDs underlige gierninger, før end de saae dend for deris øyen, at Fyens land paa to dages tid blev skilt ved saa klog og hovmodig en fiende, der ved sin store magt havde i to aar ligget

der, oc presseret landet, oc agtede gandske at ruinere det. Dette var ikke menniskens, men imod al menniskelig forhaabning, GUDs hænders gierninger. O skamme motte vi os, om vi ikke med berømmelse til GUDs ære oc lov ville skrive oc tale her om.

Afsnit 3: Forsyninger. hollandsk engelsk indgreb, Fyn.

Opsummering:

Provianteringsforhold og krigsinflation.
Teologiske overvejelser om belejringens konsekvenser.
Fortsatte kamphandlinger og felttogets resultater på Fyn.
Svenske ødelæggelser på Sjælland.
Fordømmelser af svensk destruktiv fremfærd.
Taknemmelighed til gud.

15. Men hvorledis vi i denne beleyring paa to aar er bleven forsørged med proviant, er storligen at undre sig over, eftersom begyndelsen var slet, oc os da ligesom alting manglede, saa motte dog fremmede oc upartiske folk sige, som forstood sig paa hvad en beleyring var; er her en beleyled stad? Da haver GUDs forsyns øye rigelig oc rundelig forsynet eder med alting. Naar et ret GUDs barn betænker dette, motte hand af forundringer vorde bestyrt [=overrasket].

Fiendens meening var denne, kunde hand ikke faa byen med gode, vilde han tvinge den med hunger, derfor over faldt hand os paa den tid hand kunde giøre giisning [=gætte] at proviantet hos rige oc fattige kunde være udtæret, derfor belagde hand byen til lands oc vands, oc formeente os ald tilførselen i tolv uger. Men dog kunde hver fattig oc rig faa at kiøbe brød, øll, fisk oc andre salte vahre: De fattige, som intet kunde arbejde, fik almisse, oc de som kunde arbejde, bleve commanderede at arbejde for penge paa byens defension. Imidlertid stigede alting op i efterfølgende priis: Et pund brød koste 2 sk., en pot got spiseøll 1 sk., Oc det som bedre var 2 sk., men et pund smør koste 2 mark, 2 mark oc 4 sk., som dog siden i beleyringen blev solt for 10 sk. pundet, 1 pund flesk 14 sk., men siden 8 sk., 1 pund salt kiød 10 sk., men siden 4 sk., 1 pund tør fisk 4 sk., en stoor hollandsk sild 1 sk. Men hvad som fersk var, var dyrere. Et pund fersk kiød 20 sk., dog siden 12 sk. oc 8 sk., en lammefjerding 14 mark, et faar 18 daler., en kalvefjerding 4 rixdaler., en snees æg 7 mark, som vi siden fik for 20 sk., en liden salt torsk 10 sk., en gaas 15 mark., en oxetunge 6 mark, en oxefood 20 sk., et oxer kalluun 14 m., et par smaa høns 10 m., et par store høns 10 daler., en feyekoost 8 sk., en faufn stakked brænde 18 daler. Dog fik vi en tønne god Danziger rug for 14 mark., en tønne malt 18 mark.

Der blev paa den tid bøden for en slagterkoe 100 oc nogle rixdaler, men ejeren vilde haft meer, saa dyr holdte de deris vahre, som havde noget at sælge, men GUD gjorde det saa, at i en hast skeede forandring, at de beholdt deris koe, oc GUD gav os alligevel kiød nok.

Men GUDs naade oc miskundhed forsynede os imod ald forhaabning. Da vi i tolv uger af fienden havde været indspærret, kom den hollandske flode, baade med folk, proviant oc megen herlighed her for Kiøbenhavn, oc undsette os med fetalie, af sild, ost oc rug, saa vi kunde kiøbe en tønne sild for 9 slette daler, et pund god ost for 3 sk.. Og en tønne rug for 14 mark. Da beviste kongen barmhiertighed imod den fattige almue oc gemeene folk, som hand vidste der ikke havde middel at kiøbe for: Thi hand lod uddeele til dennem 600 tønner rug, foruden det, som baadsfolk oc kongelige tienere fik, og dertil med nogle læster [=1læst = ca. 2tons] sild; alligevel hans majestæt selv var i betryk, oc intet fik af kronens indkomster. Dermed gik den vinter. Først paa det aar **1659** da begyndte kiød oc flesk at blive dyrt, skaffede GUD, at fra Borringholm kom mange læster kiød, smør, flesk, levendis qvæg, faar, lam oc anden god fetalie. Da kom den engelske orlogsflaade 40 skiibe sterk i sundet, de svenske til glæde, oc os til forskrekkelse: Nogle af dem lagde sig under Lappen, oc nogle under Hveen, hvor de laa gandske stille. Imedens vores oc den hollandske flode gik ad Østersøen, kom der strax 6 svenske orlogsskibe oc lagde sig her for byen, at hindre os tilførselen, da blev det dyrt hos os indtil dend **3 juli 1659**. Imidlertid kom voris oc dend hollandske flode igien fra Østersøen, da rømmede de svenske strax ind i Landskrone havn; Og vi fik nu tilførsel. Saa at GUD gjorde ved os som en fader ved sine børn, da vi havde fortæret hvad hand havde givet, bad vi om meere, oc hand gav os det. Burde sligt ikke evindeligt at ihukømmes? O skamme maatte vi os! Om vi skrev det i glemmebogen. Da den engelske flode gik ud fra Engelland, var Cromvel den engelske protektor i sin værdighed, oc hand var de svenske meget affectioneret. Efter den engelske flodes ankomst i sundet, som skulle have assisteret de svenske, vende GUD bladet saaledis, at regieringen i Engelland satte Cromvel af sit embedee, strax derpaa sendte parlamentet af Engelland en ordre til den engelske flode, oc lod dem sige, at de ingenlunde maatte see Danmarkes verste, men slaa sig til vores partie, hvilket gav sig tilsyne, da vores oc den hollandske flode kom fra Østersøen, da vilde de sex svenske skibe gaa hen oc coniungere sig med de engelske, men de engelske vilde intet vide af dette, saa de svenske maatte rømme oc retirere sig ind i gabet for Landskrone. Strax derefter, da Kiøbenhavn var bleven forsynet med proviant, gik den danske oc hollandske flode igien ad Østersøen at oplede fienden; oc fordrive caperne; Imidlertid vilde de 6 svenske igien gaaet fra Landskrone, oc lagt sig her paa strømmen, at forhindre os tilførselen, da den engelske flode fornam det, lagde et parthie af dem sig for Landskrone gab, oc holdt de svenske inde, et andet parthie af de engelske krydzede hid og did om Kiøbenhavn oc Sielland, oc hialp os, at alle som vilde føre proviant til Kiøbenhavn, kunde sejle sikker oc fri for de svenske; Dette foruden, gik de engelske galliother oc schalouper til Skaane, Sielland oc de smaa øerne, oc førde allehaande fetalie der ind, af levende qveg, øxen oc faar, saa og kiød, flesk, ost, smør oc brændeved, det som meere var, de engelske købte proviant i den svenske lejer, oc førde til

Kiøbenhavn. Saaledes drev GUD denne gierning, at svensken, som tænkte at tvinge os med hunger, maatte selv sælge os proviant for penge, saa der i overflødighed gik mad af æderen. Burde dette at ties? O nej, o nej: Men hver tunge prise Herrens gierninger, oc tegne dennem til en ævig ihukommelse.

Sæt dette her til, o retsindige christne! Som en memorial der aldrig bør at forglemmes, GUD alleene til ære oc lov: Doctores medicinæ spaade os altid store sygdomme, naar vi kunde ikke have oc holde dend rette diet og naturlige spise. Men her maa al fornuft med sin kloge forstand staa bestyrt. Jeg vil intet tale om de rige, dog hver retsindig eftertænkende, som vil GUD skal have ære, stikker vel haanden i sin egen barm, oc kommer frem med frivillig bekiendelse, at give GUD æren. Det kongelige huus viide vel hvad diet de maatte nøjes med, om end mange ikke maatte blande viin oc vand sammen, at drikke i trang for øll. Oc vi finder vel, at sammenblandet vin oc vand er ikke beqvem for voris natur, endskiønt vi kunde have vores helbred; men end vel fornemme got folk, saavel af geistlige som verdslige, maatte lade sig traktere med en spegesild, tør fisk, ost, ærter oc ringe øll, ja mange gange formedelst mangel af ildebrand kun halv kogt. Jeg vil ikke tale om fattige gemeene, som opholdt livet meestendel med sild, ost oc brød oc ringe cavent [=tyndt øl], fast verre end bar vand for medicis at agte. Om end ikke mange blandet edike oc vand sammen at drikke. Dog for brød kand vi ikke fuldtakke GUD. Alligevel var her iblant os saadan allerønskeligste sundhed, og ingen stor giengs sygdom: Og overalt, sæt dig neder, o menniske, oc betænk din tractement, oc agte din helbred, maaskee dig skal vel falde taare af øjnene over GUDs raade i dette fald. Om der end ikke skulle findes de, som tilforn havde saare tynd helbred, at de hver dag i velstand med stor foranderlige spise oc drik, maatte hykle oc smigre for naturen, som nu i denne tid, der de maatte tage hvad de kunde faae, som de tilforn ikke skulle vilde seet eller lugtet, haver alligevel været ved bedre helbred end tilforn, der de baade havde got bide oc brænde, oc kunde gaae i val med hvad de vilde æde oc dricke. O GUD, o GUD! Dig hør all ære, Amen.

Men nu til beslutning [=afslutning] maa vi kiende GUDs domme i dette verk, hvilke vi aldrig kand udgrunde, oc aldrig tilfulde os over forundre. Tilforn er sagt hvad stor lykke svensken haver haft til dette tog oc indfald at begynde, men nu maa vi eftertænke dend forandring GUD haver ladet skee, at det synes af alle omstendigheder, ligesom GUD haver ickun tilladet hannem saadan lykke, oc tilsted hannem at begynde dette tog, at hand skulle icke blive for overmodig, oc trodse paa [=prale med] sin store magt oc klogskab, oc at hand udi hans mod oc forset skulle vide hand var et menniske, oc icke en GUD, der kunde giøre oc lade som hand vilde: Og derfor maatte hand finde en selsom [=mærkelig] dispositz [=militær plan] paa hans *proposition* [=forestilling] oc foretagende, icke ved noget menneskes idræt oc bedrift, men af GUDs egen gierning. Der er bleven hørt mangen

sandfærdig beretning af svenske folk, oc fornemme høfdingers egne munde, som bekiendte, at de havde aldrig lykke, siden de kom for Kiøbenhavn.

De nederlag de havde tilforn udstaaet i Polen, var dem icke saa vidunderlige, fordi det var deraf, at fienden var den for mægtig: Men her ventede de dem ingen magt imod, oc dog er dem større ulykke vederfaren, fleere brave helte, gamle soldater borttryckte, meere skade tilføjet, oc moxen selv været aarsag dertil, oc selv løbet i deris egen ulykke.

Det er umagen værd at eftertænke, naar lykken siuntes først at have vendt sig for dem. Da var det ret strax efter at svensken saa haanlig havde afviist voris gesandter, som vare udsendte imod hannem, der hand var kommen her i Siælland, at de skulle afbede [=afværge] krigen oc bede om fred, at hand da saasom afslaar dem all naade, oc lod dem forstaa, der var ingen redning fra hans haand; thi hand bad de skulle gaa deres vej, oc naar hans forretagende var forrettet, skulle de see, om de hos Sverriges riges raad kunde noget forhverve; de voris, som forstode vel meeningen, svarede, da er der ret hos GUD i himmelen, oc derpaa reiste de hiem til Kiøbenhavn. Den dag, oc den tid, der hand gav os det stolte svar, var begyndelsen til svenskens ulykke.

Det er bleven mig ofte fortalt, at som svensken kiorde i sin karete igiennem Roskild, oc vilde til Kiøbenhavn, oc som hand var midt i byen oc kiorde frem til allerstersist, gik et hiul af vognen, ligesom at hand skulde erindres om Pharaonis udgang at forfølge Israels folk. Den første oc største ulykke var, at hand forskiød sine egne høfdingers raad oc anslag, oc han ikke strax, det første de kom her for Kiøbenhavn, gik an paa den: Men deris raad, som raade til strax med anløb at angribe byen, blev afvendt oc til daarlighed: Det holder endnu svensken, oc vil herefter holde for deris største ulykke, som dennem for Kiøbenhavn er vederfaret. Det er dog tænkeligt om GUDs domme. Af den meening oc forset de havde, strax at angribe med anløb oc allarm, komme de ord af deris mund, først de ankom, at inden 3 dage skulle de have Kiøbenhavn, da lod GUD dem ligge her for de tre dage ud, oc lavede det end saa, de skulle intet for alvor forsøge imod byen, saa maatte de see, der de tre dage havde ende, at de fik ikke endda Kiøbenhavn: Siden lod de sig forlyde, at inden 8 dage skulle da have den: De 8 dage maatte de oc ligge her for, oc endda miste Kiøbenhavn: Siden satte de det frem paa halv aar, at det siuntes ligesom GUD i gierningen havde svaret til hver gang: Ja du skalt og saa længe ligge her for, oc du maa endda giøre dit beste, du skalt ikke endda faae dend stad. At de omsider maatte skammis ved at sette slig ord oc tale meer frem, oc refutere sig selv, som sigendis: Vi siunes all den tid vi setter os for, her at ligge for byen, lader GUD os ligge, men intet faar vi deraf. Seer vi hvad ulykke dem vederfaris af de mange skud, der bleve indskudt i deris skanzer oc grave, nu af byen, nu af prammen, hvor mangt et øje der maatte blunde, hvor mangan gammel soldat der maatte falde, hvor mangan helt sig maatte bøje, oc siden hvad ulykke dem vederforis i voris udfald, saa og det meget blod i dend generalstorm blev udstyrt, oc

hine mange mennisker, der saa pludselig blev given hen at slagtes uden for Kiøbenhavns volde. Gave vi oc agt paa hvor ulykkelig det vende sig for de svenske, med det tog paa Amager, oc vi vidste det tilfulde, hvorledes det paa svenskens side afgang, vi skulle vel undre os over GUDs domme.

Den GUDs mand David holdte det for en stor vrede oc ulykke af GUD, om GUD vilde lade en herre oc konge borttages midt i hans dage, efterdi hand beder GUD saa inderlig, GUD skulle ikke lade hannem borttagis midt i hans dage. Saasom det er oc en trusel af GUD, at hand skal lade dem døe i utide, som overtræder hans bud. Synderlig er det for en herre oc konge utide, som David uden tvifl vel meente, naar hand havde mange fiender, oc havde sin handel oc bestilling viit ude? Thi da ved mand vel, at kiød oc blod glæder sig over fiendens afgang, sa vilde oc en potentat, som oc David, ikke gierne døe i saadan stand, naar alting er vidt udsat oc i stor vidtløftighed, oc alting som til ureede. Saasom der skrives om Antiocho, der saa slemmelig holdte utro naboskab med kongen af Ægypten, hvor jøderne, der maatte være mellem-penge [=mæglere], at som hans handel var vidt udsat, falder hand i sygdom oc døer, af hvad samvittighedssting giver hand selv tilkiende, sigende til sine venner: Ach hvorledes haver det saa aldeeles forvendt sig for mig: Saalænge som jeg haver regieret, havde jeg glæde oc sejer, oc jeg haver ogsaa værer kiær oc udi stor værdighed hos mine; men nu er jeg saa hjertelig bedrøvet, oc jeg tænker paa det onde jeg gjorde, etc.

Saadanne oc andre deslige exemplar er vel at overveje, synderlig for herrer oc potentater, som stræber efter ære oc udødelig navn, at de ikke lettelig tager sig sig det for, som GUDs ord spaaer dem ulykke, om de det giøre; men naar de nødis til det, de ikke gierne vilde, de da for alting tager GUD med sig, oc beder GUD inderlig, hand ikke tager dem bort i sin vrede, eller midt i deres dage, men GUD vilde hielpe med ald deris foretagende til en god ende uden beskiemmelse oc slem eftertale. Vel maa menniskene af kiærlighed feje alting kierligen over, oc tale alt got om de døde: Men vi finde dem nok i GUDs ord afmalet med egen lives farve: Det gielder oc intet vi af verden afmales hellige, naar onde gierninger følger os for GUDs dom: Men hvo der lever vel, døer aldrig ilde.

16. Naar vi efterseer de underretninger vi have om det, som fienden haver mist af folk, stykker oc andet, saa oc de mange inventioner til at beskadige denne by, af hannem er inventeret, oc herpaa diregeret [=styret], kand vi ikke uden største forundring over GUDs gierninger, dette eftertænke. Synderlig, naar vi overveje forige stykker om voris ringhed af magt, oc saasom store ubeqvemmelighed af første begyndelse, oc derimod den ringe skade oc ringe folkespilde, voris folk i denne bye haver lidt: Saa vi GUD til ære oc lov frilig kand sige, at vi fleere af fiendens folk ind

bekomme, til at bestyrke vores armee og garnison med, end som os fra denne by af fienden er fratagen og fraslagen. Fienden selv gjorde forskiel paa voris udfald, og kaldte nogle de store udfald. Oc sandelig, hand havde aarsag dertil, thi som vi skal have visse efterretning, er hannem beskadiget, døde, qvæst oc fangen udi udfald de første tolv ugers tid hand laae her for byen, over femten hundrede gode gamle soldater, foruden grever, generaler oc andre officerer, oc hvor stille det gik af med det fiendtlige indfald paa Amager, var det dog i rygte ved fornemme svenske, at de af fienden skulle været døde oc qvæste hen ved 800 mand. Saa vi vide moxen ikke selv, hvo der saa i en hast forfærdede, slog oc dræbte dem uden GUD alleene, at de som der vare med, kand sig ikke nok forundre hvorledis det gik til. Siden der fienden anfangede den generalstorm, haver vi af beretninger, som vi have holdet trolig, at fiendens folk skal være, foruden gemeene tilforn omtalte, som vil ihukomme denne storm, saa længe de lever, bære merke med sig, enten af døde, eller qvæste, eller fængsel, eller oc af hine mange viduer [=enker] oc faderløse efterladte, der maa føre det symbolum, at deris fader, broder, mand oc ven, blev i stormen for Kiøbenhavn. Os er bleven sagt af fire fornemme generalspersoner, nogle døde, nogle qvæste udi stormen. Nok 8 obrister, 8 oberstlieutenanter, 4 majorer, 4 ritmestere, oc 400 andre officerer af ritmestere, capitainer, lieutenanter, cornetter, fendricker oc corporaler, enten fangen eller døde, saarede eller qvæste. Derforuden blev optagen 6 døde liig, som svensken af os udfordrede [=afkrævede], oc vilde ikke lade deris navne vorde bekiendte.

Den **16 februar** fiskede vores folk en brav cavalleer op af vandet, klædt udi en lang fløjels kiortel, og en guldkjæde om halsen, som oc blev udskikket til svensken.

Den **22, 23, 24 februar 1659** fiskede vores aalestangere over 70 døde mennisker op imellem Christianshavn oc Kalleboe, som vare vel klædde, at mand kunde merke de var ikke ringe karle af bestillinger.

Det var dog meget: De kom i den meening her, for de vilde have bytte, men GUD gjorde det saa, at de selv maatte være rov oc efterlade stor bytte af klæder, guldkjæder, heele punge fuld af guld, oc mange andre penge af guld oc sølv, saa og herrers oc grevers øreringe, oc fingeringe oc vitzier [=hjelmgittere]. Dertil med 6 faner, 12 trommer, 2 fyrmørser, 2 store petarder [=krudtbeholdere], hvormed de skulle aabnet indgangen igiennem Lønporten, utallige granater, musqveter, bantelerer [=skulderremme], pistoler, degener [=kårder], allehaande selsom geveher, af morgenstjerne oc piqver [=lanser], fulde af slag [=slagvåben] oc svermer [=fyrværkeri], ud af kugler oc skraa [=kardæsk], adskillige nye inventerede selsomme musqvetstokke, hvor oven paa enden var giort en liden granat af kaaber [kobber] med et spids jern for ud, som en fodangel paa enden, saa naar den blev udskudt, oc ramte nogen, kunde den gaa løs oc beskadige den som den rammede: Item [=ligeledes] paa, saa og giøre dem skade, som stode hos. Item 300 stormstier, 9 eller

10 broer oc vogne, hvorpaa de bleve hidført. Nok tolv vogne fuld fulde af stormtøj ved Varto, oc een stor hob spanske ryttere, bielker oc andet saadant, de førde hid med sig til stormen. Det fynske tog var vel blodigt, men dog ikke saa blodigt paa svenskens side, paa høje officerer oc generalspersoner: Thi der bleve ikke saa mange qvæste oc døde, men disfærre fangne.

At vi kand slutte oc bekiende, hvad for en armee svensken havde udi Fyen, oc hvor stor en gierning oc verk GUD vilde Dannemark skulde have navn at ihukommis af for efterkommerne, GUD alleene til ære oc lov, indfør is her denne fortegnelse oc liste.

Generalspersoner var udi Fyen, foruden først en af Sulzbach oc marskalk Steenboch, som alleene de to personer fra Fyens tog undkom.

Blev fangen

Generallieutenant von Hohn 8 compagnier. Generalmajor Weicher et regiment dragoner. General grev Waldeck 8 compagnier.

Obrister.

1. Hertug von Weimern, fangen med 8 compagnier.
2. Grev Kønigsmarck, 10 compagnier.
3. Offener fangen med 8 compagnier.
4. Schönlieben fangen med 8 compagnier.
5. Engel fangen med 6 compagnier.
6. Peter fangen med 8 compagnier.
7. Schmit over infanteriet, fangen med et regiment.
8. Taube over dragonerne, fangen med et regiment.

Reformeerte obrister Riesengryn oc Zimmermand fangen. Syv oberstlieutenanter fangen. Ni majorer, en obercommissarius, nok en commissarius Strube. To proviantmestere. Commissarius Mittelstat. To feldt medici. Generalauditeur Lilienkron. Generalgevalger, det er generalprofos.

At de oc vel var forsynet med stykker, skud oc krud, lod [=blykugler] oc anden munitio, er af denne specification at slutte: Thi vore folk fik fra svensken paa Hinsgaul, Nyborg, oc paa marken smaa oc store stykker, tilsammen 99, oc kugler dertil 2269. Krud 110 centner [=1centner=50 kg]. Over 26 amunitio oc kuglevogne, oc andet meere utroligt.

At vi kand, slutte det var en blodig træfning, er det at merke, de fægtede tilsammen over en gandske time ærlig udi marken, oc her gives svensken ære, at det ærligste feldtslag hand haver i mange aar leveret nogen, oc ikke gaaet paa dem ubereedt eller disordre [=i uorden], eller udi usamlet udgang oc begyndelse, men ærligen var dette tog i Fyyn. Der saa vi atter med aaben øyen, at ligesom voris gesandter det første svensken denne reyse begynte, bad GUD vilde hielpe een rerfærdig sag, saa fornam vi alt det vi gik an saa redelig oc retfærdig, at vi ikke havde noget forræderie imod os til grund, gik os ret lykkelig af saa som miraculøse af GUD, dog her paa voris gode allieredes side, som mand vel kand vide saadan treffen gik ikke af uden stød, blev nogle brandenborgiske, generalmajor Qvast qvest, oc den keyserlige oberste Schulz. Ebersteens major. Ritmester Claudi, oc Hinze. En polsk oberst død, to majorer af vores fangen. Oberstlieutenant Ranzow, Key von Ahlefeldt oc Tophling, oberste Bodde. Oberstlieutenant Sandberg, oberstlieutenant Normand. Major Nahrendrop døde.

Oc er dette bleven mig sagt troværdelig, af en hæderlig oc højlærd mand, her ude paa landet: At da den svenske konge hørde det gik an udi Fyyn, saasom der udi Korsør oc der omkring, der lydelig kunde høris, var hand udi Korsør oc stod paa volden mod Fyyns land, lagde sine arme paa brystværkket, oc saae over til Fyyn, oc hannem rændt taarene paa kínderne, saa stride af øynene, som et barn der kunde have faaet hug. Saa kand vel sindet udi høye pontentater ofte *præsagiere* [=varsle] en overhengende ulykke, alligevel hierte og mood er uforsagt.

Fortegnelse og liste paa regimenterne

til hest, som blev fangen, døde oc qvæste

udi Fyen, tilsammen 11 regimenter.

1. Lifregimentet. 2. Horns regiment.
3. Waldecks regiment. 4. Køningsmarks regiment.
5. Weymarske regiment. 6. Engels regiment.
7. Marckgreviske regiment.
8. Peterske regiment. 9. Offenerske regiment.
10. Bøttigerske regiment. 11. Schönliidske regiment.

Dragonernes regimenter, som ere fangne, døde oc qveste, ere 4 regimenter.

1. Pfalz-greviske regiment. 2. Taubiske regiment 3. Weygriske regiment.
4. Weydenbergiske regiment.

Foodfolk.

Oberste Smids regimente. De andre vare 900 udcommanderede af Siæland

Er tagen fra fra fienden.

Tyve faner, over 100 Standarter, otte par herpuker [=hærpauker].

Hvad for gevæhr af musqvetter, pistoler oc xantelerer kand mand nok tenkke. Saa Konningsmark der hand blev forbundet, motte vel sige: Faar kongen af Sverrig endnu saadan et pust, skal hand ikke meget bramme af sin armee. Dette var GUDs gierning oc riis.

Dette veed de, som haver hørt svenskens egne munde, at hvor ilde svensken gjør, vil hand dog have ord for, at hand haver giort vel, oc smykker sig med voris egne folk, at de skulle tage verre afsted end hand. Da vil jeg her indføre det, som jeg selv med min øyen haver seet, oc det paa de steder, hvor vores egne krigsfolk ikke haver været, men alleene svenskens. Her ere kirker udi Siæland, som ikke alleeneste ere røvede deris ornamentes fra, men gandske kirkens bygning saa ruineret, at der ikke staar kirkemur, men alleene een gavel af kirketaarnet, meenis det skulle være af forsæt, efterdi de fra den haver nedrevet all kirkemuuren, paa det den skulle vidne oc beviise, at svensken der havde været, nogle kirker ere slet nedbrudte, staar ikkun een del af taarnet, nogle anderledis ilde medfaren, oc det ikke een, men nogle. De døde af gravene optagen, veltet liiget i hullet, oc kisten borttaget til at begrave deris dræbte oc døde officerer udi.

Hvo som vil vide oc see svenskens mildhed imod de døde, som end tyrker plejer at skaane, de rejse til Kiøge, som er 4 miile fra Kiøbenhavn, der finder de en kirkegaard, aldeelis opgraven, nogle utallige dødes bene opkaste, oc end de, som nyligen var begraven, optagen, oc lagt over jorden meget skammelig, laaget af kisterne borttaget, oc en part af liigene tvert over huggen, over friske liv oc kiød, som før nylig var begraven, oc ikke igien vilde gjøre dem den ære, at, som de gjorde deris volde, de da vilde kaste dem i jorden, som kunde været en ringe umag: Hvilket Kiøbenhavns indbyggere ikke vilde gjøre mod deres døde, som søgte voris ulykke i stormen. Men vi lode dem med møje oc stor umage, udi dend haarde vinterfrost, blive skiult i jorden. Paa helliggeistes hospital, lagde de først haanden, oc nedbrød den skiønne Ladegaard, hvor der vare fire store huuse af god eeg, muur oc tegel opbyggt. Mange adelsgaarder skammelig ruineret, at der fandtis det jeg saae, de huuse paa herregaarde, som de havde ladet staae, ret idel svenske fortred, at de gandske langs ad huusene tre rader eller fleere steen havde aftaget, oc de andre ladet ligge, paa det all snee oc regn skulle indfalde, oc forderve baade lofte, tømmer oc muure.

Valby var en temmelig stor by, slet afbrødt, Viirsløf oc en god by, Hvideofre, en skøn stor by, Rødeofre ogsaa Bryndshøje, var endda større, Afvedofre var oc en stor by, Bryndbyvester ogsaa, Egeby oc en skøn by, Utersløf i lige maade, Vangede ogsaa, Boddinge dertil dertil med, Hollænders by paa Ladegaardsmarken, alle saa slet afbrødt, at der ikke fandtes en stage paa. Nu Gientofte oc mange andre, som Balderup, Skovlund, Perstrup, Oggerup oc utallige andre, som vi vel siden faaer kundskab om, der ikke kunde være igien af slige store byer uden præstegården, oc nogle smaa huuse. Ja skal neppe i al Siælland findes nogle faa byer, der ere jo nogle gaarde oc huuse afbrødte. At det siintes ligesom et forset af svensken, at efterdi de kunde ikke beholde landet, vilde de, der udi hver sogn, om ikke i hver by, skulde være tegn, at de der haver været. Nu ville vi intet tale om det meget i skovene er afhugget, oc af svensken bortsoldt: Men i nogle hundrede af de beste og største eger oc træer i skovene ere, sat ild ved roden, oc slet brændt igiennem op ud ad toppen, indtil de ere omfaldne. Jeg vil intet tale om hine mange mennisker, der er jaget fra næring oc biæring [=forråd], oc ere blevne saa arme, som tilforn vare rige, at de maa tigge deris brød. Foruden de utallige de haver skilt ved livet oc velfærd.

Oc dog vil svensken have navn efter sig, hand var god. De som svensken haver tugtet, finder det saa længe de lever.

Men nu over alt dette, til en endelig slutning paa denne tractat, maatte mig paa gammel rommerske viis oc skik, en *Occlamant substitueris*, som paa romerske skulle raabe: *Cui Bono?* Hvo havde nytte deraf, at GUD gav Kiøbenhavn lykke, aand oc kraft at imodstaa saadan en mægtig fiende? Dertil at svare, maa mig ingen fortenke, at leede op med alle stænder under Danmarkis krone, paa det at alle, ja alle tunger maa prise GUD, oc kiende GUD dermed, at hand haver frelst Kiøbenhavn, oc haver gjort stor naade mod alle, ja alle under Danmarkis krone, (under dend føris ogsaa Norge her i denne sted.) Jeg vil intet tale om de fattige folk, der vidste sig ikke en nat rolig, at kunde hvile uden frygt, men saa tiilig de om dagen saae en bevæbnet mand, maatte frygte, oc om natten, hver gang de hørte en hund giøe, maatte grue. De som ikke vidste sig en time fri, de jo baade med heste oc vogn, legem oc gods, under hug oc slag i livsfare maatte holde det saa ud nætter oc dage tillige, oc endda ikke slippe urøvet, om de havde noget paa sig, som svensken stod hue til. De kand vel skionne paa, hvad naade oc gode dem af GUD er beviist, men de som med svensken haver haft slabberaz, ved deris hyklen oc underfundighed, veed intet af saadan gode at sige. De vilde oc endnu takke svensken.

Afsnit 4: Præsten proponerer = giver sin mening tilkende.

Opsummering:

Svar på spørgsmålet ”hvem har gavn af at gud frelste København?”.

Opregning af forskellige begrundelser for danskerne at takke og ære gud for, at Danmarks forskellige befolkningselementer klarede sig godt i krigen mod svenskerne.

Teologiske eksempler på guds magt og hjælpsomhed.

Opfordringer til at ære gud og himmelske tegn fra gud.

Men jeg vil ikkun eenfoldig *proponere* [=foredrage], fra højeste til nederste, andre maa *criticere* oc dømme:

1. At Danmarkis crone er endnu en fri crone, oc ikke en træl under svenske aag, haver GUD det ikke skinbarlig gjort ved Kiøbenhavn? Den som ikke vil give GUD den ære, at hand haver brugt Kiøbenhavn hertil, som et middel særdeelis oc synderlig. (Thi Kiøbenhavn begierer ingen ære, derfor siges ikke heller, at hun haver gjort saadant for Danmarkis crone, men legger æren fra sig til GUD alleene, oc ikkun beholder det navn, at GUD haver brugt hende, som et middel, hvilket dog ikke vil klinge i Kiøbenhavns misunderis ørne) Der giver aarsagen hen paa hollenderne. Dem svaris: Havde Kiøbenhavn selv ved GUD alleene ikke holdet det ud, saa nær et fierding aar, som var tre maaneder, (hvilken tid mangen vel befæsted fæstning, med saadan en mægtig fiende ikke haver udholdet,) oc endda med lykke oc sejer af GUD, havde hollænderne vel betænkt sig, førend de havde noget begyndt for Danmark imod svensken; men der hollænderne skinbarlig fornam, at GUD vilde hielpe Kiøbenhavn, oc de kunde faa ære oc reputaz, ja ævig navn oc berømmelse, at de vilde secundere den, som GUD vilde hielpe, saa kom de ret baade ynkelig oc lykkelig: Men det gjorde alt GUD, som gav dem aand oc stadig eenig villie dertil, oc førde dem lykkelig frem. Dette skulle vel ikke de højberømmelige Herren Stater [=Generalstaterne=Holland] selv imodsige.

2. Havde Kiøbenhavn strax givet sig under svensken, havde ikke kongelige majest. oc det gandske kongelige huus af oldenborgiske stamme, kommet fra Danmarkis krone, under svenske raade og descretion. Staa fast, giv GUD ære, som herimod brugte Kiøbenhavn, som et middel, at den højpriselige oldenborgiske stamme, skulle endnu florere med Danmarkis krone, frie oc frelst fra andris commando.

3. At Danmarkis rigens raad, skulle blive i deres gamle agt, værdighed oc stand, oc ikke parere svenske regiering: Er det ikke at takke GUD for, som brugte Kiøbenhavn dertil, som et middel. De vide vel, hvad domme svensken om dem havde feldet, men GUD lod dem selv blive dømt, oc endnu ladet Danmarkis rigens raad have ære, værdighed oc frie frelse.

4. At Danmarkis ridderskab oc adelskab haver gamle danske adelige herlighed, frie oc frelste fra svenske aag, haver de ikke GUD alleene at prise oc takke, med børn oc end de uføde, naar de faar det at vide, som brugte Kiøbenhavn dertil for dem som et middel? De skulle synde, vilde de ikke give GUD ære for slig middel. Naar de vil agte sig ret i de tre maaneder, der belejringen var heftigst, kunde det have været under svensken, førend hollænderne kom, havde GUD ikke styrket Kiøbenhavn. De got folk, som bliver under svenske aag, lærer vel med tiden, hvad gamle danske adelig herlighed tiener til.

5. Den geistlige stand, som udi oc for alting giver GUD ære, dømmer om sig selv, lignende sin frihed imod svenske: Dog de ere under en religion. Giv GUD ære.

6. Du gode borgerlige stand, som veed hvad svensk *pressur* [=tvang] giver, oc hvad danske borgerret oc handel er: Synes dig du haver aarsag at takke GUD, som haver brugt Kiøbenhavn til et middel, at du skulle blive ved den gode danske borgerlige frihed oc handel. Meener du svensken havde ikke klippet dig et skaar udi din friheed, som Danmark under dig, havde hand ikkun faaet Kiøbenhavn. De gode borgere i Skaane, vide nu allerede, hvor sød Danmarkis krone ved højloflig danske konger er at hvile under, men de, som ikke haver forsøgt verre, vide intet at tale om bedre.

7. Og du gode danske oc norske bonde, monne du ikke takke GUD, at hand vilde bruge Kiøbenhavn, som et middel, at du skulle blive under din egen danske øvrighed oc forsvar, qvit oc fri fra svenskens aag?

O fromme øvrighed, takke GUD, oc være din undersaat, som GUD haver været dig, oc som du vilt GUD herefter skal være dig. Thi herrer komme ofte til at tiene, fordi de ere ikke imod tienerne, som de bør at være.

Herforuden falder mig endnu et ind til at *reponere* [=sætte på plads] min gode Danmarkis *occlamant: Cui Bono?* At GUD brugte Kiøbenhavn som et middel, for Danmarkis krone oc konge.

GUD plejer at være imod en herre og konge, som frygter og tjener GUD trolig, ligesom en from husbond imod en tro tienere, naar de skilles fra hverandre, da plejer en from husbonde ikke alleeniste at give tieneren det hand venter og haaber, men giver hannem meere til. Det første svensken belejrede Kiøbenhavn, veed jeg ikke uden alleeniste saa at giætte, at kongen af Danmark haabede meere, end GUD vilde give hannem at beholde sine riger og lande, som hand nøjedes med, efter den Roeskildiske fred, udi god roelig posses [=besiddelse] og eje, da var Trundhiem og Borringholm fra Danmarkis krone; men der kongen og kronen i denne belejring og krig udi tro og haab havde tient GUD, tog hand baade Trundhiem og Borringholm fra svenskens mund, og gav kronen og kongen i Danmark det, og det saa merkelig og underlig, at svensken ikke skal sige, hand godvilligen gav det bort, men GUD med magt rykte det fra hannem.

Den eene sted blev svensken selv given skyld, at have givet aarsag med stor tyngde og pressur landet at tvinge: hvilket derfor aarsagede affald [=fracfald]: Saasom det gemeenligt, saavel udi den hellige skrift, som udi andre historier er optegnet, at umild, umaadelig tyngde og pressur og trældom, med slem udsuelse, haver foraarsaget oprør og fracfald.

Hver retsindig maa være bekient, at svare til det som en simpel kand proponere, og undre sig, hvorledes det mon være kommen, at de saa mange de var i Kiøbenhavn, og vidste hvad paa vilde følge, saae dem var slig en belejring og bestormen, af slig en mægtig fiende tilbered, deris hierter uden forfærdelse og frygt for forestaaende fare og ulykke, saasom aldeelis forhærdede kunde være kongl. majest. og det kongelige huus saa tilbunden, at dersom de på stæden med hustru og børn, skulle bleven dræbte, havde de ikke viget fra, og ej forladt hans majestæt. Ja end ikke nogen fortrød elle ankede paa, hvor farlig en post hannem blev til deputeredt at oppasse, men hvor hans majestæt taledede og befalede et ord, der vare strax lydige hierter, ej alleene udi borgerne, som havde huus, hustru og børn at vedhefte [=forbindes med], men udi hine mange unge ledige karle, af studentere, handverksburse, og andre, som vare en stor mængde, og som ungdommens hierter er snart bevægelig, synderlig i modgang, at det maa end vel tegnis og betenkis; studenterne, efter at som dennem vare ret de farligste og besværligste poster befalede, hvor fienden meest havde sin henseende [=opmærksomhed], og udi stormen heftigste tenteredt, som var fra kongens bryggers, fra den sted som kaldes Svin-batteriet og saa hen ad Løngangen, dog vare der saadan hierte og sind til kongl. majestæt, at de holdte det for en stor ære, dem maatte være slige farlige poster betroede, dennem de oc ved GUDs synderlige magt redelig defenderede.

Det voldte intet andet, næst GUDs aand, som drev alle til alvorlig ifrighed, uden det gudfrygtige kongelige, from, milde faderlige hierte til alle: Og at de saae hans majestæt selv personlig, ved nat og dag saa uafladelig hos dem i lige møje, lige fare, lige bekymring, gik, stod, reed og vandrede, fra en post til den anden, fra en vagt til en anden.

Hvilket synderlig var at undre, udi hine mange fattige folk, som uden porterne miste huus oc all timelig velfert, oc dog i lige fare oc møje med andre, som for huus oc hiem, gods oc formue, havde aarsag at staae fienden imod, vare ogsaa vel tilfreds oc glade ved at vove livet for det kongelige huus. Hvilket ikke skrives enten at rose eller beklage noget menneske, men alleene at undre sig over GUDs gierninger, oc kiende hvad for ædel ting det er, at frygte GUD i velstand, oc have GUD til ven i modgang, Vi vide vel, hvor ofte her kom tidende, at hollænderne vare ankommen, os til succurs, hvilket glædde voris hierter, men saa vide vi oc hvor ofte de tidender blev til intet, oc lisom nedsløge de oprettede hierter, men saa tilig vi saae majestæten, blev hierterne ligesom igien opløfte. Det var ret GUD selv, der saa regleret hierterne oc bandt dem udi eenighed, til deres herre oc konge.

O eenfoldige hierte, betenk oc agt, giv GUD ære, som alleene gjorde store ting iblant os, saa og end udi menneskene selv.

Af alt dette, som nu er omtalet, finde vi dette skinbarlig, at os mangler intet paa udviisninger [=anvisninger] oc aabenbareiser om HERRENS naade oc velgierninger imod os, at det siunes klarlig hand i alle maader tilbyder sig imod os, som hand vil os aldrig ilde, men med største flid søger voris beste. Men om vi vilde ret ud med sandhed, maa vi det frit ud aabenbare bekiende, at feyl er stor hos os, her mangler de øjen hos os, vi skulle beskue GUDs gierninger med, her mangler ørne, vi skulle høre med, oc her mangler det forstandige hierte, vi skulle forstaae oc merke om vi hører, seer eller lærer noget. O hvad har vi gjort ilde, vi haver saa løselig agted de tegn, som GUD tilform haver ladet os høre oc see i oc over voris lande, førend store plager dem overgik, oc vi da ikke forstode, at GUD lod os advare, at vi os skulle bedre, oc frygte for ulykke. Det var jo ikke langt for dette skadelig indfald, her blev i Siælland en grav paa marken opkast, som mange saae med deris øyne, men hvorledes agtede vi den? Her fantis blod i bekkene, men hvorledes lagde vi det hiertet, oc udtolkede det, uden efter voris villie, fordi dette blod havde en temmelig lugt, derfor skulle det os intet betyde. Men jeg tænker, blodet vil lugte med fattige folkes store skade. Efter den dag mand saae alt for meget det lange brev, Zach.5.vers 2.seq. flyve, hvorefter tyve, baade de som stæler brød oc blod fra fattige folk, saa og stæler livet af dem, som nogle forbandede manddrabere, naar de ikkun haver medhold af de mægtige, oc dem som raader, bliver sagde fri oc holdet uskyldige, gik det aldrig vel til i lande oc riger. Vel maa de verdslige vise flye de eenfoldige noget om naturlige aarsager at løbe med, naar GUD giver os tegnene, men aldrig hørde vi noget tegn, enten paa fosterer oc fødseler, eller de cometer oc stierne, dem fuldte jo nogen ulykke, saa sandt som menneskene, hos hvilke saadant skeede, ikke bedrede sig. Thi naar GUD lader skee tegn, lader hand dem ikke skee, at de som dem seer, skal foragte dem, men at de skal sig betænke oc agte, hvad der tiener til deres fred; diævelen gjør ingen tegn uden GUDs tilladelse, hand gjør oc intet til den ende, at mennesken

skal omvende sig, og afstaa synden. De som oc seer saadanne tegn, maa af det som mand veed tilforn være skeet, frygte for sig oc sine, saa sandt som de ikke trolig gjør poenitenze, oc forkynder GUDs gierninger. Vi udi Danmark, som GUD haver med nogen alder begavet, haver paa nogle aars tiid seet to cometer eller nye stierner paa himmelen, om hvilke begge to adskillige gudfrygtige mennisker haver gudeligen skrevet; men hvordan en part derom haver dømmet, haver nogle af os, som nu lever, vel hørt. Men hvad derpaa er fuldt, ville vi kortelig indføre, om det saa sker, oc GUD lader saadant tilsiiue igien i disse lande, vi os da betænke, oc ikke saa løselig derom dømmet som tilforn.

Afsnit 5: Kort gennemgang af 30-års krigens forløb.

Opsummering:

Kort årsrapport for vigtigste begivenheder for næsten hvert krigsår.

Anno 1618 saae vi en skrekkelig comete over Europam, her oc der udi tegnene over lande oc kongeriger, som havde sin stiært ad Danmark. Men det maa vi vel agte om vi vil, er dog raadeligt at vi agter det. Om der tændes nogen comete, eller sees nogen ny stierne, oc vi siunes den staaer ikke nær over os, maa vi det tænke, at de som GUD lader den tilsiiue for, maa sig derefter betænke, om de end vare saa vise de vilde dømme sig fri; Oc troe det, naar en konge oc første seer saadant, er ikke uden synderlig aarsag hos GUD. Denne comet 1618 lod sig see udi tredive dage, strax samme aar blev aabenbaret hvad derpaa vilde følge: Thi samme aar var to keyserlige græver oc en secretarius paa keyserens vegne udi Prag, at handle hvad paa keyserens vegne vedkom, da blev de alle tre af vinduerne paa Prage slot udkast af de behmer [=böhmere], oc blev dog alle tre ved live. Derpaa begyndtes den blodige krig imellem de behmer oc keyseren.

Anno 1619 udvalgte de behmer Friedrich pfalzgræv an Rhein til behmerske konge, oc forskiød Ferdinandum, som de tilforn 1617 havde kronet. Her bliver Bethlem Gabor af Sibenburgen søgt om hjælp for de behmer imod keyseren. Saa hialp oc de østerrigske, de mæhrer, de slesler, de lausnitzer oc mandsfelder tilsammen de behmer, at de mægtelig **anno 1620** belagde den keyserlige residenze Wien, men blev derfra afslagen, oc miste 2000 mand. Da blev hertugen af Beyern general for den Catholiske Liga. Derefter skeede det store slag paa det Hvide Bierg, at der blev af de behmer 9000, oc af de keyserlige ikke ringe, da holdt churførsten af Saxen med keyseren.

Anno 1621 kom Mansfeld imod Tillie, oc slog hannem to gange af, at der af Tilies folk blev 3000.

Anno 1622 slog Mandsfeld igen Tilie fra 2000. Samme aar blev Tilie forsterket, oc gik paa marckgreven af Durlack, som holdte med de behmer, oc slog hannem 6800 mand fra. Samme aar kom hertug Christian af Brunsvig, de behmer til hielp, oc blev Tilie slagen, oc miste hen ved 6000 mand. Da flyede hertug Christian til Mandsfeld, hvor kongen af Behmen var, oc de tre conjugerede sig, oc vilde gaae at undsætte Bergen Obsom, imod dem gik de catholiske, da midste Mandsfeld alle bagagevogne, hertug Christian, som førde liucker flügel, 3000 mand.

Anno 1623 havde Mandsfeld, oc hertug Christian conjugeret sig imod Tilie oc de anholdiske, oc skeede et blodigt slag, at der blev af Mandsfeld oc hertug Christian over 3000 døde,

oc 9000 fangne. Der de kejslerlige partier oc deres allierte, fik nogen gang paa deris fiender, faldt Siebenburgern med mange tyrker ind paa hannem, trængde hannem overmaade, oc vilde skrive hannem fredspuncter for: Da gaar kejseren paa hannem med magt, at der blev paa begge sider over 9000 mand.

Anno 1624 syntes det rommerske rige nok at have dempet sine fiender, oc som de vilde søge fred, begyndte de efter egen villie at reformere.

Anno 1625 kom hertug Christian af Brunsvig oc Mansfeld igien med en stor armee ny gevorben. Dette aar gjorde højloflig konning Christian dend fierde, forbund med den Nedersaxiske Kreds mod kejseren, da conjugerede Tilie oc Wallenstein sig med kejseren, oc gaar paa dend danske armee, ved Hannover, oc slog 300 af de danske.

Da begyndte de behmiske bønder, som var tilsammen 80000, oc var deris general en hattemager, der hand blev slagen, tog de en skomager til general, der hand blev slagen, udvalde de en student, oc blev af dem slagen, foruden fangne, 23000 saa de bleve aldeelis ruineret paa tre maaneders tid.

Anno 1626 Skeede det slag for Lutter, oc kongen af Danmark miste 7000 mand, da blev landgreven af Hessen, oc general Fuchs. Derpaa indtog Wallenstein Slestern [=Schlesien], oc forjagede kongens armee af Danmark, at de maatte tage flugten ind ad Holsteen oc Jylland.

Anno 1627 kom kejsereis folk ind i Holsteen oc Jylland, oc var der inde paa andet aar imod pinzedag, de reyste ud igien, efter at freden var giort imellem kongen af Danmark oc kejsereis.

Anno 1628 huserede de kejslerlige om i Bremen oc Pommern, oc de stæder ved Østersøen.

Anno 1629 blev fred sluttet imellem kongen af Danmark oc kejsereis.

Anno 1630 kom kong Gustavus af Sverrig ind udi Pommern, hvor de kejslerlige havde belagt Strolsund, oc mist derfor 10000 mand. Da fik svensken Statin oc Strolsund. Da sloges svensken med kejsereis, oc blev 1500. Indtog svensken samme aar Gribshagen, oc slog derfor 2500 kejslerlige: Og var svensken 24000 mand sterk, forfulde kejsereis, oc ved Kønigsberg in der Marck slog 1000 croater.

Anno 1631 indtog Tilie ny Brandenburg, oc slog der et tusind svenske. Samme aar indtog svensken Frankfurt an der Odder, slog der 3000 kejslerlige, oc tog 4000 fangne. Samme aar indtog oc de kejslerlige Magdeburg, oc blev der trediver tusind magdeburger ved sverd, ild oc vand. Og i det samme aar tog svensken Mangdeburg igien fra de kejslerlige. I dette aar er meget blod udgydet, oc mange stæder overvunden, foruden de forige, er af de kejslerlige dette aar slagen sytten tusind, oc af svensken ikke over to tusind. Da indtog svensken Wittenberg, Erfort, Weisborg, hvor der siges svensken haver faaet saadan bytte, at de med hatte oc huer haver maalet oc byttet penge iblant

hverandre. Hand bemegtiget sig oc Franckfurt am Main, Oppenheim, Ballof, dertil med oc Magdeburg.

Anno 1632 fik svensken Wismar, Bramberg, Nørnberg, Donawert, Augspurg, Landshut, Mynchen, Beenfelden, Frauckendal. Der imod i dette aar er af de kejserlige oc deris allierede slagen 10100 mand, men af de svenske blev slagen 50200. Da skrives svensken at have saa forsterket sig, at hand var 70000 mand sterk.

Anno 1633 eroberte svensken med sine allierte Heydelberg, Hammeln, Osnabrück oc det gandske stift, Regensburg: Da i dette aar blev slagen af de kejserlige oc allierte 13600. Men af svensken oc deris allierte 2000. Da blev højloflig hertug Uldrik af Danmark skudt.

Anno 1634 i dette aar havde de kejserlige stor fremgang. De belagde Regensburg, oc omsider fik det, efter efter at de derfor havde giort syv generalstormer, oc havde mist derfor 14000 mand. Blev dette aar slagen af de kejserlige, foruden de for Regensburg 700. Men af de svenske oc evangeliske blev slagen 13500 oc fangen 6000 for Nordlingen. Da fik de kejserlige alle deres stykker, som var 80 oc 10000 heste, oc 40000 vogne. Men da blev paa kejserlige side nep 1200.

Anno 1635 blev Prager fred giort, da er Saxen, Brandenburg, Weymar oc Lyneborg, bleven Sverriges fiender. Og haver svensken sig da igien forsterket, oc var sterk 24 tusind. Oc da gik svensken paa Saxen, oc slog Saxen, oc 2900 saxer, oc eroberte Havelberg med storm.

Anno 1636 eroberte svensken Barcky med storm. De saxiske eroberte Magdeburg fra svensken. Blev slagen af de svenske 100 men af de saxiske oc kejserlige i dette aar 9500.

Anno 1637 eroberte de svenske Targou, oc fik der inde alle saxiske fangne med 25 standarter oc faner, oc derfra gik paa Leipzig. Da forsamlede de kejserlige deris gandske magt til 95000 oc gik paa svensken, da havde svensken ikke mere end 11000 af de 75000, som hand havde anno 1632 oc derfor maatte vige af, oc Banier conjugerede sig med Wrangel, som da var generalmajor, oc havde faaet en ny succurs af Sverrig, at de svenske blev 41000 mand sterk, 72 stykker, 24 halve carthouer [=kort metalkanon] med proviant oc munition.

Anno 1638 eroberte de svenske med deres allierede Brisack, som var agtet en jomfru, som i belejringen maatte æde døde menniskers kiød oc gars [=fars?]. Blev slagen dette aar af de kejserlige oc deris allierte 8400 men af de svenske oc deris allierte er bleven slagen 500.

Anno 1639. Nu var de svenske skilt ad, oc var Banier nogle oc 20000 mand sterk, de andre blev hos Wrangel. Oc gik Banier over Elben ved Lavenborg, eroberte Perna, ødelagde Brix, oc lagde sig for Prag. Af de kejserlige oc deris allierte blev slagen i dette aar 3450 oc fangne 2600 tredive standarter oc tyve faner. Men dend svenske Banier indbed [=indbød] ret skarp, thi **anno 1640** var Banier ikke sterkere end 2300. Med dem opholdt han dog de kejserlige, som gik paa

hannem med 70000 sterk, indtil hand sig med de weymarske, franskøsiske, lyneborger oc hessiske havde conjungeret, at de blev 56000 sterk.

Da torde de ikke synderlig pudse paa hverandre, vel forsøgte de kejserlige det, men de svenske hindrede dem, at det meeste der blev handlet, var med canon ficten [fægten], ellers blev der paa begge sider 4000 mand, oc dermed søgte de vinterquarteer.

Anno 1641 kom Banier for Regensburg, der var kejseren selv personlig oc kejserinden, erzhertugen, rigens førster oc gesandter, dem belagde Banier oc paa engang beskiød det gandske rommerske rige. Ligesom svensken nu i denne belejring for Kiøbenhavn 1658 haver dette afsagn [=rygte] efter sig, at hand da paa en tid haver beskydt oc belagt det gandske Danmarkis oc Norgis rige, men hand skiød feil. Strax blev de kejserlige sammenbragte, gik paa svensken med 20 tusind mand, slog ned 600, men fangede 3900, som blev indførte i Regensburg. Saa gik det oc de svenske allierte ikke bedre, derfor maatte Banier rykke op oc søge Meisen, men de kejserlige følgede strax efter. Derover blev Banier syg, oc døde strax der efter, oc var da hans efterladte armee ikke agted højere end 14000. Da kom Torstensøn af Sverrig med 18000. Da blev den svenske armee 32000 mand sterk.

Anno 1642 gik de svenske sterk for sig, men de allierte gik ad stift-Cøln, oc der ruineret en gandske armee, som Lambov førde. Men svensken eroberte Lukkan, Groslogan, Rens, Olmiz oc Leipsig. Da blev slagen af de kejserlige 10000 oc fangne 11000. Fik 200 faner oc standarter, 40 stykker, oc alle bagage. Da havde svensken mist 7000 at hand nu var 16000 til hest, oc 9000 til fods.

Anno 1643 gik svensken fort mod Friedberg imellem Prag oc Brandeis, slog af de kejserlige over 1000 oc eroberte Eulenburg, hvorpaa de svenske fik en million guld, som Torstensøn lod føre derfra paa 40 vogne.

Der fransmanden gjorde det store nederlag paa de spanske, oc slog af dem 9000 rykte Torstensøn i en megen hast in december over Elben, ind ad Holsteen, kom for Christianpriis oc strax eroberte den. Samme tid indfaldt Gustav Horn i Skaane med en stor armee. Dette aar miste svensken i Holsteen oc Jylland meere end 4000 mand. Men den største ære svensken der indlagde sig, var paa nogle arme bønder af Vensyssel, som blev eendel nedslagen, en deel jaget i huuse, oc laa paa hverandre, døde oc qvældes.

Anno 1645 miste svensken i Jylland oc for Rendsborg, ikke langt fra 9000 mand. Dette aar blev gjort fred imellem Sverrig oc Danmark, kaldet Bremsebrois fred.

Anno 1646 afdanket Torstensøn, oc kom Wrangel i hans sted, da eroberte svensken Schweinfurt oc Egger, dette aar synes krigsstrategema meere at have spillet en blodige treffen.

Anno 1648 døde kongen af Danmark, Christian den Fierde, oc kongen af Polen Uladislaus den Fierde, eroberte svensken Mildorf. Den lille Side Prag, hvor de fik henved 2000 førstelige, grevelige oc andre høje personer fangne, eroberte svensken Tabor. Da blev slagen af de kejserslige oc allierte 3600, fangne 2500 men af svensken nogle faa. Da blev freden sluttet imellem kejseren oc svensken, som længe havde arbeidet paa, oc aldrig kunde komme til ende, førend GUD vilde dend comete i Tydskland oc Danmark havde *effectueret* [=fremkaldt] disse tredive aar.

Her maa man undre over det meget blod, fra Sverriges krone er udført at slagtis, oc hvor varlig [=forsigtig] alle underretninger paa svenskens side haver været at kundgiøre sandhed: Thi hvor vi finder, da er det alt maget oc lavet saa, at svensken findes tegnet at have allesteds mist faa folk, men naar vi efterseer, hvad de haver ført fra Sverrig af første begyndelse, oc siden til succurs, da maa vi os højlig forundre. **Anno 1630** kom kong Gustav fra Sverrig paa tydske bond [=grund], da var hand 33000 mand sterk.

Anno 1632 fik hand succurs af Sverrig paa 20000 mand. **Anno 1637** kom succurs af Sverrig 10000 mand. **Anno 1638** kom igien succurs af Sverrig 14000 mand.

Anno 1639 kom en anden succurs af Sverige 8400. **Anno 1641** efter Baniers død, kom med Torstensøn af Sverrig 18 tusind mand.

Efter denne tid fik svensken stor tilløb, for den store progres oc lykke hand havde. **Anno 1643** kom af Sverrig i Skaane 12000 mand. **Anno 1648** kom af Sverrig, med generalissimo succurs 8000 mand. Derefter regnes udi disse tredive aar at være kommen af Sverrig 123400 mænd. Oc der freden blev giort i Tydskland, kunde den svenske armee ikke være højere end 20000 mand, oc der iblandt meest fremmede folk, oc nep sex hundrede indfødde svenske.

Nu er her handle om en ny stierne eller comet, som blev seet her af os i Kiøbenhavn, **1652**. Hvorom findes af gudfrygtige folk særdelis [=specielt] skreven, dog adskillige af os slog dend hen i vejret, ligesom det var ingen tegn af GUD til noget. Men naar vi regner oc agter strax der efter, saasom den lod sig see i syv dage, hver aar for en dag, finde vi dend haver været Danmark baade blodig oc blaa [=mørkfarvet]. Hvorom skal med GUDs hielp særdeelis skrives, naar mand bliver alle relationer som ere visse [=sikre], om det som er skeed i Polen, Prydsen, Lifland, Churland oc Pommern, mægtig. Men dette her indfør is som et NB. mod dem som altid er ferdig at forkleine GUDs gierninger, oc ringe agter, eller slet foragter slige tegn, som GUD lader skee. Vi ville denne nye stierne, eller comete, som lod sig tilsyne for os **Anno 1652** maale oc veje af os selv udi Danmark, indtil vi faar om andre stæder at høre, da skal vi vist bekiende, den er ikke aabenbaret uden stor betydning. Strax samme aar **1652** var her udi Kiøbenhavn en forfærdelig blodsot oc hidsig ny kranckhed [=sygdom], som continuerede i landet **1653** med saadan uhørlig blodflyden af næsen oc andre lemmer.

Anno 1654 var den forfærdelige pestilenz, som af kiøbenhavn tog nogle tusinde bort, hvorom er oc en særdeelis tractat skreven. Denne gruelige pest gik landene om i Danmark **1655**.

Anno 1656 var endnu adskillige stæder udi provintzierne skarp pestilentze.

Afsnit 6: Carl Gustav krigenes kronologiske forløb 1657, 1658.

Opsummering:

Årsrapport fra 1657 – juli 1658.

Månedrapport for vigtigste begivenheder for august-december 1658.

Anno 1657 begyndtis denne skadelige krig, som drog svensken af Polen ind ad Danmark, med stor nederlag oc skade for Danmark. Kom svensken ind i Siælland **1658** oc da gjorde fred i Roskild, oc siden samme aar faldt ind igien i Siælland, oc belagde Kiøbenhavn, oc fik all Danmark under sig, undtagen alleene Kiøbenhavn, som holdte det ud med svensken for Danmarks crone moxen to aar, ringer to måneder nogle dage, indtil svensken maatte giøre fred, som dend der kunde intet vinde af Kiøbenhavn, saa vi seer, GUD lader ikke tegn skee, at vi skulle dem foragte, eller giøre os sikker udi syndsens dybe søvn. Men vi agter os som GUDs børn, der frygter for GUDs vrede, end efter det i Macabeernes bog 2 Mac. 5. v. 2. hvor der staar således: Mand saae i den gandske stad fyrretyve dage efter hverandre, udi luften, reysener [=ryttere] i gylden harnisk med lange spiude udi slagtorde, oc mand saae, hvorledes de dræbede med hverandre, oc verge sig med skiold oc spyde, oc hvorledes de droge sverdene oc skiøde paa hverandre, oc hvorledis de gyldene vaaben blinkede, oc hvorledis de havde adskillige harniske: Da bad hver mand, at det skulle jo ikke betyde noget ont. Lader os dette merke, saa sandt vi vil undgaae ulykke.

Enddog mit forsæt udi denne liden tractat, haver ikke været at skrive noget diarium eller historie, men alleene at fremviise til at beskue GUDs underlige gierninger, os beviiste i denne tid. Saa haver dog got folk bedet mig, om jeg noget havde begyndt, jeg det ville communicere, undslaar jeg mig ikke fra deris begiering, men saaviit jeg observeret haver, meddeeler jeg hver begierlig læser, til den ende, at jeg kand opmuntre andre GUDs børn, at aabenbare hvad de have merket oc tegnet, alene til den ende, at GUD kand faa sin ære. Saa haver jeg oc derfor inført, saa vidt mig er kommen til hænde, om hvad svensken i tydskland haver drevet, hvor mange oc prægtige stæder hand haver undertvinget, oc hvor mangan stor oc sterk armee hand haver ruineret, ey saasom de det *peperam* læser, at skulle sigis, som af fremmede indført, men at GUDs gierning mod os skulle kiendes, oc GUDs underlige domme os stillis for øyen. Der seer vi store sterke stæder oc fæstninger, som torde bære navn for uovervindelighe, dog af svensken overvunden: Her saae vi en øde flek, Kiøbenhavn, der vi ikke billigen mod de stæder i Tydskland, som svensken haver *subjureret* at regne, kalde en fæstning, oc saadan som svensken lod spodsk nok om, der seer vi

sterke udrustede armeer, dog af svensken ruineret. Her i Kiøbenhavn, der svensken os belagde, saa vi ingen armedié [=krigsmagt] af rytter oc soldater, men borger, studenter oc handverksburs. Her hører vi svensken af store veludrustede armeer oc sterke velforvarede festninger, haver hiemhent ære: Men af Kiøbenhavn, (da en aaben fleke) oc borgere, studenter oc handverksburs er afviist med skamme, oc end haver fra Kiøbenhavn, borger, studenter oc burs, givet hannem denne dimiss, saa indeholdende: Svensken er slagen for Kiøbenhavn. Efter slig betænkning, seer mand dette om svenskens handel i Tydskland, ikke ubeqvemmelig at være indført.

Nu vil jeg andre til videre at randsage, sætte som en liden memorial, saa viit jeg observeret oc det paa dag oc aar, over det som tilforn i denne Leyerkrands [=symbolsk æreskrans for en afslaaet belejring] er skrevet.

Den **8 august 1658**, som var en søndag, fik vi først tidende, at svensken kaste iland paa Siælland.

Den **9 august** blev Christen Scheel oc Mogens Høg, begge rigens raad udsendte til svenske konge, at deprecere [=frabede sig] krigen, oc søge fred.

Den **10 august** komme de hiem igien, haanlig afviiste fra kongl. majestæt. Samme dag er Kiøbenhavn tillagt stabelsfrihed, som findes trykt samme dag.

Den **11 august** var en onsdag, blev stukken ild paa alle huuse udenfor porterne, undtagen paa Vartov oc Klovmands hauge, oc leed vi fattige folk, som der udi boede, umaadelig stor skade, ej alleene paa huus oc bygning, men paa klæder oc boeskab, som vi fik nok reddet fra ilden, men blev os frarøvet mestendeel. Samme dag blev Kiøbenhavns Vester Port tiligen der klokken var mellem 5 oc 6 Nørre Port der klokken var ved 6 oc Øster Port der klokken var ved 7 tillukt, saa at ingen kunde der udkiøre oc age, men laagerne bleve aabnet efter lejlighederne, for vagten oc udfald oc foderatzie, saa og for dem som hendte af de afbrændte huuse til palisater, stormepæle oc batterier: oc blev giort store broekar [=stenkister] til steene paa ryller [=ruller] at skyde for porten oc laagen. Oc stod saa alle porterne tillukt, synderligen Øster Port oc Vester Port, indtil endnu paa denne dag, som er den **20 juli 1660**. Men der fienden brød op belejringen oc rømte fra byen, der hollænderne kom, blev Nørre Port de fattige i Varto til trøst af christen milde høj øvrighed befalet at aabnes, at de deris fattigdom fra fienden kunde indflytte, oc blev den først opladt den **3 november 1658**. Men der de fattige var indflydt, blev Nørre Port igien tillukket, oc da blev af tømmermændene giort en

smal gang fra laagen af porten, oc det andet i porten opfyldt med møg, at mand ad denne laage kunde komme ud oc ind, men da blev Øster Port da aldeelis tillukt. Men den **11 juli 1660** efter alle mands høje ønske, blev Nørre Port rensed, møget udført, det træverk tømmermændene tilforn havde gjort, aldeelis nedtagen, oc steenkaret fra porten, oc en vindelbroe der uden for færdig, oc porten med hver mands største forlængsel aabnet, at hver kunde igien som tilforn, førend den **11 august 1658** med heste oc vogne indkiøre, da siuntes det for vore øjen, ret ligesom et mirakkel af GUD, at see bonden kiøre paa gaden, oc see torvet klædde med bøndervogne, som tilforn mange gange var seet klæd med væbnede mænd, ryttere oc soldater, piber oc trommer, eftersom nu paa en maanet nær to aar ikke en bonde var indaget ad Kiøbenhavns porte, GUD give der aldrig meere skulle gives aarsag, at dend dag igien skulle skrives, paa hvilken Kiøbenhavns porte bliver tillukt. Men Øster Port, Vester Port oc Vandporten ved kongens hauge staar endnu aldeelis tillukt dend **20 juli 1660**. Oc var det merkeligt: Det sidste folk, som kom agendes ind ad porterne, efter hvilke den blev tillukt om aftenen den **11 august 1658**, var præstefolk, oc de første som kom agende ind ad Nørre Port, der porten blev aaben, var præstefolk. Jeg gjør mig den tanke, at det var een med de største aarsager, hvorfor vores porte blev tillukt, fordi vi ikke lydte præsterne, Thren. 4. vers 26. Derfor haver HERRENS vrede bortspredd dem, oc vil ikke meere see til dem, efterdi at de ikke agtede præsterne, oc gjorde ingen miskundhed imod de gamle, oc maa skee det skal være os af GUD et omen [=varsel], at stadens porte skal igien saaledis aldrig tillukkes førend Thren. 4. 13. for hendis prophets synd skyld, oc for hendis præsters misgierningers skyld, som udgydede de retfærdigis blod der udi. Ligesom det skeede i Jerusalem, naar folket agter ikke præsterne, præsterne der over slaar sindet til at tækkis menniskene, søge gierighed, utilbørlig vinding oc baade, oc farer med idel hykleri, saa at om nogen findis af GUD en ret præst, som retsindelig giær sit embede, den bliver iblant præsterne, ligesom Micheas 1, Reg.22.vers 34. oc som Jeremias, Jer.20.v1.2.26.v.7.8.9.etc. Oc de begynder saa at udgyde den retfærdigis blod. Vi vide, at en mands brød er hans blod, fordi faar hand ikke brød, formindskes blodet. Naar mand enten selv tager eller conniverer [=lader gå], at andre tager brødet fra den fattige, da er det at udgyde hans blod. O vilde de, som for de fattige skulle være fædre, tænke, naar de connivirer med dem som de høre skille den fattige fra brødet, om de end ikke selv giøre det, da have de lige høyt at svare det for GUD. Maa skee sligt hialp til, at voris porte da blev tillukt.

Den **12 august 1658** var Kiøbenhavn først færdig om morgenen tiilig, oc gav de første skud paa fienden til at give hannem velkom fra Nørre Port oc Øster Port, førend fienden havde løft en musqvæt, eller kommet for byen med sine stykker. Den dags morgen for dag, havde grev Oxenstiern selv personlig udsat en sterk vagt paa Vartois lofte, over hundrede mand mod byen, de bleve redelig

ja merkelig viiste ned: Thi der de fra byen fyrede paa Vartoes sparrer [=tømmerstokke], legter oc steene, gjorde kuglerne dem ikke skade, de jo passede paa, men stykker oc splinter af tømmer oc steene spillede saa iblandt dem, at der gik saa selv ned, men meestendeel døde nedslæbet, at de om anden dagen lod den vagt ophøre. Samme dag blev oc dend pram udlagt i Kalleboe, som svensken kaldede Svinetrug.

Den **13 august** om natten, havde svensken stillet 6 stykker mod denne pram. Det agtede vi, at der svensken kom paa Siælland, havde hand ikkun otte stykker med sig, som var feltstykker, med kejser Ferdinandi våben, oc dertil med to smaa stykker, dog uden lader i Varto. De andre stykker hand brugte, fik han fra Halmsted, oc nogle af hans skibe, som laa her uden for paa reeden: Indtil hand fik Croneborg, saa fik hand krigsinstrumenter nok. Samme dag, o merkeligt, gjorde voris deris første udfald, som var den første fredag, efter svensken var kommen. Da practicerede svensken de fornemmeste officerer paa at bestorme byen, oc da kommer de belejrede, som havde faa oc ringe agtede soldater ud, sasom de vilde bestorme svenskens leyr. Hvor var da o svenske! Den frygt oc skrekken, du med dine vilde indjage dem, som du belagde ? Den havde GUD taget fra de belejrede, oc vilde give dig i hierte, at du ikke torde følge din Huserns oc andre dine mænds raad, at besøge Kiøbenhavn, førend de besøgte dig, det første du ankom.

Dend **14 august** begyndte hver mand, saavel rigens raad, som all hoftienere, saa og alle geistlige oc verdslige, at hielpe til at arbejde paa volden, reveliner oc batterier først for alvor. Samme dag fik Husern to af byens skildvagte uden for Øster Port neden mod stranden, hvilke hand strax førde til kongen af Sverrig, til at styrke kongen i hans anslag, men GUD gjorde det saa, disse to vare gode danske, oc taledede frit ud for kongen, at borgerne havde soret sig til kongen, oc vilde ikke opgive staden, uden de ved nød oc blod bleve bortdreven.

Dend **15 august** som var en søndag, blev aflagt orgelverkis klang, saa og at klokkerne maatte hverken ringe eller slaa, saa længe svensken laa her inden byen, indtil den **31 december 1658** da Svecus rømte, oc hollænderne vare ankomne, da begyndte klokkerne at slaae oc ringe. Samme dag var det saa forordnet, at sognepræsterne toge vare paa kirken, men cappellanerne oc andre præster, som vare her i byen, blev beskikket hver sin post, som de om søndagen oc fredagen skulle prædike paa, oc om søgnedage gjøre bøn, fordi mandkiønnet kunde intet komme i kirke, men continuerlig ved nat oc dag, maatte være ved volden oc paa raadhuuset udi reserva. Dette continuerede de paa ellefte uge, til hollænderne var kommen 6000 mand, hvormed borgerne fik

lindring, at de ikke havde vagt uden hver anden nat, og kunde lade deris tienere eller andre fattige folk oc karle gaa for dem. Dog maatte de altid være i beredskab.

Dend **16 august** var borgemesterne her i byen kongens giæst. Da blev betænkt et huus til de qvæste, som nu kaldes Qvæsthuuset.

Den **17 august** gav kongen af Sverrig fuldkommen ordre at angribe Cronborg med magt. Da havde de om dagen tilforn faaet stykker fra Halmsted oc fra deris skibe, nogle her for byen at bruge, oc nogle for Cronborg.

Den **18 august** toge voris egen folk spiret ned af Vester Port, at, efterdi Svecus beskiød det saa ivrig, splinder oc steene skulle ikke giøre voris folk skade ved batterierne, efterdi denne post er sat ret lige udi en rundeel, hvor stykker oc skud skulle brugis.

Samme dag kom de ud med den pram, som var takt med skever-steen [=skærver], oc lagde nedden for Varto: Der den kom ud, havde svensken vidunder nok, at huuse kunde sejle paa vandet, oc en part af svensken holdte det som et mirakkel, synderlig af de tydske, som tilforn ikke havde seet saadant. Denne pram kaldte de den stumpe hund.

Den **19 august** eftersom mand bar stor frygt for forrædere, maatte rodemesterne denne dag begynde at omgaa, oc lade hver mand sige fra sig, hvad folk hand havde til huuse, oc tegne hvad for folk her var i byen.

Den **20 august** havde de belejrede alt reveliner færdige uden for porterne, oc nu begyndte om dem at sætte palisater. Den dag begyndte de at give løsen tre skud om morgenen, hvilket de siden continuerede. Samme dag satte de oc spanske ryttere i graven ved revelinerne, som endnu staaer.

Den **21 august** begyndte Svecus at skyde med gloende kugler oc andre kugler meest paa 12 oc 24 pund, dog nogle mindre.

Den **23 august** fik Amager bønder bud fra hove, at de udi Kiøbenhavn skulle flytte med alt det de havde, at de kunde have det sikker for fienden, oc bød kongl. Majest. dem selv huusrum til, til deris qvæg oc foder paa Christianshavn. Men de undslaar sig oc ville ikke flytte fra landet. Oc vi fattige folk uden for porterne, strax vi fik bud, gjorde vi os færdig, oc maatte lade ilden brænde over

det vi havde, oc endda løbe huusvild, oc ikke blev, tilbøden huus eller hielp, maatte dog være tilfreds for kongelig huuses oc Kiøbenhavns frelse.

Den **23 august** gav GUD lykke til et ynskelig udfald ad Vester Port, som var en mandag, tolderer i calenderne indskreven, da maa vi oc see: GUD være os naadig, da blev sex stykker med kejser Ferdinandi våben, svensken fratagen, oc i voris tøjhuus indført, oc baade høje oc nedrige [=ringere] officerer blev fangen, da blev den øverste lieutenant Keller fangen, som med Hausern først kom ind ad Vartois port, oc tog os, som der var udi arrest, hand blev her siddet fangen langt efter, indtil vi alle fra Varto vare her inde fri oc frelste. Da blev mangelig kiølert [=læderharnisk] oc kiortel, af fløjel oc foret med loss, soldt af voris soldater, fra svenskens krop afdragen.

Den **24 august**, blev sat ild paa Wrangels jagt, om nattetide, da sov svensken, oc voris joller oc baade kom ind med stor bytte, oc fik otte stykker i land, reddet af svenskens.

Den **25 august** betænkis et udfald paa Varto.

Den **26 august** blev grev Jacob de la Garde skudt, som mig blev forebragt af svensken self, dog ikke af volden, men af prammen i Kallebo.

Den **27 august** blev der en mine giort i Hielmer skanze, under den runde muur, om svensken havde der anfaldet, havde hand faaet god beskeed. Samme dag gaar det an med Ulfelds gaard at ransage i Løvestræde.

Den **28 august** var svensken ret paa det høyeste, som hand endelig vilde have byen i brand med hans granater oc gloende kugler. Da kom der en gloende kugle ind i Vor Frue Kirke. Oc kom svensken var, paa det heftigste, ret som hand vilde endelig styre sin lyst paa ild oc brand, faldt saadan hastig overflødig uformodentlig skylregn, at hand midt i verket maatte afstaa alt sit verk oc skiule sig for regn. Hvilket jeg hørde svensken ofte talede om, oc med forundring tit repeterede.

Den **29 august** løber hver, som havde havre, høe oc halm paa lofterne, at flytte det, for de mange gloende kugler svensken kaste ind. Oc samme dag beredis paa et udfald til Ravnsborg [=midterste skanse ved søerne].

Den **30 august** skeede et udfald til Ravensborg, da fik voris skade, da sagde de svenske, som fra Varto havde secunderet deris brødre ved Rafnsborg, at voris folk vare drukken, at de ikke kunde passe deris lunte paa, ellers havde de nok gaaet fort. Var det saa, da maa vi end af andre exemplar sige, at en part af vore folk i byen oc udfald ofte ikke fik skade, uden de selv, enten med formastelse [=frækhed] eller uagtsomhed foraarsagede sig det, eller voris anslag forræderske blev aabenbaret, ellers saae vi i alle maader GUDs store lykke oc hielp.

Den **31 august** blev forordnet af kongelig majestæt, at præsterne skulle med prædiken oc embedes forrettelse betiene den svenske Steen Bielcke til salighed, som her var udi arrest paa Rosenborg; Monne svensken saa have gjort mod de danske fanger.

September.

Den første september begynde svensken at lave paa batterier til hans stycker paa Vartoes volde: Og paa det de kunde gaae sikker, gjorde de et stort gierde med riis oc pæle, dette opfyldte de med jord, riis oc fasciner [=sammenbundne knipper af grene], derfor kunde byen af voldene ingen skade giøre dem paa Vartoes volde med kuglerne: Men den meeste skade de fik, fik de af steene oc træer, som blev af huusene nedskudt, ogsaa af prammen.

Den **2 september** blev skreven oc angiven, hvad hver som var i Kiøbenhavn, havde til lifsmiddel; oc da angaaes med Cronborg paa selsom [=mærkelig] maneer:

Den **3 september** gjør voris udfald, da blev en svensk greve af de Bannerer skudt oc dødet.

Den **4 september** hidindtil havde Klomands hauge været holden, men svensken gik idelig derudi, oc hentede deraf adskillige frugt: Men nu paa denne dag, stak voris folk fra byen ild udi den, at den opbrændte.

Den **5 september** kom de kejserslige, brandenborger oc polakker ad Holsteen, oc siden ind ad Jylland, oc søgte dend svenske general Askenberg, som der blev slagen, oc de maatte rømme til Sønderborg, hvorfra hand selv hemmelig om natten undkom, oc kom her til Siælland, oc siden fik hand Møen til en forfriskelse at raade over.

Den **6 september** den dag blev sagt for os, som vare i Varto, at Vrangel skulle lønlig været udi commendantens kammer paa Cronborg, er det saa eller ej, er aabenbare af processen, som blev dreven mod commendanten, som var en tydsk mand.

Den **7 september** lod præsterne sig godvillig skrive, saa mange som havde kald udi byen oc paa Christianshavn, at hielpe kongl. majestæt med skat, som løb sig hver maanet hen ved 300 rixdaler af præsterne.

Den **8 september** begyndte voris folk at arbejde paa bomme, som skulle leggis i stranden. Denne dags nat havde svensken en heel hob baade udrustede, som skulle forsøgt en entring med prammen ved Varto, da gik de alle paa hverandre, paa de pæle som staar udi stranden paa refen ved indgangen. Da var de udtagen af dend garnison, som var i Varto, hvilke berette, hvorledis det afgik, der de komme tilbage. Siden forsøgte de ingen entring mod prammen.

Den **9 september** blev store bomme lagt over vandet i Kalleboe, fra kongens bryggers oc over til Amager land.

Den **10 september** blev først vexlede fanger ud. Samme dag, som var en fredag, kom svenske constabler fra Cronborg til Varto, at fuldfærdige de batterier paa Vartois volde, oc sagde, at Cronborg denne dag gik over ved accord.

Den **11 september** den dag var fienden det erbarste [=skikkeligste] mod de fattige i Varto, oc det stilleste mod byen, som hand ikke tilforn havde været, fordi hand fik det gode Cronborg.

Den **12 september** løsnede Svecus alle sine stykker af sine skibe her uden for Kiøbenhavn, til triumph at han havde faaet Cronborg, oc det var en søndag imellem 8 oc 9 som prædikens tid skulle være: Da fik vi først at vide, det vi tilforn ikke trode, at svensken havde faaet Cronborg.

Den **13 september** kom grove stykker fra Cronborg. Som blev lagt i Vartois vold, til at presse prammen, som laa der uden for, oc moxen hver dag gjorde dem skade.

Den **14 september** begyndte de at fyre oc skyde fra Varto paa prammen med de ti grove stykker, som de havde lagt i batterien, det ellefte stod i reserva, om nogle af de andre kom til skade.

Den **15 september** fyrede de svenske fra Varto, ligesom den første dag, da blev skudt en af deris beste constabler, som de meget beklagede.

Den **16 september** continuerede de svenske med at skyde paa prammen, men da løfte hand vel tolv ud af svenskens constabler oc bysseskyttere over ende, at de om aftenen samme dag blev aldeelis kied af dette gilde, oc vilde ikke længer drikke ud med prammen, derfor toge de samme nat fire af stykkerne bort.

Den **17 september** eskede [=provokerede] prammen svensken igien, saa som hand oc de andre dage var først færdig at hilse dem: Da svarede de hannem ikkun med svensk løsen to skud. Oc siden natten derefter toge de de andre grove stykker bort, dem førde de til Vester Port oc brugte dem der: Thi nogle af dem de derfor havde, var sprungen oc af voris volde aldeelis forskudt.

Den **18 september** kom en overløber fra byen til svensken, hand berettede, at borgerne havde fri tilgang til stykkerne, at skyde med paa byens volde; han sagde oc, at der var nogle af borgerne, som skiøde meget vel, de hafde for sædvane at gaae højest i et taarn med kickere, oc hvor de saae nogle af svenskens vare forsamlede, der gik de ned oc stillede stykker paa oc skiød. Det er dog sandt, at svensken ofte klagede, at de udi byen kunde strax vide, naar der vare nogle af dem tilsammen, oc da skiød de ikke feyl, men gjorde altid skade.

Den **19 september** begyndte voris naadigste konning, at bruge fyrmørser paa volden mere end tilforn. Da kom klage iblant guarnisonen i Varto, at som tre constabler sad en aftensstund, oc legte kort i en hytte, oc de havde to qvinder hos dem, faldt en granate i hytten, oc dræbte alle tre constabler, oc slog armen fra den eene, oc laaret sønder paa dend anden qvinde.

Den **20 september** gav kongen af Sverrig til forstanderen for de fattige frihed, paa de fattiges bønder, som ikke vare paa Kiøbenhavns leen. Oc taledede forstanderen ilde til, at hand saa længe havde tøvet, førend hand søgte kongen for bønderne. Da kom den liden pram at ligge hos den store.

Den **21 september** kom to synderlige store fyrmørser fra Cronborg, den ene kaldte de dend brandenburgiske løve, dend anden var langt større. Og havde de til den største sex store fyrkugler, med stor konst oc omkostning, som troværdige svenske berettede, med dem meente de endelig at skulle stikke byen i brand.

Den **22 september** begyndte svensken med de to største fyrmørser at sprude oc fyre, men den eene kugle hand kaste af den største, som hand meente den skulle binde alt læsset, faldt i en møding uden Vester Port i Dronningens Have. Der de saae det, vilde de rejse den anden gang højre, at kaste paa det kongl. Huus, den var rejst saa høj, den gik i stranden. Der de vilde kaste dend tredje kugle eller granat, slog dend deris største fyrmørser sønder, oc gjorde dem selv stor skade, hvoraf mange som ilde brændt til Varto. Da maatte vi høre de sagde derover, at de udi byen kunde trolde: Thi de holdte dette tilfald som et mirackel.

Fra den **28 september** udi fiorten dage holdte svensken gruelig ved med skyden, oc granater, da talde jeg hver dag føris fra Varto ti læs kugler, saa at regne paa hver dag, om nogen dag mindre, saa blev nu andre dage fleere, ja nogle dage femten læs hen til Vester Port: Thi det første de ankom, oc siden fra Cronborg, førde de meesteparten deris kugler til Varto, de der lagde dem i et stort gat, dertil giort i volden ved muuren. Oc derfra hentede de dem hvor hen de vilde. Jeg spurde constablen, som dem havde i antvort [=til levering], om de brugte saa mange læs kugler hver dag, svarede hand, det var lidet, der kom alt fleere hver dag, end der blev hentet fra Varto. Da maa vi tænke hvad for stykke kugler de udi byen indskiød, oc undre, at saa mange gjorde ikke meere skade. Jeg vil beviise, at en troværdig mand paa Nørregade, optog af sin vedhammer [=brænderum] paa eengang 84 kugler, som svensken derudi havde indskudt, hvad maa vi da tænke andensteds er kommen: Thi som vi formerkte af svenskens constabler, havde de uden for Vester Port 27 grove stykker paa 12 oc 24 pund, de skiøde idelig med, foruden mange paa 6 pund oc ringere.

Oktober.

Den **1 oktober** gjorde voris et udfald, oc det er merkelig udfald, om morgenen, som var en fredag, der solen var opgangen: Oc var ingen udfald, som saa betog svensken sit mod, som dette; thi som svenskens rytterie havde sig beholden det gat, som rakkeren brugte til udkiørsel, hvor igiennem de eengang var kommen paa voris udfald oc dem repouseret: Da havde vores constabler paa volden dirigeret de groveste stykker, nogle med heele kugler, nogle med stangkugler, oc nogle med smaa et pund posekugler, hen ad samme gat; der nu voris udfald var indfalden i deris løbgraver oc volde, kommer svenskens rytterie saa heeløret [=helskindet] frem, at vilde klemt voris udfald, da spillede stykkerne saa iblant dem, at de med klage iblant dem jamrede sig, hvor disse ryttere fløye fra hestene, hestene skudte, oc mange som blev nedtraadne, oc laa langs hen i marken, at bønderne, som komme den dag med commis [=handel] til Varto, sagde, de nep kunde komme frem for døde mennisker oc heste, som laa paa vejen. Bekiendelsen var af svensken, at de miste 500 ryttere.

Da blev holden krigsret over dem, som vendte tilbage, oc torde ikke ind ad rakkerгат, for de store blaa hunde paa volden, at der kom mange officerer i arrest, dog siden igien entlediget [=afskediget]. Da kommer de svenske til Varto, oc udtog de fattiges ligkister, til at begrave deris officerer udi, som da blev skudt, hvilket de ikke tilforn havde gjort.

Den **2 oktober** her rider en svensk corporalrytter, uden byens volde, oc til bravat tumler sin hest uden Øster Port, inden for Klovmands Have: Da kommer en af voris ryttere paa en liden graa hest, ude ved revelinen fra Øster Port, oc traver saa sagt ved dend anden side, indtil hand kom lige tvert for denne svenske: Dermed gav hand hesten sporer lige over til svensken, det første den svenske corporal saae denne rytter fra byen, vendte oc rente hand, som hesten skulle styrte, oc torde ikke bie. Da blev voris vel en time paa pladsen, oc der tumlede sin hest, men de svenske ryttere torde intet ud: Thi de tænkte baghold skulle være mod dem af byen. Dette saae vi med voris øjen.

Den **3 oktober** gik et skib, som hørde Vrangel til, oc var udsikkert med 200 bønder, Sjælands soldater, at skulle til Stokholm, under Vrangels tienere Danifer, som siden blev en ritmester for voris folk, her ind for Kiøbenhavn, oc blev kongen til deel. Skibet hede Johannes.

Den **4 oktober** gjorde voris et lidet udfald. Da begyndte svensken at tale langt bedre om voris soldater, end nogensinde tilforn, oc sagde: De vare ikke mennesker, men løver, oc meget taledede om nogle klædde i sorte klæder, de vidste ikke enten de vare studenter, borger eller burs.

Den **5 oktober** den dag kom af svenske hoftienere til Varto, som spargerede [=udbredte], at kongen havde fortalt om dagen, hand skulle om natten have seet med aabne øjen, et draget sværd tre gange over sig, oc som hand stod op om morgenen, fandtis blod for hans seng. Denne nat tænkte hand at angaae Christianshavn: Oc deraf skulle de det have udtolket, at sværdet skulle være hannem til villie, dog det vilde koste blod. Og er ikke troeligt, hvor vi saae de svenske deraf være saa opmuntrede, at forsøge lykken paa Christianshavn.

Den **6 oktober** kom ordre fra kongen af Sverrig, de skulle af hver regiment udcommandere deris, som siden kom til Amager.

Den **7 oktober** kom en heel hob qvæste oc syge fra Vester Port, oc blev indlagt i mandestuen i Varto, som de laae allerbest paa gulvet, kom en kugle fra byen, slog igiennem muren, oc gjorde af med tre af de qvæste svenske.

Den **8 oktober** listed svensken sig hen ad Amager, oc kongen selv fuldte med, saa og Vrangl personlig: Da kom en stor hob udcommanderede til Varto, som i reserva at gaa ind i byen, naar de svenske paa Amager havde aabnet dem passen; saa visse vare de derpaa.

Den **9 oktober** det første svensken kom paa Amager, stak voris folk den næste bye uden for Christianshavn an, som kaldis Sundby, at fienden skulle ikke der have sin værelse saa nær ved byen. Dermed gav Gyldenløv sig ud med nogle ryttere, oc fulde hannem kongens enspender, saa og nogle hoffbetientere, studentere, som havde heste, oc andre volunteurer, som ikke kunde regnis martialist, oc gik de med saadan furie oc lyst paa fienden, at hand matte tage flugten, oc salvere sig ud paa sine skibe med stor livs fare. Men der de svenske skulde flye, satte de ild paa all landet, oc opbrændte alle huuse, uden en gaard i hollænderbyen, som stod midt iblant de andre, at ild oc røg, veir oc vind havde omsvøbet den, at den ikke kunde sees. Hvorledis det der er afgangen, findes en relation da skreven, som intet egentlig aabenbarer GUDs gierning. Men af en svenske som var med, oc derfor kom til Varto, blev mig troligen saa fortalt: At svensken var 3000 mand sterk, oc kongen oc Vrangl skulle været om natten imellem fredag oc løverdag udi en af de næste byer for Christianshavn. Da skulle en officerer været overgaaen til Christianshavns Port, hvilket blev strax givet kongen oc Vrangl tilkiende. Oc da som hand var borte, oc de seer derpaa, kom et temmelig partie af byens folk ud, oc gik lige paa svensken, tænkte kongen oc Vrangl, at de efter den overløbers kundskab havde af byen dirigeret det verk paa fienden, at de efter overløberens beretning skulde vidst, hvor sterk svensken var der paa landet, oc derefter kommen langt stærker af byen, derover geraadede svensken i konfusion, at hand meere tænkte paa flugten, at komme der fra landet, end at holde en fegtning, hvorfor den trefning som svensken holdt, blev sagt, var ikke andet end at opholde voris, de skulle ikke komme til svensken tilforn, oc hindre, at de skulle ikke komme til skibene: Men der de som treffede, blev afslagen, kom svensken, som aldeelis forstyrret ud paa baade oc smaa fartøje til skibene, hver saae sig om hvo først kunde slippe, saa at end kongen selv var derover i livs fare. Og beklagede svensken selv, de der paa landet skulle miste 800 mand. Dette blev sagt for vist oc er troeligt nok: Thi uden aarsag havde kongen selv, oc saadan en feldtherre som Vrangl var, ikke taget en skammelig flugt. Men hvorledis det i saadan en hast gik saa lykkelig oc vel, kand voris folk ikke udtænke; men GUD gjorde sin gierning. Da fornåm kongen af Sverrig, at sverdet var der over hannem: Hvem hellers det meget blod oc mangel hiertesuk skal være over, vil i sin tid aabenbares.

Den **9 oktober** blev Amager brændt, men den **10 oktober** gik Gyldenløv ud paa svensken: Da gik det tog an.

Den **11 oktober** satte kongen i Sverrig sig i land fra sine skibe, som fra Amager gik til Hveen, oc vilde til Cronborg, da kommer en af hans egne gallioter oc løber hannem om, at hand med lifsfare kom til land. Da blev sagt, hand var saa melancholisk, at hand sagde sig allerulykkeligst, der all lykke var viget fra, siden hand kom for Kiøbenhavn.

Den **12 oktober** lod det sig ansee ligesom svensken lod all mod falde, nogensinde at vinde Kiøbenhavn.

Den **13 oktober** kom en overløber fra Kiøbenhavn til svensken, som var en, som svensken med villie tilforn havde ladet løbe fra sig ind ad byen. Dend samme forkyndede, hvorledis Kiøbenhavn fik hemmelig tilførsel allevegne fra, oc de snart ventede hollænderne. Derfor bliver svenskens mod oc sind intet til andet, end med ild oc brand at giøre dem skade i byen, sparer ingen umage ved nat, ved dag, lader langt meere gloende kugler flyve, end nogenlunde tilforn. Voris folk derimod sparer intet, men skienker fuld op, at svensken undrede, hvor de fik saa meget krud oc lod, som de skiød bort. Oc holdte svensken det saa ud fra dend **12 oktober** hand kom fra Amager, indtil sidst i oktober.

Den **14 oktober** var en dansk karl, som var fra Cronborg, i Varto, der raadførde sig med præsten, hvorledes hand kunde komme ind i byen, oc efter samme raadføring kom ind, oc blev skærsandt under Skackis regiment.

Den **15 oktober** kom en kugle fra svensken ind udi batteriet, hvilken skiød det eene øre af et stort metalstycke, hvilket qvæste en af voris bysseskytter paa Hielmer skanze.

Den **16 oktober** blev en student skudt af en svensk kugle i segelleggerens [=sejlmagerens] huus ved stranden i Kiøbenhavn, der hand sad oc leegte bredtspil med en ung herremand.

Den **17 oktober** begyndte voris caper at see sig om, da svensken havde lagt sig under Hveen: Oc bragte de nu en skude ind med en svensk post med breve, skreven udi Brønshøy, oc skulle til Sverrig.

Den **18 oktober** stod major Sverin paa Vartois volde, oc lod spille med et lidet stykke ind ad broen. Da legger en af byens volde ved Øster Port med en tolv pund kugle, skyder hannem lige mellem laarene, at de maatte bære hannem ind til de qvæste, oc var merkelig, kiødet imellem paa

begge laarene blev afskudt oc ikke noget ben skamferet; strax kom hand hen til Kiøge, oc der blev lægt.

Den **19 oktober** da saae vi som vi stode paa Vartois lofte, fire svenske skibe komme efter hverandre fra Østersøen, da gaar tvende af voris skibe ud at vilde prøve dem: Thi den svenske flode laae under Hveen oc havde modvind, oc kunde ikke secundere dem. Men de fire gik for en vind, oc voris havde en halv vind: Som det fremmede svenske skib seer voris komme under segl, gaar hand op digt under skaansk side, det andet følger efter, men de to laverer [=krydser] tilbage hvor de kunde. Den fierte torde ikke i færd med voris to, men voris torde ikke gaa for vidt, for dend svenske flodes skyld.

Den **20 oktober** tog en kugle fra byen hovedet af en polak, som stod skildvagt i Vartois kaalhauge, oc samme hovet qvæste en svensk lieutenant, at hand noget der efter døde, oc samme kugle gik igiennem muren paa Vartois kirke, oc som den trillede ad gulvet langs ned imellem de fattiges senge, kom en svensk constabel oc satte sin fod imod den, som imod en anden klod [=kugle], oc slog den samme kugle foden over at den hengde ved: O hvor skraalede denne constabel.

Den **21 oktober** skeede det underligt, som et mirakkel, at der fienden ligesom havde spendt alle for, med ildskyden, granater oc gloende kugler, som hastig en nordenvind, der vende all røg i hans øjen, oc forstyrrede hans ild.

Den **22 oktober** var Vartois tienestepiger udi deris tørvelade at hente tørve, da stod fire svenske der inde, som tog ogsaa tørve, da kommer en kugle fra byen igiennem laden frem for pigerne, oc skiød to af de svenske.

Den **23 oktober** er all Vartois ladegaard nedbrudt af de svenske.

Den **24 oktober** kom visse tidende iblandt de svenske, at hollænderne vare i vente.

Den **25 oktober**. Nu er svensken kied af at skyde, fordi hand saae intet at effectueredis efter hans villie.

Den **26 oktober** begyndte polakkerne at blive kiede af svensk tjeneste, løb nu sex polakker til Kiøbenhavn.

Den **27 oktober** bliver sex af voris orlogsskibe udreed, hvorover Hendrick Bielke var admiral.

Den **28 oktober** kom to baade fra Helsingørs Lappe, bragte kundskab, at Opdam med den hollændiske flode var kommen, oc vilde strax gaa løs paa svensken, som laae da i Sundet.

Den **29 oktober** gik Opdam løs, oc skeede en meget blodig treffen, da lærde svensken af mersen [=mastekurven] at kaste med granater oc steene, naar hollænderne kom saa nær. Samme dag gik admiral Bielke imod Hveen, at tage imod hollænderne, da søgte svensken, som undløb gat, i Landskrone havn. Om middagen kom koffardiskibene [=handelsskibene] ind, høyt ønsket for Kiøbenhavn, med rug, sild oc ost til føde for de belejrede; siden mod aften kom orlogsskibene ind efter trefningen.

Den **30 oktober** om morgenen imellem et oc to brød svensken op fra Vester Port oc Varto, med større forskrekkelse end hans frimodighed var, da hand kom her for. Havde vi da haft et par tusinde ryttere at gaa ud med, vi skulde have seet GUDs underlige ting. Dette var en løverdag.

Den **31 oktober** lavedes compagniets huuse, bryggernis, skomagernes, skrædernes laugshuuse, oc andre logementer til de mange qvæste som kom fra hollænderskibene. Dertil giver got folk i byen sengedyner, somme lagener, somme heele senge med tilhørende. Oc skaffis dem tilbørlig røgte ved spisemester, kiøckensker, oc qvinder dem skulle røgte, saa og bardskere dem skulle læge oc tilsyne.

Derpaa om aftenen slaar klokken først, efter at den icke havde slaget i 10 uger oc 6 dage, saa længe belejringen varede: slaar den først ni om aftenen, oc sangverket, som var allehelgens aften: Alle disse ti uger oc sex dage blev hverken ringet for liig eller til prædiken, eller til bøn med høylydende klang.

November.

Den første november, allehelgens dag leegis paa orgelverk i kirken, hvorpaa ikke var leegt, siden den søndag den 8 august. Samme dag skiød en af voris constabler af byens vold, to af svenskens vagt, som holdte uden for Varto paa en liden høj mod Vibens huus.

Den **2 november** laves sluffer, spader oc hacker til at kaste svenskens batterier oc volde neder, uden Vester Port.

Den **3 november** kom den hollandske admiral Opdam i land, oc var kongens giæst. Nu begynde de at samle steene til at fylde skibe med, som vi vilde siunket for Landskrone havn, at de svenske skibe skulle ikke komme derud.

Den **4 november** begyndte de at ophakke palisater, som var om Varto og om svenskens hytter oc Vester Port, oc føre ind til byens nytte.

Den **5 november** besættis Varto med byens vagt, nogle ryttere oc nogle fodfolk.

Den **6 november** komme sex svenske ryttere fra svensken til vagten i Varto, oc ledsagis her ind.

Den **7 november** faar voris skuder oc smakker luft at gaa til Hveen, Møen, Falster, Lolland, som fienden ikke endnu var mægtig.

Den **8 november** kom fra Skaane en god skude malt til Kiøbenhavn, ret ønskelig fra fiendens egen mund.

Den **9 november** løb en fra byen giennem Varto ud til svensken, paa vejen møtte ham to ryttere, som drog fra svensken, plyndrede hannem ud, oc kom til Varto med hans klæder. Disse to ryttere tog tjeneste i byen.

Den **10 november** gik sterk tale, at de allierte, brandenborger, polacker, oc kejserlige vilde gierne her over imod fienden, oc at hollænderne vilde lade sig beqvemme at føre dem her over samme tid; var det saa, hvo hindrede det? Da blev os betalt lige for lige: Der vi vilde have dem, kunde vi ikke faa dem, alligevel de vilde gierne.

Den **11 november** som var Martini dag ad aftenen klokken var 9 kom et parti svenske ryttere til Varto, strax rømte voris vagt, svensken hugge dørrerne ned, søgte allevegne, gjorde dog ingen videre skade.

Den **12 november** kom to compagnier soldater fra Lolland. Da blev studenterne fri fra deris voldvagt, dog de skulle være bereed naar paaeskedis [=tilkaldt], oc det var fornøden.

Den **13 november** maa de fattige fløtte fra Varto, oc lejede sig huus i Pilestræde. Det er at befrygte for, at de fattiges medfart betyder os intet got.

Den **14 november** begynder svensken for alvor at gjøre sig en fast lejer ved Brønshøj.

Den **15 november** bryder svensken Utersløv oc andre byer slet af til hytter i sin lejer.

Den **15 november** var her ved 66 skiberomme [=skibe] færdig, som skulle hente brandenborger oc polakker fra Holsteen. Hvorledis blev det endnu afværget?

Den **16 november** var de skuder færdige, som skulle føre steen til at fylde de skibe, der skulde siunkes i Landskrone gat.

Den **17 november** fik de hiemlov, der var forordnet at hente voris allierede.

Den **18 november** gik vi ud at see to store kuuler strax uden porten, hvor et udfald skeede, hvilke med døde svenske kroppe var ganske opfyldt, at hovetpander [=hjerneskiller], beene oc hænder var slet bare uden jord: et ynkelig siun.

Den **19 november** var kongelig majestæt selv personlig ude for Landskrone gat, at lade siunke skibe for haunen: Oc gik det ilde af, hvorfor det nedsiumkte skib Justizia maatte anstikkes oc brændis.

Den **20 november** kom voris konge fra Landskrone havn. Samme dags aften kom et sterk parti til Varto, oc fandt ingen for sig, uden tomme huuse oc bare vægge, drog strax bort igen.

Den **21 november** blev endnu sluttet at gjøre sit beste med skibe at siunke udi Landskrone gat, for svenskens skibe, som der inde var, da maa den hvide løve frem dertil.

Den **22 november** laver borgerne deris vogne til at sanke steen til de skibe, som skulle siunkes.

Den **23 november**. De anslag vi gjorde paa Skaane gik intet for sig: Aarsagen er GUD bekiendt; men dette merkte vi oc i denne krig, oc maa her sættis som et NB at GUD hialp hver retfærdig handel oc forretagende. Alt det vi os forretog, som var ikke blandet paa nogen af siderne med forræderie oc underslef, men var redelig, oc kunde ikke eftersiges vi drev det ved forræderie, det gik allerlyksaligst an, os selv til største forundring. Det merkte vi i voris udfald, stormen, fynske tog, oc den merkelig søefægten, admiral Bielke satte an mod den svenske flode, hvor ingen af hollænderne secunderede hannem, oc hand alligevel drev den svenske flode paa flugt. Men hvor der var forræderie, enten mod os, ved dem som vare under svensken, lykkedis os aldrig. At GUD siuntes ligesom med gierningen i alle stykker at svare voris symbolum [=valgsprog] i denne tid:

GUD hielper den retfærdiges sag.

Den **24 november** ere stænderne forsamlede om skat, oc bød hans majestæt dem jordegods fra kronen til underpant, at vilde igien betale hvad de udlagde.

Den **25 november** dette var lige St. Karens dag, begyndte de at afbryde tømmeratien af Varto, til palisater for Castellet ved Øster Port, dermed bliver det skønne hospital, hvis lige i mange lande ej var at finde, hvilket ikke af kongens eller kronens var opbyggt, men af de fattiges eget, oc havde kostet de fattige 30000 daler, var et got stykke brød for de fattige: Hvorfor de til yderste er hen geraaden, oc havde intet at hielpe sig med, førend præsten maatte for dem besøge got folk, at de fik hielp til engang hver dag ringe brød. Oc ere de saa opholden med engang mad om dagen, fra **Martini 1658** indtil den **22 juli 1660**. Oc er dette hospital saa ruineret, at efter Christi ord nep finde en steen paa anden. Oc var GUDs domme underlig dermed, det sparedis fra fienden, maatte dog af voris egne ruineris. Hvortil var ingen anden aarsag, end merkelig grove synder, GUD vilde have straffet. Ellers maatte der virkelig have kommet nogen forevending, at muure oc vegge kunde bleven staaende, om end tømmerassie [=tømmerværk] var fornøden at bruges.

Her fra denne dag, oc saa fortan, er meeste idræt af soldater oc gemeene pøbel, at indbære steene fra den nye nedbrødt kirke, huuse og Varto uden portene, oc solte de hvo der vilde kiøbe, at mangan mand kiøbte sig stor forraad til at bygge med. Havde de betænkt sig som kiøbte, hvor vore hierter som dem miste, værkede, vi saae saadant med vores øjne, oc hvervede det hos generalen, at

det blev forbudet, vi havde vel beholt selv nogle, som for kronen oc byen havde lidt skade nok. Soldaten havde sit kvarter, borgerne maatte rigtig udbetale hannem; men derimod maatte borgerne baade holde vagt, oc gaa at verke i graverne, saa meeste tyngte hængte dog paa de fattige borgere, som endda vilde have sin samvittighed fri.

December.

Den første december indiises Højenhald, som var et lidet skib, at ligge i Kallebo hos prammen paa vagt, derpaa var en eenfoldig from nordmand skipper, som havde en deel til eje i samme skib.

Den **2 december** begyndte svensken at gaa paa lureri, fordi vinteren begynte hart, oc besøgte Kalleboe saa sagte. Efterhaanden lod kaste faschiner oc halmknipper paa isen, at skulle fryse i isen, oc binde fast.

Den **3 december** begynder alle mand, baade geistlige oc verdslige, saa og hollænderne oc amagerne, som vare i byen, at lade vække, oc hver corporalskab faaer sin deel af graverne, som de skal holde aaben.

Den **4 december** bliver alle borgernes heste tegnede, at de skulle bruges til udfald, om det giordes behov, fordi rytternes heste døde oc meget bort, nogle af skud, nogle af hunger.

Den **5 december** begynder svensken om natten at spøge her uden for byen, at see sig for, hvor de belejligst kunde angribe byen, saasom de nu havde betænkt sig paa en generalstorm.

Den **6 december** kom en oberst fra svensken, som vore folk førde hid til os: Oc da løb en corporal fra os igien til svensken.

Den **7 december** tog svensken vor ryttervagt her for byen.

Den **8 december** blev capitain Bredal skiødt, der hand i en hast oc iver vilde entre et svensk skib.

Den **9 december** forjagede svensken vores vagt fra Varto, oc som vores vagt toge af bielker oc sparer, som afbrødes [=blev brækket] af huusene, oc gjorde ild for sig paa gaarden, gaaer svensken til om natten, oc graver en granat neder paa stedet, som de gjorde ild, oc til den legger løbkrud oc lunte, oc bestrøer steden igien med aske; om morgenen kommer vores ryttervagt, fanger strax an at giøre ild paa steden, saasom svensken smukt havde lagt dem vedden til haande, oc som de sidder allerbest om ilden, gik granaten løs, dræbte oc qvæste 13 rytter, de 6 døde.

Den **10 december**. Hans majestæt vilde heller miste den lusteer der kunde falde i Dragøeslund, end hand vilde, bagerne oc bryggerne skulle fattes brændeved, derfor giver hand dem seddel paa træer, at maatte bekomme af lunden, dog var bagerne saa haarde imod fattige folk, at de tog for et brød, som vejede otte pund, at bage, fire skilling.

Den **11 december** dør Uldrik Christian Gyldenløve, en god soldat, oc sin herre oc sit fæderneland i højeste maader tro, oc fiendens oc alle forræderes fiende indtil døden.

Den **12 december** fik vi bud, at svensken havde besøgt Møen, oc GUD lod dem ved bunden [=bonden] vældelig afklappes.

Den **13 december** spøgede svensken ved Kalleboe. Da havde kongel. majestæts tøjmaster uden for Vester Port udi isen lagt her oc der granater, som svensken gik om natten oc spøgede; disse granater var lagt hos en pistol, fra denne pistols stillepind [=udløserpind i fælde] gik lange staastraader, opreist paa smaa pinde, saa højt som midt paa beenene, oc rakte visse traader langt omkring, saa at, naar nogen kom gaaende om natten, undgik de ikke, de jo rørde ved disse traader med beenene, saa strekkkede disse traader ved stillepinden paa fyrlaasen, oc gav ild, at granaterne gik løs. Det gik an, saa at én morgen fandtes tre svenske døde, oc meget blod, som siunes at være af qvæste, selv løben bort, eller de slevet med sig.

Den **14 december** kom 3 ryttere fra svensken, tilforn førde en bunde 11 rytter herind.

Den **15 december**. Den bunde som indledsagede disse rytter, giordes mistanke, oc blev kast i taarnet.

Den **16 december** begynder svensken at spøge over Kalleboe paa Amager.

Den **17.18 december** var det smukt sagt tõe, da fyllede svensken flux riis oc faschiner i Kalleboe, at som de igien ventede frost, kunde de fryse i isen, oc blive dis fastere.

Den **19 december** kommer breve fra Norge, at Trundhiem vil gaa over, fordi borgerne satte sig op imod de svenske, der vores norske armee havde belejret Trundhiem.

Den **20 december** rømte den svenske general Aschenberg fra Sønderborg, der brandenborgerne havde det belagt.

Den **21 december** kom folk oc skibe fra Borringholm, oc giver sig under kongen, da havde de slet paa landet slaget alle svenske ihjel som var derpaa; oc de begiærde en commendant oc undsætning af kongen.

Den **22 december** legger frosten til, derved glæder svensken sig, hans verk gaaer fort ved Kalleboe.

Den **23 december** reed svensken ud paa isen, oc tager to af vores aalstanger bort, oc binder dem ved hesten: En af dem skyder de paa Valbye bakke, fordi hand var gammel, oc kunde ikke gaa saa fort, som de vilde.

Den **24 december** var en bedrøvelig juuleaften, svensken gjorde alarm, at alle mand gik til volds, oc der aade deris julenadvere.

Den **25 december** juledag, fik vi visse tidender, at svensken vilde storme: Hvilket vi dog havde hørt tilforn.

Den **26 december**. Man troede det, som en overløber sagde, at svensken forventede [=forandrede] spottelig anden juledags evangelium.

Den **27 december** gik det anslag paa Malmø forloren; derover kom Ulfeld i ugunst, oc mange got folk i Malmø i ulykke, nogle til stejl oc hiul, nogle til pengespilden.

Den **28 december** der voris folk vare udcommanderede, oc skulle til Malmø, gik de paa grund paa Saltholmen, oc der støtte, oc maatte igien i land. Hvorfore styrmanden blev kast i taarnet.

Men det lærte danskemanden, at hand skulde blive ved GUD, oc hans gamle redelige danske sædvane, som er: Danskemanden plejer altid at hade forræderie, oc gaa redelig frem, at have det røgte, at gaae efter oprigtige anslag, end midt igiennem fienden, naar hand vide sig at have visse kundskab. Det saae vi denne tid gik an, oc lykkedes for danskemanden, hvor hand det forsøgte. Men hvor noget blev forsøgt, efter anden anledning, som med Malmøe oc Cronborg, gik tilbage.

Den **29 december** lader hollænderne, baade soldater oc baadsmænd ud, oc lader dem beskikke hver sin post, baade til vagt, reserva oc stykker at passe paa, om Svecus vilde storme, som vi havde kundskab om.

Den **30 december** rider svensken med syv partier paa Amager, kom dog ikkun lidet over isen for Kallebo: Da droge voris rytterie ud imod hannem, thi vendte hand tilbage.

Afsnit 7: Carl Gustav krigenes kronologiske forløb 1659-1660.

Opsummering:

Månedsrapport for vigtigste begivenheder for januar 1659 – maj 1660.

Januar.

Den **1 januar** skydis runden om paa volden, tree gange af alle stykker, oc der imellem gives af borgere oc soldater tre gange salve, oc blæses nyaar ind. Under høymesse skeer alarm. O hvor foer folket af kirkerne paa hverandre, nogle udaf vinduerne, nogle blev nedtraad, saa hver tykte de kunde ikke komme snart nok i gevær paa volden: Saa det var nep et halv qvarteer, førend voldene vare slet fulde, at majestæten selv, som det saae, kunde sig ikke nok derover forundre. Siden om aftensang kom majestæten selv i Nikolai kirke: Da prædikede sognepræsten høymesseprædiken; thi som hand om højmesse var nyligen kommen paa prædikestolen, kom allarm, at hand nep kunde faa tid at tale to ord, før der var ikke et barn i kirken uden præsten. Dog var der ingen fare.

Den **2 januar** var general Fuchs antvordet commando paa Christianshavn, hand var en meget flittig mand, selv gik hand med oc viiste dem at iise oc sætte palisater; Oc naar hand saae en constabel skiød ikke som hand vilde, gik hand selv til stykket, sigtet og fyret, at det havde art; det haver jeg selv seet.

Den **3 januar** drog nogle af voris bryggere oc bagere ud ad Dragøe, oc vilde skove, da kom 14 tropper svenske ryttere over dem, oc tog dem alle bort, at de fik over tredsindstyve af de bedste beste borgerheste, oc meere end fyrretyve andre ringe heste, oc kudskene med. Da blev en brygger oc bager fangen, som begge vare fornemme udi deris laug: Bryggeren blev siden udvexlet, men bageren døde hos svensken.

Den **4 januar** begyde den engelske at vilde handle om fred: Men syntes ligesom et svensk oplag [=påfund], thi hand havde altid tilforn opholdt sig hos svensken, saasom vi skulle ikke være saa ivrig oc flittig med at passe paa.

Den **5 januar**. Voris kongl. majest: Oc rigens raad, tog dette fredstilbud ej anderledes op, oc derfor paabyder nu paa ny studenterne oc burser, som tilforn var given fri for vagt paa volden, at de igien tager lod, krud oc besvær, oc passer paa i reserva.

Den **6 januar** den nat gjorde svensken, som for alvor blind alarm, baade ved Varto oc Vester Port, da blev først klemtet med stormklokken, oc trommen gik med. Herfra oc saa fort an, er ikkun idel spøgerie af svensken, om dagen at beskue oc bekieke voldene paa Amager oc Vester Port, oc om natten med allarm.

Den **17 januar** kom ti tropper over Kalleboe paa Amager, de gik ind i digt under stykkerne for Christianshavn for enden af steenbroen, de skermyzerede med voris ryttere uden for broen under stykkerne, da stillede voris et stykke saa langt, at de med det ene stykke skiød fem svenske fra hesten, da blev beenet skudt af Pfalzgreven af Homborg, oc ved tyve ryttere skudt. Da saae jeg hvor general Fuchs satte iblandt dem med de store stycker.

Den **18** er svecus for Møen, oc falder med stykkerne hand havde paa iisen i stranden.

Den **21 januar** var kommen en gesandt fra brandenborgerne, oc var kongens giæst, da blev slagen paa herpauker, hvorpaa ikke var slagen til bords fra belejringen.

Den **25 januar** forsøgte vi med granater i Kalleboe, om vi ikke kunde slaa iisen sønder, som svensken moxen daglig overreed, men den var saa sterk med halm oc faschiner sammenfrossen, at den agtede ikke hine store granater.

Den **26 januar** skeer atter allarm med stormklokkerne oc trommerne.

Den **29 januar** kom fra Borringholm, meere end tre hundrede tønder smør, som var paa et svensk skib, der støtte under Borringholm, oc kom de svenske, som der var paa, fangen hid.

Den **30 januar** marcherede svenske tropper over Kalleboe paa Amager, saa alle af os saae, hvor de reede alt saa sagt tvert over fra Bryggerset, Løngangen paa Amager, oc besaae de stæder grant, hvor de agtede at attaqvare, at de vare dem saa bekiendt, at de udi mørkeste mulm icke gik feyl af dem.

Februar.

Den **1. 2. 3. 4 februar** spøger alt svensken hver anden dag paa Amager at see sig om, og hver anden dag nat gjør hand allarm, synes alt til den ende, hand vilde gjøre vores folk sikker, ligesom det skulle ikke være hans alvor at storme: Og saa gjøre voris folk keede, saa at staa op om hine kolde nætter, hver gang trommen gik oc stormklocken klemte.

Den **6 februar** var en stor granat uden Vester Port lagt af voris folk i snee oc iisen, som før er sagt, om natten gik den løs, oc da om morgenen findes paa steden tre døde svenske oc en afskudt arm med fløjelsermer oc cammerdugs [=flamsk klæde] haandklapper [=opslag på ærmer], blev her i byen indbaaren: Dend karl der miste dend var ikke ringe: Leeder oc lyser hand efter sin arm, da haver Kiøbenhavns folk alt tilforn liust den op, som de den haver fundet.

Den **7 oc 8 februar** spøger svensken flux, oc lader sig see om høj lys dag, som os til forskrekkelse, udi fuld battalie; men GUD gav os saadant et hierte, at vi loe ikkun der ad.

Den **9 februar** gaar den engelske gesandt ud, som i disse dage var her i byen, oc kundgiorde hvor højlig svensken var inclineret til fred: Men øvrigheden som oc borgerne, tænkte det var et svensk greb, at vi icke skulle være saa flittig med at passe paa; Thi det var Kiøbenhavns maneer, saa tiilig de om natten fornam saa meget fra fienden som et menniske, strax klemte de med stormklocken, oc lod trommen gaa, oc hver mand passet paa, gaf fyr oc skiød, at svensken kunde vel høre, at Kiøbenhavn sov icke; det kunde svecus icke taale, men vilde gierne haft os lidet dysset i søvn. Men det var ret underlig af GUD: Jeg troer aldrig ret hver eene mand i Kiøbenhavn, var enten saa flittig med vaage oc løbe til vold, som ret denne tid, oc det ret ligesom siungende. Den nat merkte vi det, som vi mistænkte om den engelske med freds erbydelse: Da faldt svensken an paa den pram, som laae i forvagt i Kalleboe, faar sin store broe tilsat, kommer over som der var vækt om prammen, oc kommer i prammen, hvorpaa var 9 stycker, een af folkene stak de ihiel, fem fangede de, de andre kom i vandet over paa iisen i byen, sex stycker kaste svecus i stranden, tre blev staaende, oc satte ild paa prammen at vilde brænde den op: Der vore folk saae fienden ved ilden, helsede de dem med styckerne fra byen, at de fløy som krager og packede sig, oc gav sig icke stunder at tage deres store broe med sig: Den blev optagen oc sat ind udi slotsgaarden, ret et mirackel, at hver saae den som vilde. Men siden fik vi nok at see af deslige.

Den **11 februar** om natten fra et indtil fem, gik stormen an for Kiøbenhavn. Ald verden sig undre over GUDs domme. Voris reserva hørde skyden uafsladelig paa begge sider, ja hørde saadan skraalen, klagen oc hylen, af de der blev skudt oc brændt, af kugler oc haandgranater, ja fiendens couratzierøst at raabe: Fald an; dog gaar de ret siungende oc glade til volden.

Strax om dagen kom her brev fra svensken, at de maatte hente deres døde her fra volden, oc de dertil maatte faa af voris kongelig majestæt sikker leyde: Det var andet, end hente bytte af Kiøbenhavn, oc skertze [=muntre sig] med Kiøbenhavns statzmøer [=pyntedukker].

Den **12 februar** kom fra svensken fortegnelse paa nogle officerers navn, som de bad maatte iblant de døde udsøgis.

Den **13 februar** lader voris kongl. Majestæt herlig beklæde de døde svenske officerers liig, som her i stormen blev for Kiøbenhavn, oc lod elleve udbære derfra til Ladegaarden med høje oc andre officerer: To grever oc en general blev udbaaren paa liigbørd, de andre otte blev udbaaren paa de stormstier, som de selv med til byen havde baaret oc ført; der var de svenske ved Laadegaarden med vogne oc ryttere oc toge imod dem, oc førte dem til lejren i Brøndshøj. Oc blev de alle elleve paa eengang i rad efter hverandre udbaaren.

Den **14 februar** kom atter svenske skrivelser om officerers liig at opsøge, som oc den **15 oc 16 februar**, oc da lader svensken højlig betacke hans kongl. majestæt af Danmark, som vilde beviise hans fiender saadan mildhed oc ære.

Den **17 oc 18 februar** der svensken ikke fleere begierte af hans døde, lod kongl. majest. alle døde svenske sammenslæbe under volden, som de selv tilforn havde bygt sig til fordeel imod byen, oc derpaa nedskyde alle voldene der omkring.

Den **19 februar**. Nu haver GUD flyet svensken saa meget at bide paa, at hand maa lade af at true Kiøbenhavn. Got folk, som de svenske havde qvarteer hos, kand aldrig fuldsige, hvor de lavede sig poser oc punge, oc samle bytte af Kiøbenhavn, oc hvor visse de var paa byen, oc hvor de skulle give deris risverker noget til amindelse [=erindring] af kiøbenhavns bytte; men der de komme igien qvæste oc saarede, lamme oc krøblinge, oc havde mist deris cammerater, kunde de ikke fuldsige hvilken forskrækkelse der faldt over dem hver gang de hørte Kiøbenhavn nævne. Oc er bleven mig sagt, at naar en part gjorde bonden for meget, at hand da vilde ikkun nævne Kiøbenhavn, forandrede svensken sig. Det var dog ikke alle.

Den **20 februar** takkede vi for sejer i stormen. Nu sendte GUD fem af voris islands skibe hjem, ret efter ønske, med fisk og fetalie i den haarde vinter.

Vinteren holder skarp ved med bagvinter [=eftervinter]. Denne maanet for Kiøbenhavn oc Danmark, maa skrives en merkelig maanet: Denne maanet **1658** var svensken i Siælland, oc ønskte voris ryttere af Kiøbenhavn, de maatte have gaaet paa svensken, som var to miile nær Kiøbenhavn, da blev freden sluttet i Tostrup, oc siden til ende bragt i Roskild.

Denne maanet **1659** skeede stormen for Kiøbenhavn. Denne maanet **1660** maatte svenske kong Carl skiære op [=afbryde] der at gaa verdens gang; blev sagt anden dagen, efter vi her i Kiøbenhavn havde holdt taksigelse for sejeren ved stormen.

Marts.

I denne maanet giøres Castellet meget sterk, ved general Fuchs; og giordes merkelige inventioner, med smaa beegtønder fulde af allehaande skadelige brandtøy og kugler, at sættis hen runden om paa voldene om byen: Nu sættes oc store granater paa volden, saa der er render giort af træer paa volden neder ad, hvor disse granater, hvor disse granater selv kunde trille ned, naar de stak ild i dem, oc saa falde paa dem, som komme at vilde bestige volden. Nu var det gemeent at lade maale gryn af hvede, fordi vi havde ikke byg.

Den **24 marts** indtoges Langeland.

Den **27 marts** faar vi tilførsel fra Skaane, oc end fra Siælland fra fiendens mund, som oc fra Lolland, Falster oc Møen. Men tilforn i denne maanet var den dyreste tid, paa suul oc øll, at mange tog ædike oc blandede med vand oc drak, andre tog viin oc vand sammenblandede, oc drak for øll. Her var endda de der torde sige, her var nogle læster malt oc øll tilmed paa kongens brøggers, som siden blev aabenbaret.

April.

Først i denne maanet begynder svecus at giøre Kiøge fast.

Den **6 april** kom i sundet den engelske orlogsflaade, oc gav os i Kiøbenhavn stor frygt: Da torde hollænderfloden intet røre sig: Men da loe svensken.

Den **7 april** kom her malt for byen at selges en tønde for 23 mark.

Den **8 april** kom gesandt fra den engelske flode hid til Kiøbenhavn.

Den **9 april** stadfæstis borgernis frihed.

Den **11 april** vexlis fanger ud.

Den **14 april** kom vedskuder [=skibe med brænde], hvortil baade geistlige oc verdslige tilforn havde udlagt penge.

Den **19 april** flytter den svenske Steen Bielke fra Kongens Have til Ulfelds gaard i Løvestræde, oc der logerer.

Den **26 april** gaar voris flode ud at secundere Falster oc Lolland, da var det alt i fiendens vold.

Den **28 april** kommer os tilførsel fra Lybeck.

Den **30 april** da holdte voris Bielke sig vel, at hand med tre af voris skibe fægter imod to oc tyve svenske orlogsskibe, oc jager dem paa flugt. Nu var baade dend hollandske saa oc vores flode udi Østensøen, da gaar svensken her for med 6 skibe, oc forbyder os tilførselen, da blev alting dyrt igien, indtil den **3 juli**, da kom voris oc den hollandske flode fra Østensøen, strax rømte de sex svenske skibe ind ad Landskrone gat.

Maj.

Giør hollænderne oc svensken stilstand, danske mand maa tie oc høre til, oc bede GUD vi aldrig kommer under andris formynderskab oc naade.

Hielper alle til voldene at reparere her for byen. Oc var de som vare udi byen saaledes deelt: Alle af raadet oc adel, oc alle hofftienere, renteskrivere oc andre, var udi hoffstaten, de havde deris folk oc plads, ligesom andre borgere oc Kiøbenhavns indvaanere, professorene vare for sig,

præsterne under bispen for sig, saa borgerne, studenterne, burs, oc siden soldaterne, saa hver vidste sin post.

I denne maanet var alt sluttet fred i Hag i Holland imellem Danmark oc Sverrig, oc vi vidste der intet af. Derfor var det vidunderlig for Danmark, at fremmede skulle os foreskrive condition, dette var oc svensken spodsk over, oc mand meener, for dis eene var svensken saa ubeleilig til fred, fordi de fremmede havde hannem oc os foreskrevet, saa at ordene gik, hand heller skulle handlet bedre med os selv om fred, oc udelukke de fremmede. Dog en part meente, hand vilde det gjøre, fordi hand tænkte at fare med os som hand vilde.

Her i denne maaned skeer udvexling paa fanger og arresterede, saa og recognoseering oc andre smaa partier.

Den **27 maj** blev borgerheste ved Runde Kirke udseet oc tegnet.

Den **28** kom den hollandske resident fra den ny ankomne hollandske flode, underadmiral Reuter.

Den **29 maj** om natten fik svensken Møen.

Juni.

I denne maanet er paa den engelske flode stor stiltienhed, saa vi kand ikke vide, hvad vi skulle vente, enten vor fiende eller frende; vores flode oc den hollandske var i Østersøen, svenskens skibe laae her uden for byen, oc hans forvagtskib for Dragøe: Oc nu kommer den engelske flode op fra Sundet den **27 juni**, oc legger sig under Hveen. Saa vi vidste ikke hvordan GUD vilde have det med os: Vi syntes ligesom hollænderne oc engelsken vidste hverandris nik, oc var i god fodstand med hverandre. Nu vare vi som de vildraadige, der alleene vilde lade GUD raade.

Juli.

Her ere vi endnu i haab oc frygt, at høre denne gamle generalprotector i Engelland er død, oc sønnen er kommen i steden igien. Vi venter.

Den **3 juli** kommer voris oc den hollandske flode fra Østersøen, nu lister svecus sig.

Den **6 juli** vare voris ryttere ude, oc kom over svenskens forvagt paa Valdbye bakke, nogle skiød de neder, oc 24 bragte de fangen her ind i byen.

Engelsken, fransken oc hollandske anfanger at megle paa fred. Da var forige stilstand ude, oc nu igien sluttes femten dagis stilstand, os uadspurt.

August.

Den engelske Montaqvy, som var admiral paa dend engelske flode, meente Danmark trolig [=troværdig].

Før svenskens vilde bevilge at traktere om fred, maatte vi lade den svenske Bielke ud, hvilket skeede den **18 august**.

Sættis fem telter op paa bakken ved Raadmandsvangen, der samlis engelske, franske oc hollandske, som meglar, oc voris oc de svenske, at handle om fred; da begyndte svecus paa ny stilstand, dette skeede dend **25 august**

Den **26 august** kom Reuters flode oc lagde sig under Hveen.

September.

Samlis gesanterne hver dag udi telterne, at handle om fred.

Den **9 september** gik voris paa Ydsted i Skaane, oc drev fienden derfra, hendtede mange feede stude, forlod det saa strax, oc kom tilbage igien.

Den **10 september** dømmis commandanten, som var paa Cronborg.

Den **25 september** opsættes fredshuusene paa den sted, som telterne var opreyst.

Oktober.

Den **1 oktober** gaar fartøy med Ruyters flode fort, at hente krigsfolket, oc sætte over til Fyen.

Den **4 oktober** drog svenske konger fra Siælland fra gesandterne, som hand ikke vilde høre anerledes om fred, end som hand selv saare uvillig havde foreslaget.

Den **13 oktober** kom ni ryttere fra svensken hidind at styrke voris regimenter.

Den **14 oktober** reyste den hollandske gesandt til svenske konger, som var nu paa Nykøbings slot i Falster.

Den **22 oktober** drog Opdam med sin flode hiem til Holland; der hand gik om Helsingborg, skiød hand broen ned, jagede svensken af byen, skiød in i byen af alle sine skibe, oc gjorde stor skade paa huusene.

November.

Den **10 november** kom 21 ryttere fra svensken her ind.

Den **13 november** blev Phænix [orlogsskib?] med mange got folk af voris borgere tagen af svensken.

Den **14 november** som i calender tilskrives Friderich, skeede det tog paa Fyen, da GUD gav kong Friederich Fyens land igien fra fiendens haand.

Den **15 november** gav velbyrdige Otto Krag sig paa reysen for gesandt ad Holland.

Den **21 november** kom Gyldenløve med underretning om Fyens beskaffenhed [=tilstand].

Den **24 november** holdes taksigelsesfest i Kiøbenhavn for Fyen.

December.

Den **2 december** laver svenske konger sig til rejsen ad Sverrig.

Den **12 december** drog af voris rytterie til Friderichsborg, fire miile fra Kiøbenhavn, og derfra hente skønne svenske heste, og reed med dem om høj lys dag ad kongens vej til Kiøbenhavn.

Den **21 december** gaar voris ryttere ni miile her fra, og henter fra Gisselfeld den svenske Steenbuckis heste ind ad Kiøbenhavn.

Den **22 december** kom atter svenske ryttere hid ind ledsaget af en bonde. Er de gode borgere i Malmøe røbte, for deris gode hierte de havde til kongen af Danmark.

Den **24 december** gjorde os svensken som forgangen aar, en uroelig juuleaften med hans spøgen og allarm.

Januar 1660.

Den **13 januar** var en stor allarm, fordi der var ild løs i et huus i Skindergaden, da mistænkte vi fiendens skielmeri.

Kommer flux svenske ryttere som overløbere, moxen hver dag i denne maanet: Thi nu var svensken i mistrøstelse.

Den **25 januar** vilde vores folk forsøge leyren, men her var alt kundskab formedelst forræderen, hvo hand var, hvo vil det udlegge?

Den **31 januar** da gaar voris ryttere ud til Hvidofre, der griber de et parti svenske an, saa de fandt det, og kommer her ind med temmelig bytte.

Februar.

Den **11 februar** taksigelsesfest for stormen.

Den **13 februar** faa vi kundskab, at den svenske konge er død.

Den **14 februar** reed to af voris borgere op til den svenske vagt ved fredshuusene uforsagte, og med magt tog vagten ind med sig, som var en indfødt svenske.

Marts.

Giøres stilstand paa ny. Det var et NB. som Kiøbenhavn altid gruede for, saa ofte svensken fik stilstand, søgte hand at skade Danmark. Det fandt Lolland, Falster, Møen og Langeland.

Den **7 marts** havde voris konge et anslag med brandskibe, at forsøge svenskens flode i Landskrone havn, og drog personlig ud: Som hand allerbest var i verk, kom der bud og ordre til hollandske admiral Reuter, at hand skulle lade svensken være ubehindret, de havde giort stilstand. Dermed maatte vores konge vende tilbage, og kiende hvad mennisken var. Derpaa giver Reuter rum den **10 marts**, og den **11 marts** gik svenskens flode ud af havnen. Den **12 marts** havde Reuter svensken til giæst.

Den **16 marts** fangis først den af Anhalt.

Den **18 marts** kom de svenske standarter og faner, som var tagen i Fyen.

Den **27 marts** er velb. Oluf Pasbjerg, Axel Urop og Peder Rids ude at handle om fred.

April.

Den **10** blev Skack og Ulfeld fangen; saa holdtis og stilstand.

Den **15 april** fik vores capper tre skuder fra Malmøe red, med malt, rug, og en borgere af Stockholm.

Den **26 april** ville svenskens skibe sejle ad Østersøen, som vare ladde med stor bytte fra Cronborg, dem holder Reuter an, at de maatte ligge hos hans flode, til freden blev sluttet. Mangen er i meeningen, at havde svensken faaet de skibe løs, havde hand ikke saa snart sluttet fred.

Maj.

Er Sverriges raad inclineret til fred, og handlis der alvorligen om, efterdi de kunde ikke faa deris skibe løs fra hollænderne. Og paa denne fredshandling drives denne maanet bort indtil den **22 maj**, bliver endeligen sluttet, og den **27 maj**, blev her paa voldene skudt runden om tre gange fredsskud af stykkerne, og gave tre gange salve af musqveterne, baade af borger og soldater, danske og hollandske runden om volden. GUD give os det

Gode, Amen.

ENDE.

* * * *

* * *

* *

*

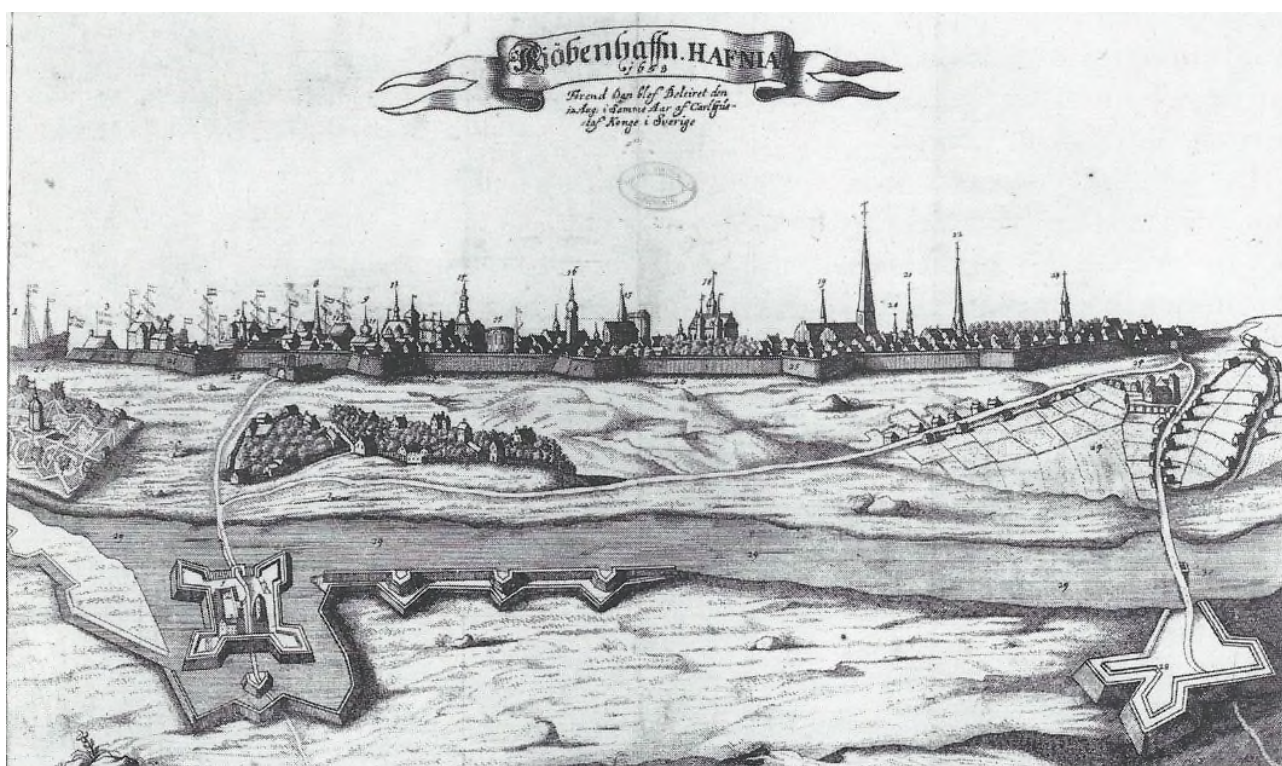
Appendix 1

København 1658, set fra vest.

Vartov skansen er den fremskudte skanse med 4 bastioner foran til venstre i vandet.

Kloumands Have ligger til venstre for vejen til Vartov - Østre Forstad ligger til højre.

Positionen i dag for Vartov er ”mellem Sortedamssøen og Trianglen på Østerbro”.

Appendix 2

Kort over København under Carl Gustav krigene 1657 – 1660.

Vartov skanse er placeret øverst til venstre, som den store skanse ved søernes nordlige ende.

Appendix 3

Vartov skanse som skitseret af den svenske officer, kunstner og spion, E.I. Dahlbergh.

Det mindre stik til højre viser et nærbillede i fugleperspektiv af Vartov og Østre forstad.

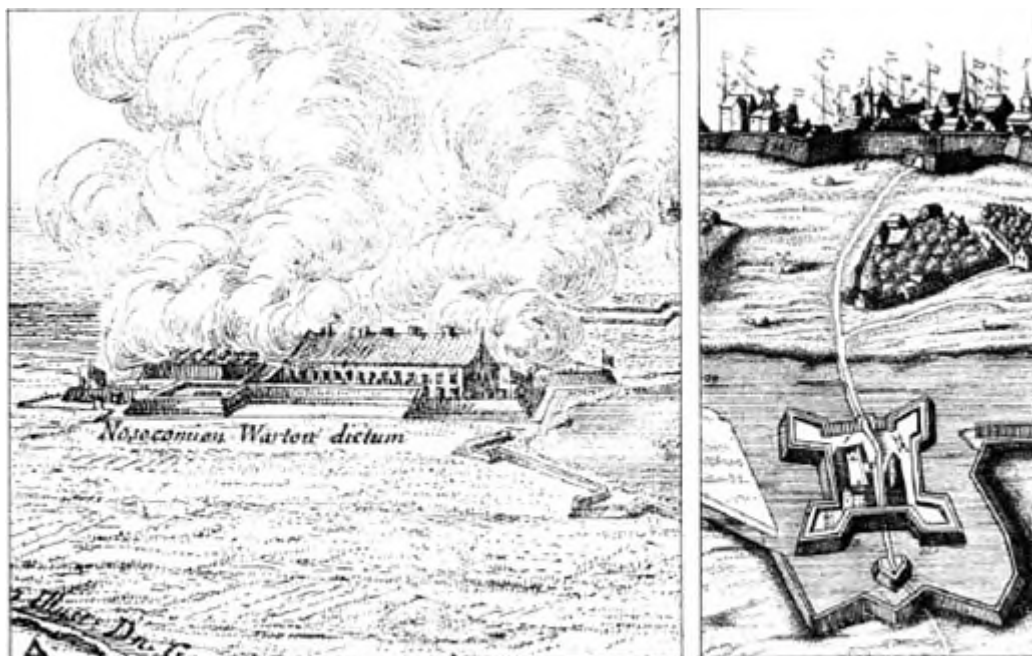

Fig. 6. Vartov skanse og hospital 1658. Udsnit af E. I. Dahlberghs og J. le Pautres fremstilling af Carl X Gustavs belejring af København, efter Pufendorf, *De rebus gestis Caroli X Gustavi*, Det kongelige Bibliotek. – *Vartovschanze und -hospital 1658. Ausschnitt der Darstellung der Belagerung Kopenhagens durch Carl X Gustav nach Pufendorf, De rebus gestis Caroli X Gustavi.*